

Διεύθυνση έκδοσης: Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος,
Πρόεδρος Τμήματος του ΕΔΔΑ, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Δικαιώματα - Παραδεκτό - Δίκαιη ικανοποίηση - Εκτέλεση

2η έκδοση ενημερωμένη
& εμπλουτισμένη

Πρόλογος: Χρήστος Α. Ροζάκης

- Σπυρίδων-Ηρακλής Ακτύπης ■ Παναγιώτης Βογιατζής ■ Μάρκος Καραβίας
- Ηλίας Καστανάς ■ Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου ■ Ελένη Μίχα
- Λυδία-Μαρία Μπολάνη ■ Νίκος Σανσονέτης ■ Τίνα Σταυρινάκη
- Σταυρούλα Τρεκλή ■ Μαριαλένα Τσίφλη

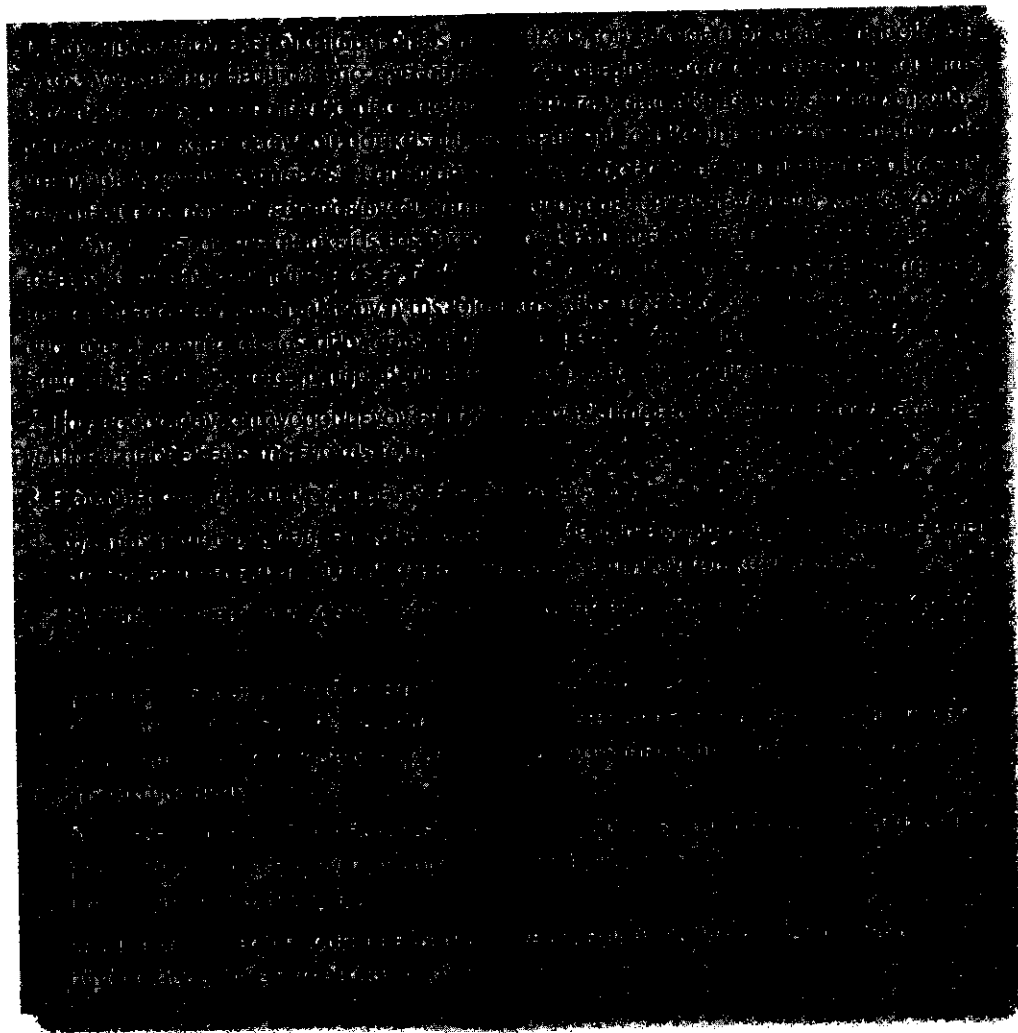

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ών και
τη νο-
μνιστα-
παρο-
5 θα
ηρίου.
αναδεί-
ράτηση
τά κρά-
ου προ-
κδοση
προέβη
εις απο-
διατά-
πούν ή

ΩΛΑΝΗ

Άρθρο 6 Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάδης, Σ., «Το άρθρο 6 παρ.1 της ΕυρΣΔΑ στην εθνική ποινική δίκη», *ΕΕΕυρΔ*, 1997, 17 (1), σελ. 63-71. – Αναγνωστόπουλος, Η., «Η παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης: προτάσεις θεραπείας», *ΠοινΧρ*, 2004, ΝΔ, (1), σελ. 5-11. – Ανδρουλάκης, Ι., *Κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ*, Αθήνα: Π. Σάκκουλας, 2000, σελ. viii, 136. – Αργυρός, Α., *Η δίκαιη ικα-*

* Οι απόψεις που εκφράζονται είναι προσωπικές.

νοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης (N. 4055/2012, N. 4239/2014), Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2015, χνί, σελ. 685. – Βογιατζής, Π., «Η εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε υποθέσεις σχετικές με δημοσίους υπαλλήλους», *Συνήγορος*, 2007, 61, σελ. 42-43. – Βογιατζής, Π., «Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο και η ερμηνεία των κανόνων του παραδεκτού από τον Άρειο Πάγο», *Συνήγορος*, 2007, 59, σελ. 37-38. – Βογιατζής, Π., «Τα ραβασάκια και η περιφρόνηση δικαστηρίου», *Συνήγορος*, 2006, 53, σελ. 28-29. – Γαλανού, Μ., «Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός εύλογου χρόνου (με αναφορές στη νομολογία του Αμερικανικού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)», στο Κοτσάλης, Λ. - Τριανταφύλλου, Γ. (επιμ.), *Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινικό δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 79-153. – Δελικωστόπουλος, Γ., «Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 ΕυρΣΔΑ ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό», *Δ*, 2007, 38, (4), σελ. 393-397. – Δημάκης, Αλ., «Η ακυρότητα από την μη ανακοίνωση του κατηγορητηρίου στην προανάκριση και το άρθρο 6 παρ. 3α της ΕΣΔΑ», *Πλογ*, 2001, Α, (2), σελ. 649-693. – Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες - Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη: η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης*, Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1998, σελ. 139. – Ευστρατίου, Π., *Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας σε διοικητικές διαδικασίες και άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: θεμελιώδεις εγγυήσεις μιας ευρωπαϊκής ρήτρας δικαστικής προστασίας σε διοικητικές υποθέσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996, σελ. xxx, 288. – Ζημιανίτης, Δ., «Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το ακυρωτικό δικαστήριο επ' αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΕΕΕυρΔ*, 2002, 22, (4), σελ. 891-902. – Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ., «Η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ για την αστυνομική διείσδυση και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη», *ΠοινΔικ*, 2011, 14, (1), σελ. 59-67. – Κρουσταλάκης, Ε., «Το άρθρο 6 παρ 1 της ΕυρΣΔΑ στην ελληνική αστική δίκη», *ΕΕΕυρΔ*, 1997, 17, (1), σελ. 73-79. – Μηννακάκη, Τ., «Η δίκαιη δίκη κατά την ΕΣΔΑ: σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Τρασμπούργου και του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΑρχΝ*, 2002, ΝΓ, (1), σελ. 11-19. – Μπακόπουλος, Ι./Παρασκευοπούλου, Κ., «Ο εύλογος χρόνος διαρκείας της δίκης και η αποτελεσματική προσφυγή κατά την ΕΣΔΑ», *ΕΠολΔ*, 2012, (4), σελ. 432-441. – Μυλωνάς, Ι., «Δύο πτυχές της αντικειμενικής αμεροληψίας κατ' άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ», *Πλογ*, 2001, Α, (6), σελ. 2597-2604. – Μυλωνάς, Ι., «Η σημασία για την ελληνική ποινική δικονομία της νομολογίας σχετικά με το δικαίωμα δίκαιης δίκης κατ' άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (Οι αντίθετες θέσεις του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου)», *ΠοινΧρ*, 1999, ΜΘ, (8), σελ. 789-809. – Πρωτόπαπας, Δ., *Το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σελ. 381. – Σαρμάς, Ι., «Δίκαιη δίκη (άρθρο 6, παράγραφος 1 της Σύμβασης της Ρώμης)», στο Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου*, Εθνική Σχολή Δικαστών, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 141-157. – Τζανάκης, Θ., «Η δικαστική αμεροληψία κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην ποινική διαδικασία», *ΠοινΔικ*, 2011, 14, (11), σελ. 1202-1203. – Τζαννετίς, Α., «"Αποδεικτική βαρύτητα", "αξιοπιστία" και "δικαιότητα" των ανέλεγκτων μαρτυρικών καταθέσεων - Σκέψεις για τη φύση του δικαιώματος εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας με αφορμή την απόφαση της Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ Al-Khawaja και Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 15.12.2011», *ΠοινΧρ*, 2012, ΞΒ, (9), σελ. 641-657. – Τρεκλή, Σ., «Αίτηση δίκαιης ικανοποίησης – Κριτήρια εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης – Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης: ΣτΕ Ολ 4042/2015 (Μονομελές)», *ΘΠΔΔ*, 2015, 8, (11), σελ. 1033-1045. – Τσικρικάς, Δ., «Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη διαμόρφωση της προσωρινής δικαστικής προστασίας στην ευρωπαϊκή πολιτική δίκη», *Δ*, 2001, 32, (1), σελ. 65-82. – Τσόλκα,

2014), Αθή-
 ρθρου 6 της
 43. – Βογια-
 παραδεκτού
 και η περι-
 ρα του δικά-
 ρίου και του
 νταφύλλου,
 υλίας, 2007,
 ικαιωμάτων
 οσβασης στο
 μη ανακοί-
 ογ, 2001, Α,
 τις Ελευθε-
 καιη δίκη: η
 Αντ. Ν. Σάκ-
 ικητικές δια-
 ώπου: θεμε-
 θέσεις, Αθή-
 πρόσβασης
 του Αρείου
 002, 22, (4),
 ομική διεύρ-
 άκνης, Ε., «Το
 79. – Μνη-
 Δικαστηρίου
), σελ. 11-19.
 και η αποτε-
 ., «Δύο πτω-
 2597-2604.
 ικά με το δι-
 ι του Ευρω-
 τεκμήριο της
 is, 2006, σελ.
 το Γ. Κτιστά-
 την ερμηνεία
 . Ν. Σάκκου-
 του Δικαστη-
 . 1202-1203.
 κτων μαρτυ-
 τηγορίας με
 ά Ηνωμένων
 ίκαιας ικανο-
 ση λόγω ηθι-
 σκρικίας, Δ.,
 της προσω-
 32. – Τσόλκα,

Ο., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει “μάρτυρες κατηγορίας” κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ: με αφορμή την υπ’ αριθμ. 571/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτο-δικείου Πειραιώς», *ΠοινΧρ*, 2006, ΝΣΤ, (1), σελ. 86-89. – Τσόλκα, Ο., «Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας: ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕυρΔΔΑ», *ΠοινΧρ*, 2004, ΝΔ, (2), σελ. 97-104. – Χουλιάρης, Α., «Οι γενικές απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην ποινική διαδικασία: κατευθυντήριες αρχές και πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΔτΑ*, 2008, 37, σελ. 79-196. – Χριστόπουλος, Π., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ’ της ΕΣΔΑ», *ΠοινΔικ*, 2009, 12, (11), σελ. 1283-1303.

– Aall, J., «Waiver of human rights: waiver of procedural rights according to ECHR Article 6 (Part III/III)», *NJHR*, 2011, 29, (2-3), σελ. 206-278. – Antoniou, Th., «The right to the presumption of innocence versus the right to freedom of expression in Parliament: the European Court of Human Rights judgment in *Konstas v. Greece*», *EHRLR*, 2012, (3), σελ. 319-326. – Bates, E. S., «Introductory note to *Marguš v. Croatia* (Eur. Ct. H.R.): May 27, 2014», *International legal materials*, 2014, 53, (5), σελ. 751-809. – Berger, V., «La jurisprudence de la Cour européenne des droits de l’homme et le droit fiscal», *Revue de droit fiscal*, 17-06-2010, 24, σελ. 367-371. – Berkaw, A., «Presumed guilty: how the European Court handles criminal libel cases in violation of Article 6(2) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms», *ColumbJTransnatl*, 2012, 50, (3), σελ. 774-804. – Borland, E., «Fair Enough? The UK’s reluctance to find article 6 ECHR engaged in asylum disputes and the transformative potential of EU Law» στο Bauloz, C./Ineli-Ciger, M./Singer, S./Stoyanova, V. (επιμ.), *Seeking Asylum in the European Union: Selected Protection Issues Raised by the Second Phase of the Common European Asylum System*, Leiden: Brill Nijhoff, 2015, σελ. 23-57. – Boucht, J., «Civil asset forfeiture and the presumption of innocence under article 6(2) ECHR», *NJECI*, 2014, 5, (2), σελ. 221-261. – Brannan, J., «Raising the standard of language assistance in criminal proceedings: from the rights under article 6(3) ECHR to directive 2010/64/EU», *Cyprus human rights law review*, 2012, 1, (2), σελ. 128-156. – Bulak, B., «Grandeur ou décadence de la présomption d’innocence», *RTDH*, 2015, 103, σελ. 623-644. – Buquicchio, G./Dürr, S. R., «Volkov vs. Ukraine and the Venice Commission’s approach to structural independence of the judiciary», στο Harutyunyan, G.G. (επιμ.), *New millenium constitutionalism: paradigms of reality and challenges*, Yerevan: NJHAR, 2013, σελ. 323-340. – Cabral Barreto, I., «L’article 6 de la Convention et la procédure d’exécution» στο Mahoney, P./Matscher, F./Petzold, H./Wildhaber, L. (επιμ.), *Protection des droits de l’homme: la perspective européenne = Protecting human rights: the European perspective: mélanges à la mémoire de/studies in memory of Rolv Ryssdal*, Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns, 2000, σελ. 135-146. – Croquet, N., «The right to self-representation under the European Convention on Human Rights: what role for the limitation analysis?», *EHRLR*, 2012, (3), σελ. 292-308. – Davis, H., «The rights approach to the right to a public hearing», *PubLL*, 2012, (1), σελ. 11-18. – De Salvia, M., *Compendium de la CEDH - Les principes directeurs de la jurisprudence relative à la Convention européenne des droits de l’homme*, Kehl: Editions N. P. Engel, 2003, σελ. xiii, 865 (σελ. 199-386). – Doobay, A., «The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law», *ERA-Forum: scripta iuris Europaei*, 2013, 14, (2), σελ. 251-262. – Elliot-Kelly, J., «*Al-Khawaja and Tahery v. United Kingdom*: case analysis», *EHRLR*, 2012, (1), σελ. 81-87. – Flauss, J.-F., «Les recours internes destinés à garantir le respect ou la sanction de la règle du délai raisonnable consacrée par l’Article 6 (1) de la Convention européenne des droits de l’homme: rapport», στο Cohen-Jonathan, G./Flauss, J.-F./Lambert-Abdelgawad, E. (επιμ.), *De l’effectivité des recours internes dans l’application de la Convention européenne des droits de l’homme*, Bruxelles: Nemesis, Bruylant, 2006, σελ. 87-124. – François, L., «L’apothéose du droit à la présomption d’innocence: Cour européenne des

droits de l'homme, 6 avril 2010», *Recueil-Dalloz*, 21 Octobre 2010, 36, σελ. 2409-2413. – Fricero, N., «Le droit à une procédure civile contradictoire dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *RTDH*, 2016, 106, σελ. 381-393. – Gasimov, D., «L' "obligation" pour le jury de motiver ses décisions: un progrès ou une remise en cause de cette institution?: CourEDH, Gde Ch., Taxquet c. Belgique, 16 Novembre 2010», *L'Europe des libertés: revue d'actualité juridique*, 2011, 34, σελ. 12-14. – Goss, R., *Criminal fair trial rights: Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Oxford : Hart Publishing, 2014, xxvii, 224 σελ. – Guinchard, S., [et al.], *Droit processuel. Droits fondamentaux du procès*, 8e έκδ., Paris: Dalloz, 2015, σελ. xv, 1447. – Harris, D./O'Boyle, M./Warbrick, C., *Law of the European Convention on Human Rights*, 3η έκδ., Oxford [et al.]: Oxford University Press, 2014, σελ. lxx, 1006 (σελ. 370-492). – Hirsch, C., «La présomption d'innocence dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (2006-2013)», *Annales du droit luxembourgeois*, 2013, 23, σελ. 131-169. – Hocaoğlu, C., «The right to trial within a reasonable time according to the European Court of Human Rights», *Human rights review*, 2013, 3, (2), σελ. [113]-141. – Jacobs, F./White, R./Ovey, C., *The European Convention on Human Rights*, 5η έκδ., New York: Oxford University Press, 2010, σελ. xxii, 644 (σελ. 242-296). – Jacot-Guillarmod, O., «Rights related to good administration of justice (Article 6)», στο Macdonald, R., Matscher, F. and Petzold, H. (επιμ.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1993, σελ. 381-404. – Jebens, S.-E., «Illegally obtained evidence in criminal cases: an analysis on the basis of three Grand Chamber judgments», στο D. Spielmann/M. Tsirli/P. Voyatzis (επιμ.), *La Convention européenne des droits de l'homme, un instrument vivant: Mélanges en l'honneur de Christos Rozakis*, Bruxelles: Bruylant, 2011, σελ. 219-234. – Jebens, S.-E., «The limits of the presumption of innocence: some clarifications in the Court's recent case-law», στο Casadevall, J./Raimondi, G. [et al.] (επιμ.), *Mélanges en l'honneur de Dean Spielmann = Essays in honour of Dean Spielmann*, Oisterwijk : Wolf Legal Publishers, 2015, σελ. 255-262. – Jebens, S.-E., «The Scope of the Presumption of Innocence in Article 6 § 2 of the Convention: especially on its Reputation-Related Aspect», στο L. Cafisch [et al.] (επιμ.), *Liber amicorum Luzius Wildhaber: human rights, Strasbourg views*, Kehl, Strasbourg, Arlington, Va.: N.P. Engel, 2007, σελ. 207-227. – Kargopoulos, A.-I., «The presumption of equivalent protection rebutted: the right to a fair trial in criminal proceedings in relation to ECHR and EU law», στο Dzehtsiarou, K./Konstadinides, T./Lock, T./O'Meara, N. (επιμ.), *Human rights law in Europe: the influence, overlaps and contradictions of the EU and the ECHR*, London: Routledge; Taylor & Francis Group, 2014, σελ. 102-120. – Keitner, C. I., «Jones v. United Kingdom: application nos. 34356/06 & 40528/06: European Court of Human Rights», *AJIL*, 2014, 108, (2), σελ. 302-308. – Kloth, M., *Immunities and the right of access to court under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden: Nijhoff, 2010, σελ. xvi, 220. – Krenč, F., «La notion de tribunal au sens de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme», στο *Les droits de l'homme en évolution: mélanges en l'honneur du professeur Petros J. Pararas*, Athènes-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, 2009, σελ. 305-332. – Kuijter, M., «The right to a fair trial and the Council of Europe's efforts to ensure effective remedies on a domestic level for excessively lengthy proceedings», *HRLR*, 2013, 13, (4), σελ. 777-794. – Kutty, F., *Justice pénale et procès équitable*, Bruxelles: Larcier, 2006, 2 τόμοι. – Leanza, P., *The right to a fair trial: article 6 of the European Convention on Human Rights*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, Law & Business, [2014], xx, 276 σελ. – Matscher, F., «La notion de "décision d'une contestation sur un droit ou une obligation (de caractère civil)" au sens de l'article 6 § 1 de la Convention européenne des droits de l'homme», στο Matscher, F., Petzold, H. (επιμ.), *Protecting human rights: the European dimension = Protection des droits de l'homme: la dimension européenne: studies in honour of/mélanges en l'honneur de Gérard J. Wiarda*, Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns, 1988, σελ. 395-410. – Mayaud, Y., «La présomption d'innocence bafouée par la Cour européenne des droits de l'homme?», στο Cahn, O./

ricero, N.,
enne des
le jury de
Gde Ch.,
ue, 2011,
n Human
ocessuel
oyle, M./
]: Oxford
nce dans
du droit
able time
ελ. [113]-
ew York:
s related
4. (επιμ.),
993, σελ.
basis of
vention
os Roza-
tion of
ji, G. [et
ielmann,
presump-
Aspect»,
g views,
I., «The
dings in
l. (επιμ.),
e ECHR,
United
L, 2014,
icle 6 of
F., «La
ne», στο
thènes-
and the
lengthy
uitable,
ropean
, xx, 276
tion (de
ne», στο
tion des
Gérard
Y., «La
ahn, O./

Leblois-Happe, J./Wachsmann, P. (πρόλ.), *Droit répressif au pluriel : droit interne, droit international, droit européen, droits de l'homme: liber amicorum en l'honneur de Renée Koering-Joulin*, Limal: Anthemis; Bruxelles: Nemesis, 2014, σελ. 589-596. – Michiels, O., «Les implications de la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme sur les preuves: la jurisprudence Salduz et l'arrêt Gäfgen», *Journal des tribunaux*, 2011, σελ. 153-161. – Monin de Flaugergues, J., «La garde à vue: une mesure privative de liberté sans contrôle juridictionnel effectif», *Droit pénal*, 2015, 27, (3), σελ. 5-8. – Mose, E., «The independence of international judges», στο Engstad, N. A./Lærdal Frøseth, A./Tønder, B. (επιμ.) *The independence of judges*, The Hague: Eleven International Publishing, 2014, σελ. 187-205. – Naismith, S., «Witnesses and the right to remain silent», στο Casadevall, J./Myjer, E./O'Boyle, M./Austin, A. (επιμ.), *Freedom of Expression. Essays in honour of Nicolas Bratza, President of the European Court of Human Rights*, The Netherlands: Wolf Legal Publishers, 2012, σελ. 245-256. – Pettiti, L.E./Decaux, E./Imbert, P.H. (επιμ.), *La Convention européenne des droits de l'homme: Commentaire article par article*, 2η έκδ., Paris: Economica, 1999, σελ. xlv, 1230 (σελ.239-292). – Popović, D., «Access to justice in the recent Grand Chamber judgments of the European Court of Human rights», στο Morano-Foadi, S. / Vickers, L. (επιμ.), *Fundamental rights in the EU: a matter for two courts*, Oxford ; Portland, Or.: Hart, 2015, σελ. 201-217. – Puéchavy, M., «Les fonctionnaires et l'article 6, 1° de la Convention européenne des droits de l'homme», στο *Les droits de l'Homme au seuil du Troisième Millénaire, Mélanges en hommage à Pierre Lambert*, Bruxelles: Bruylant, 2000, σελ. 673-692. – Roberts, P., «Does Article 6 of the European Convention on Human Rights require reasoned verdicts in criminal trials?», *HRLR*, 2011, 11, (2), σελ. 213-235. – Rodgers, L., «The interpretation of Article 6 ECHR and access to justice for public employees», *European Law Review*, 2015, 40, (4), σελ. 563-580. – Salamoura, E., «The right to be tried within a reasonable time and the restoration of the party's "presumptive" prejudice», στο *European Court of Human Rights. 50 Years, NoB*, 2010, Ειδικό τεύχος, σελ. 166-177. – Schokkenbroek, J., «Les recours internes destinés à garantir le respect ou la sanction de la règle du délai raisonnable consacrée par l'Article 6 (1) de la Convention européenne des droits de l'homme: commentaire», στο Cohen-Jonathan, G./Flauss, J.-F./Lambert Abdelgawad, E. (επιμ.), *De l'effectivité des recours internes dans l'application de la Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Nemesis, Bruylant, 2006, σελ. 125-130. – Şahinkaya, Y., «Extraterritorial effect of the right to a fair trial: how to test the flagrant denial of a fair trial in extradition cases under international human rights law?», *Human rights review*, 2013, 3, (2), σελ. [1]-55. – Settem, O. J., *Applications of the 'fair hearing' norm in ECHR article 6(1) to civil proceedings: with special emphasis on the balance between procedural safeguards and efficiency*, Cham: Springer, 2016, xxii, 518 σελ. – Sicilianos, L.-A., «Conv. EDH, Art. 6: La protection du droit à un procès équitable dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *Répertoire de droit européen Dalloz*, septembre 2014, σελ. 1-29. – Spielmann, D., «Article 6 ECHR in criminal proceedings: recent developments», *Cyprus human rights law review*, 2013, 2, (1), σελ. 3-15. – Spielmann, D., «Freedom of the press, protection of privacy and presumption of innocence: Balancing competing rights», *Annales du droit luxembourgeois*, 2005, 15, σελ. 23-64. – Spielmann, D., Titun, P., «Le droit au procès équitable et l'étendue du contrôle des décisions des autorités de régulation exerçant un pouvoir de sanction: une synthèse», στο Harles-Walch, T. (επιμ.), *Competition law within a framework of rights: applying the Charter and the Convention*, Bruxelles: Larcier, 2015, σελ. 31-38. – Stavros, S., *The guarantees for accused persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights: an analysis of the application of the Convention and a comparison with other instruments*, The Netherlands: Martinus Nijhoff, 1993, σελ. xiii, 388. – Stumer, A., *The presumption of innocence: evidential and human rights perspectives*, Oxford: Hart, 2010, σελ. xl, 218. – Sudre, F., «Le mystère des "apparences" dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *RTDH*, 2009, 79, σελ. 633-650.

– Thienel, T., «The appointment of public officials, interim measures and article 6 of the ECHR», *German yearbook of international law*, 2012, 55, σελ. 679-687. – Trechsel, S., *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford: Oxford University Press, 2005, σελ. cx, 611. – Tulkens, F., «La présomption d'innocence: les développements récents de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», στο W. Pintens [et al.] (επιμ.), *Vigilantibus ius scriptum: feestbundel voor Hugo Vandenberghe*, Brugge: Die Keure, 2007, σελ. 305-317. – Van Compernelle, J., «Les exigences du procès équitable et l'administration des preuves dans le procès civil», *RTDH*, 2012, 92, σελ. 729-748. – Van Dijk, P., «Article 6 § 1 of the Convention and the concept of "objective impartiality"», στο Mahoney, P./Matscher, F./Petzold, H./Wildhaber, L. (επιμ.), *Protection des droits de l'homme: la perspective européenne = Protecting human rights: the European perspective: mélanges à la mémoire de / studies in memory of Rov Ryssdal*, Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns, 2000, σελ. 1495-1510. – Van Dijk, P./Van Hoof, F./Van Rijn, A./Zwaak, L. (επιμ.), *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, 4η έκδ., Antwerpen - Oxford: Intersentia, 2006, σελ. xv, 1190 (σελ. 511-650). – Van Drooghenbroek, S., «Labour law litigation and fair trial under Article 6 ECHR», στο Dorssemont, F./Lörcher, K./Schömann, I. (επιμ.), *European Convention on Human Rights and the employment relation*. – Oxford: Hart Publishing, 2013, σελ. 159-182. – Van Drooghenbroeck, S., «Vingt-cinq ans après Bentheim: sens et non-sens d'une applicabilité limitée de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme dans le contentieux de droit public», στο P. Martens [et al.] (επιμ.), *Liège, Strasbourg, Bruxelles: parcours des droits de l'homme: liber amicorum Michel Melchior*, Limal: Anthemis, 2010, σελ. 691-716. – Viennot, C., «Actualités et perspectives ouvertes par la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme en matière d'impartialité», *RTDH*, 2008, 73, σελ. 179-194. – Vigouroux, C., «Présomption d'innocence» στο Titun, P. (επιμ.), *La conscience des droits: mélanges en l'honneur de Jean-Paul Costa*, Paris: Dalloz, 2011, σελ. 657-666. – Vitkauskas, D./Dikov, G., *Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights*, Strasbourg: Council of Europe, 2012, σελ. 113. – Voyatzis, P., «The Right to Legal Assistance Free of Charge in the Case-Law of the European Court of Human Rights», *Cyprus Human Rights Law Journal*, 2012, 1, (1), σελ. 42-56. – Vuitton, X., «L'article 6, § 1 de la Convention EDH à l'assaut du pouvoir discrétionnaire du juge civil», *Semaine juridique*, 2014, 88, (7), σελ. 338-344.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ - ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ)

Ι. Εισαγωγικά

- 1 Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ ενσαρκώνει την αρχή του Κράτους δικαίου αποβλέποντας στο να εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Δεδομένου ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία η αρχή αυτή έχει θεμελιώδη σημασία, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει, ήδη από τα πρώτα βήματα της λειτουργίας του, ότι η συσταλτική ερμηνεία του άρθρου 6 δεν θα ήταν σύμφωνη προς το σκοπό και το αντικείμενο της εν λόγω διάταξης, καθώς και της ίδιας της Σύμβασης¹. Πράγματι, η τάση διασταλτικής ερμηνείας τόσο του

1. ΕΔΔΑ, *Delcourt κ. Βελγίου*, 17.1.1970, παρ. 25, *Golder κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 21.2.1975, παρ. 34.

πεδίου εφαρμογής όσο και του συνόλου των εγγυήσεων του άρθρου 6 χαρακτηρίζει όλη την ογκωδέστατη σχετική νομολογία των οργάνων του Στρασβούργου. Στο πνεύμα αυτό, το Δικαστήριο επιχειρεί πάντοτε να προσδώσει «χρήσιμο αποτέλεσμα» στις διατάξεις του άρθρου 6 προστατεύοντας δικαιώματα τα οποία είναι πρακτικά και αποτελεσματικά, παρά θεωρητικά και «απατηλά»².

Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 6 περιέχει σειρά βασικών εγγυήσεων γενικής εφαρμο- 2 γής. Με άλλα λόγια, οι εν λόγω εγγυήσεις αφορούν όλες τις δίκες οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Αντίθετα, οι παρ. 2 και 3 της διάταξης αφορούν ειδικότερα την ποινική δίκη και προστατεύουν ορισμένα βασικά δικαιώματα του κατηγορουμένου. Από την όλη δομή του άρθρου 6 καθίσταται εμφανής η ιδιαίτερη σημασία που απέδιδαν οι συντάκτες της Σύμβασης στην προστασία του κατηγορουμένου, ο οποίος βρίσκεται, κατά κανόνα, σε πιο ευάλωτη θέση³. Ωστόσο, κατά πάγια νομολογία, τα δικαιώματα του κατηγορουμένου αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις της γενικής επιταγής περί δίκαιης δίκης, η οποία απορρέει από την παρ. 1 και γι' αυτό ερμηνεύονται και εφαρμόζονται υπό το φως της εν λόγω αρχής⁴. Παρατηρείται επίσης ότι η προστασία του παθόντος από μια ποινικά κολάσιμη πράξη απουσιάζει εντελώς από το ίδιο το κείμενο της ΕΣΔΑ. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η ανάγκη προστασίας του παθόντος εμφανίζεται σιγά-σιγά στη νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως σε σχέση προς τις διάφορες μορφές οργανωμένου εγκλήματος.

Από πρώτη άποψη, οι εγγυήσεις και τα επιμέρους δικαιώματα που προβλέπει το άρθρο 6 3 φαίνονται στοιχειώδη και ίσως αυτονόητα. Ωστόσο, η τεράστια νομολογιακή τους επεξεργασία από τα όργανα του Στρασβούργου επί σειρά δεκαετιών και ο συνεχιζόμενος εμπλουτισμός της εν λόγω διάταξης αφενός μεν καταδεικνύει ότι η ΕΣΔΑ είναι ένα «ζωντανό κείμενο»⁵, αφετέρου δε έχει συμβάλει στην εμπέδωση ενός σημαντικού *corpus* δικονομικών κανόνων και στη σχετική εναρμόνιση των εθνικών εννόμων τάξεων των Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επιπλέον, οι νομολογιακές αυτές εξελίξεις έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη διεθνή ποινική δίκη, αποτυπώνονται δε στα καταστατικά των διεθνών (και διεθνοποιημένων) ποινικών δικαστηρίων, κατεχοχόν δε στο Καταστατικό της Ρώμης του 1998 που διέπει τη λειτουργία του (μονίμου) Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου⁶.

Η έννοια της «δίκαιης δίκης» κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ αφορά πρωτίτως το θεσμικό και 4 δικονομικό πλαίσιο λειτουργίας του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και όχι την ουσία των υποθέσεων που εξετάστηκαν από τα εθνικά δικαστήρια. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει κατ' επανάληψη ότι δεν συνιστά «τέταρτο βαθμό» δικαιοδοσίας. Αυτό σημαίνει ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν εξετάζει, κατά κανόνα, τυχόν σφάλματα των εθνικών δικαστηρίων ως προς την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών ή την ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου, παρά μόνο και στο μέτρο που τα λάθη αυτά μπορεί να παραβιά-

2. ΕΔΔΑ, *Sakhnovskiy κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύνθεση), 2.11.2010, παρ. 99-107.

3. Όπως έχει τονίσει χαρακτηριστικά το Δικαστήριο, το άρθρο 6 είναι λιγότερο απαιτητικό ως προς τις διαφορές αστικής φύσης σε σχέση προς τις κατηγορίες ποινικού χαρακτήρα (ΕΔΔΑ, *König κ. Γερμανίας*, Ολομέλεια, 28.6.1978, παρ. 96).

4. Βλ., μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 15.12.2011.

5. Βλ., μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Kress κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 7.6.2001, παρ. 70.

6. Βλ., Caflisch, L., «The Rome Statute and the European Convention on Human Rights», *HRLJ*, 2002, 23, (1-4), σ. 1-12.

ζουν δικαιώματα και ελευθερίες που προστατεύονται από τη Σύμβαση⁷ και ειδικότερα, εν προκειμένω, τις οικονομικές εγγυήσεις του άρθρου 6. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου δεν ήταν «αυθαίρετη ή προδήλως αβάσιμη»⁸. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν το εθνικό δικαστήριο αγνοήσει το εφαρμοστέο δίκαιο ή/και κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και προβεί σε αφηρημένες εκτιμήσεις που συνιστούν ουσιαστικά αρνησιδικία⁹.

- 5 Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει, εξάλλου, ότι τα Κράτη έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς τον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν τη λειτουργία των εθνικών τους δικαστηρίων, όπως παραδείγματος χάριν σε σχέση προς τους κανόνες που διέπουν την αποδεικτική διαδικασία. Εκείνο το οποίο ενδιαφέρει σε κάθε περίπτωση είναι να εξασφαλιστεί εν τέλει ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης και να γίνουν σεβαστές οι απαιτήσεις του άρθρου 6¹⁰. Η αναγνώριση περιθωρίου εκτίμησης στα Κράτη ως προς την εν γένει οργάνωση του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης καθίσταται απαραίτητη, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς τις σημαντικότητες διαφορές μεταξύ του κοινοδικαίου και του ηπειρωτικού δικαίου.
- 6 Ας σημειωθεί επίσης ότι το άρθρο 6 δεν επιβάλλει την ύπαρξη δευτέρου βαθμού δικαιοδοσίας. Σχετική πρόβλεψη εμπεριέχεται υπό προϋποθέσεις στο άρθρο 2 του ΕΒδόμου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ ως προς τις ποινικές υποθέσεις. Ωστόσο, από τη στιγμή που το εθνικό δίκαιο προβλέπει τη δυνατότητα έφεσης, αναίρετικού ελέγχου ή και ελέγχου συνταγματικότητας από συνταγματικό δικαστήριο, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εφαρμόζονται *mutatis mutandis* και στις διαδικασίες αυτές¹¹. Γενικότερα, ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης κρίνεται με βάση το σύνολο της διαδικασίας και τις εν γένει δυνατότητες τις οποίες είχε ο προσφεύγων και όχι με αφορμή μεμονωμένα οικονομικά απορήματα ως τέτοια. Ωστόσο, ιδίως τα τελευταία χρόνια, το Δικαστήριο προσδίδει μεγαλύτερη σημασία σε συγκεκριμένες αποφασιστικές φάσεις της διαδικασίας, όπως, για παράδειγμα, στην πρώτη ανάκριση του υπόπτου για διάπραξη ποινικού αδικήματος¹².
- 7 Κατά κανόνα, ο προσφεύγων θεωρείται «θύμα» παραβίασης του άρθρου 6 μόνο με την ολοκλήρωση της σχετικής διαδικασίας και στο μέτρο που έχει καταδικαστεί για διάπραξη ποινικού αδικήματος¹³ ή έχει χάσει μία αστική υπόθεση, τουλάχιστον εν μέρει. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Έτσι, για παράδειγμα, η παραβίαση του δικαιώματος

7. ΕΔΔΑ, *Garcia Ruiz κ. Ισπανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.1.1999, παρ. 28, *Tejedor Garcia κ. Ισπανίας*, 16.12.1997, παρ. 31.
 8. ΕΔΔΑ, *Camilleri κ. Μάλτας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.3.2000, *Van Kück κ. Γερμανίας*, 12.6.2003, παρ. 57, *Khamidov κ. Ρωσίας*, 15.11.2007, παρ. 46, *Nicoleta Gheorghe κ. Ρουμανίας*, 3.4.2012, παρ. 34.
 9. ΕΔΔΑ, *Andelković κ. Σερβίας*, 9.3.2013, παρ. 27.
 10. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 12.7.1988, παρ. 256 και *Quaranta κ. Ελβετίας*, 24.5.1991 παρ. 30.
 11. Βλ. ΕΔΔΑ, *Boner κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.10.1994, παρ. 43, *Maxwell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.10.1994, παρ. 40, *Pierre-Bloch κ. Γαλλίας*, 21.10.1997, παρ. 48. Ειδικότερα, προκειμένου περί της εφαρμογής του άρθρου 6 στη διαδικασία ενώπιον του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, βλ. ΕΔΔΑ, *Gast & Popp κ. Γερμανίας*, 25.2.2000, παρ. 65.
 12. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, παρ. 56-62, *Panovits κ. Κύπρου*, 11.12.2008, παρ. 66-77, *Dayanan κ. Τουρκίας*, 13.10.2009, παρ. 31-43, *Pishchalnikov κ. Ρωσίας*, 24.9.2009, παρ. 72-91.
 13. ΕΔΔΑ, *Oleksy κ. Πολωνίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.6.2009.

«πρόσβασης σε δικαστήριο» ή η διαπίστωση υπερβολικής διάρκειας της διαδικασίας δεν προϋποθέτουν τελεσίδικη απόφαση.

Ορισμένα από τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 6, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁴, δεν είναι απόλυτα, αλλά επιδέχονται περιορισμούς. Επίσης, πολλά από τα δικαιώματα αυτά μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο παραίτησης εκ μέρους του προσφεύγοντος. Μια τέτοια παραίτηση, ρητή ή έμμεση, θα γίνει δεκτή από το Δικαστήριο μόνον εάν είναι αδιαμφισβήτητη ως προς την ύπαρξη και την έκτασή της, προϊόν ελεύθερης βούλησης¹⁵, με γνώση των σχετικών συνεπειών, χωρίς να αντιστρατεύεται σημαντικό δημόσιο συμφέρον¹⁶.

II. Πεδίο εφαρμογής

Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως άλλωστε και το αντίστοιχο άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, δεν εφαρμόζεται σε όλες τις δίκες, αλλά μόνο σε αυτές που αφορούν «αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης» ή «κατηγορίες ποινικής φύσης» εναντίον του προσφεύγοντος. Ήδη από τα πρώτα βήματα της λειτουργίας τους, τα όργανα του Στρασβούργου, και ιδίως το ΕΔΔΑ, έχουν τονίσει κατά κόρον ότι οι παραπάνω έννοιες είναι αυτόνομες¹⁷, δηλαδή ότι πρέπει να ερμηνεύονται «υπό το φως των συγχρόνων συνθηκών ζωής στις δημοκρατικές κοινωνίες» και όχι με απλή αναφορά στο εσωτερικό δίκαιο του εναγομένου Κράτους. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν αποδίδει απαραίτητα στις παραπάνω έννοιες το νόημα που αυτές μπορεί να έχουν στο εσωτερικό δίκαιο των Κρατών-μερών στη Σύμβαση, αλλά τις ερμηνεύει και τις εφαρμόζει κατά τρόπο ομοιόμορφο, σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια. Ακολουθώντας την προαναφερθείσα κατεύθυνση διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 6, το ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της διάταξης σε τομείς που ξεπερνούν κατά πολύ το στενό πλαίσιο των αμιγώς αστικών και ποινικών υποθέσεων κατά το ελληνικό δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών κατηγοριών υποθέσεων που ανήκουν στη σφαίρα του δημοσίου δικαίου. Η σημαντική αυτή επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 επιτυγχάνεται με τη διασταλτική ερμηνεία και των δύο παραπάνω αυτόνομων εννοιών, δηλαδή τόσο των «αμφισβητήσεων επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης» όσο και των «κατηγοριών ποινικής φύσης» εναντίον του προσφεύγοντος.

14. Βλ. *infra*.

15. ΕΔΔΑ, *Deweer κ. Βελγίου*, 27.2.1980 παρ. 48-54.

16. ΕΔΔΑ, *Sejdic κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, παρ. 96-104, *Talat Tunç κ. Τουρκίας*, 27.3.2007, παρ. 55-64.

17. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 8.6.1976, παρ. 81, *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 88, *Georgiadis κ. Ελλάδας*, 29.5.1997, παρ. 34, *Ferrazzini κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2001, παρ. 24,30. Βλ. επίσης, μεταξύ πολλών, *Kastanas, E., Unité et diversité: Notions autonomes et marge d'appréciation des États dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, 1996, ιδίως σελ. 334 επ., *Sudre, F., «Le recours aux 'notions autonomes'», στο F. Sudre (dir.), L'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Nemesis/Bruylant, 1998, σελ. 93-131.

Α. Αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης

1. Η «αστική φύση» των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

10 Η οριοθέτηση της αυτόνομης έννοιας της «αστικής φύσης» των δικαιωμάτων ή των υποχρεώσεων του προσφεύγοντος συνιστά ένα από τα δυσκολότερα και συνεχώς εξελισσόμενα ζητήματα ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Κατά τα αρχικά στάδια της νομολογίας τους και ορμώμενα από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, τα όργανα του Στρασβούργου έκαναν τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου. Στη συνέχεια, ανέδειξαν τον χαρακτήρα και ειδικότερα την οικονομική διάσταση του επίμαχου δικαιώματος (ή της υποχρέωσης) ως καθοριστικό κριτήριο για το χαρακτηρισμό της σχετικής υπόθεσης ως «αστικής». Η έμφαση αυτή οδήγησε προοδευτικά σε περαιτέρω διεύρυνση της έννοιας των διαφορών «αστικής φύσης».

α) Η παλαιότερη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου

11 Με βάση την παραδοσιακή αυτή διάκριση, δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής φύσης» σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 6 ήταν, κατά βάση, αυτά που απέρρεαν από το ιδιωτικό δίκαιο¹⁸. Κατά την παλαιότερη σχετική νομολογία, η Σύμβαση δεν εγγυάται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη σε σχέση προς όλα τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που το άτομο μπορεί να επικαλεστεί με βάση το εθνικό δίκαιο, αφήνοντας έτσι εκτός πεδίου εφαρμογής το μεγαλύτερο κομμάτι του δημοσίου δικαίου. Είναι σαφές ότι ο πυρήνας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων «αστικής φύσης» αφορά πράγματι τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών με βάση όλους τους επιμέρους κλάδους του αστικού δικαίου¹⁹, το εμπορικό δίκαιο²⁰, κ.λπ. Από την άλλη πλευρά, είναι εξίσου αναμφισβήτητο ότι ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις που ανάγονται στις σχέσεις μεταξύ ατόμου και Κράτους και άπτονται ευθέως της κρατικής κυριαρχίας, όπως η επιβολή φόρων ή ο έλεγχος των αλλοδαπών, εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6. Πράγματι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, διαφορές ως προς την ίδια τη φορολόγηση²¹, καθώς και τα της εισόδου, διαμονής ή απέλασης των αλλοδαπών δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ²². Σε συναφές πλαίσιο εντάσσονται *mutatis mutandis* οι διαφορές που αφορούν πολιτικά δικαιώματα και ειδικότερα τα

18. ΕΔΔΑ, *Ringelsen κ. Αυστρίας*, 16.7.1971, παρ. 94, *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 95.

19. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Zolotas κ. Ελλάδας*, No 2, 29.1.2013 (γενικές αρχές και ενοχικό δίκαιο), *Kosmopoulou κ. Ελλάδας*, 5.2.2004 (οικογενειακό δίκαιο), *Negreponis-Giannisis κ. Ελλάδας*, 3.5.2011 (οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο), *Pretto κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983 (ενοχικό και εμπράγματο δίκαιο).

20. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Barthold κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 25.3.1985 (αθέμιτος ανταγωνισμός).

21. Αντίθετα, η επιβολή προστίμων ή άλλων συναφών κυρώσεων, σχετικών προς τη φορολόγηση, μπορεί να πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για το χαρακτηρισμό της ως «κατηγορίας ποινικής φύσης» (ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φιλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.11.2006, παρ. 29 επ.). Βλ. αναλυτικότερα *infra*.

22. Βλ. ΕΔΔΑ, *Μαουσία κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.10.2000, παρ. 35 επ. Οι δικονομικές εγγυήσεις που αφορούν την απέλαση αλλοδαπών ρυθμίζονται ειδικότερα από το άρθρο 1 του ΕΒδόμου Πρωτοκόλλου, ενώ η κράτηση αλλοδαπών με σκοπό την απέλαση προβλέπεται και ρυθμίζεται στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ (ιδίως παρ. 1, εδ. στ). Για περισσότερα στοιχεία, βλ. τους σχολιασμούς των παραπάνω άρθρων.

δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι²³. Στο μέτρο που συνάπτονται με την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και τη συγκρότηση του νομοθετικού σώματος, οι διαφορές αυτές δεν θεωρούνται «αστικής φύσης» και, κατά συνέπεια, δεν υπάγονται στις εγγυήσεις του άρθρου 6²⁴.

Μεταξύ των δύο αυτών άκρων, δηλαδή των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και των ζητημάτων που ανάγονται στον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας, το ερώτημα που τίθεται, σήμερα πλέον, είναι πού ακριβώς τοποθετείται η σχετική διαχωριστική γραμμή. Πράγματι, με την εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου, τα κενά προστασίας του άρθρου 6 καλύφθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, ήδη με τις υποθέσεις *König*²⁵ και *Le Compte*²⁶, το Δικαστήριο άφησε ανοιχτή τη δυνατότητα διεύρυνσης της έννοιας των αστικών υποθέσεων πέραν των ορίων του ιδιωτικού δικαίου.

Ωστόσο, παρότι προσκλήθηκε από την πρώην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προσφέρει σχετικές 13 κατευθύνσεις, το Δικαστήριο αρνήθηκε να δώσει έναν αφηρημένο ορισμό της έννοιας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων «αστικής φύσης»²⁷. Πέραν του διαχωρισμού μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου, το ΕΔΔΑ ακολούθησε διαχρονικά μία εμπειρική προσέγγιση, διευκρινίζοντας ότι ούτε ο χαρακτήρας της νομοθεσίας που διέπει το επίμαχο ζήτημα ούτε η φύση της αρμόδιας αρχής που καλείται να αποφανθεί επ' αυτού διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Πράγματι, τα στοιχεία αυτά έχουν ελάχιστη σημασία ως προς τις αμφισβητήσεις μεταξύ ιδιωτών, στο μέτρο που, όπως είδαμε, αυτές υπάγονται ούτως ή άλλως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Αποκτούν, αντίθετα, ιδιαίτερη σημασία σε περιπτώσεις που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ ιδιώτη και Κράτους. Ειδικότερα στις εν λόγω περιπτώσεις, εκείνο που ενδιαφέρει είναι κατά πόσο το Κράτος δρα *jure imperii*, δηλαδή στο πλαίσιο των αμιγώς κυριαρχικών του εξουσιών, ή *jure gestionis* σε σχέση προς τον ενδιαφερόμενο ιδιώτη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το κατεξοχόν στοιχείο με βάση το οποίο αποφαινεται πλέον το Δικαστήριο είναι «ο χαρακτήρας του δικαιώματος».

β) Ο χαρακτήρας και ιδίως η οικονομική διάσταση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

Για τον καθορισμό του χαρακτήρα του επίμαχου δικαιώματος ή της υποχρέωσης παίζει συχνά καθοριστικό ρόλο η οικονομική της φύση ή, τουλάχιστον, οι οικονομικές επιπτώσεις της κρατικής δράσης που είναι καθοριστική για το εν λόγω δικαίωμα ή την υποχρέωση²⁸. Εάν υφίσταται τέτοια οικονομική διάσταση, η υπόθεση εμπίπτει, κατά κανόνα, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Πράγματι, το ότι

23. Τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται με βάση το άρθρο 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

24. ΕΔΔΑ, *Hajili κ. Αζερμπαϊτζάν*, 10.1.2012, παρ. 63, *Communist Party of Russia κ.ά. κ. Ρωσίας*, 19.6.2012, παρ. 143, *Pierre-Bloch κ. Γαλλίας*, 21.10.1997, παρ. 49-52, *Cherepkov κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.1.2000, *Filini κ. Ελλάδας*, (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.5.2014, παρ. 10-11.

25. ΕΔΔΑ, *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 95.

26. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 23.6.1981, παρ. 48.

27. ΕΔΔΑ, *Bentham κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 34. Βλ. και την παρ. 91 της σχετικής Έκθεσης της π. Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

28. ΕΔΔΑ, *Editions Périscope κ. Γαλλίας*, 26.3.1992, ιδίως παρ. 40, *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis κ. Ελλάδος*, 9.12.1994, ιδίως παρ. 40.

για διαφορά μπορεί να αποτιμηθεί σε χρήμα «δεν είναι αρκετό από μόνο του για την εφαρμογή του άρθρου 6»²⁹. Το Δικαστήριο εξαιρεί έτσι τις υποθέσεις εκείνες που εντάσσονται, όπως είδαμε, στο «σκληρό πυρήνα» άσκησης δημόσιας εξουσίας³⁰.

- 15 Οι εν λόγω εξαιρέσεις συρρικνώνονται προοδευτικά στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το γεγονός αυτό ενισχύει τον προαναφερθέντα κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο η οικονομική διάσταση μιας διαφοράς οδηγεί στην εφαρμογή του άρθρου 6, έστω και εάν η σχετική αμφισβήτηση αφορά τις σχέσεις του προσφεύγοντα με το Κράτος. Είναι προφανές ότι το δικαίωμα στην περιουσία είναι αυτό που έχει κατεξοχήν οικονομική διάσταση. Κατά συνέπεια, η κρατική δράση η οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για εμπράγματα ή άλλα περιουσιακά δικαιώματα θεωρείται ότι αφορά δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής φύσης» και άρα υπάγεται στο άρθρο 6. Εδώ εντάσσονται οι υποθέσεις αναγκαστικών απαλλοτριώσεων και γενικότερα στέρξης της περιουσίας, καθώς και η ρύθμιση χρήσης των αγαθών, οι οποίες πρέπει να κρίνονται σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ³¹. Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* και για υποθέσεις που αφορούν τη δικαιοπρακτική ικανότητα για τη διαχείριση της περιουσίας του προσφεύγοντος³² ή για εκείνες που σχετίζονται με δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας, πτωχεύσεις, δημόσιες συμβάσεις, δικαιώματα μετόχων, κ.λπ.³³.
- 16 Το δικαίωμα άσκησης εμπορικής ή άλλης επαγγελματικής δραστηριότητας έχει προφανή οικονομική διάσταση και, άρα, οι σχετικές διαφορές θεωρούνται «αστικής φύσης» και υπάγονται, κατά κανόνα, στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6³⁴. Το γεγονός αυτό αναγνωρίστηκε, σε μια πρώτη φάση, ως προς τη μη ανανέωση ή την ανάκληση τυχόν απαιτούμενης σχετικής άδειας εκ μέρους των κρατικών αρχών³⁵. Στη συνέχεια, η εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6 επεκτάθηκε και στις υποθέσεις που αφορούσαν τη χορήγηση άδειας άσκησης επαγγέλματος ή συγκεκριμένης εμπορικής δραστηριότητας, υπό την προϋπόθεση, ωστόσο, ότι η εν λόγω πράξη δεν ανάγεται στη σφαίρα της (απόλυτης) διακριτικής ευχέρειας του Κράτους³⁶.
- 17 Στην ίδια λογική εντάσσεται και το δικαίωμα αποζημίωσης για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των κρατικών αρχών³⁷. Η οικονομική διάσταση του εν λόγω δικαιώματος παίζει και

29. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2001, παρ. 25.

30. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29.

31. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Papachelas κ. Ελλάδας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.3.1999, παρ. 32 επ. (όπου το Δικαστήριο θεωρεί αυτονόητη την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 και προχωρά στην εξέταση της σχετικής αιτίας επί της ουσίας σε υπόθεση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης).

32. ΕΔΔΑ, *Winterwerp κ. Ολλανδίας*, 24.10.1979, ιδίως παρ. 69. Βλ. επίσης, *X and Y κ. Κροατίας*, 3.11.2011, παρ. 79 επ.

33. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Capital Bank AD κ. Βουλγαρίας*, 24.11.2005, παρ. 86, *Bassani κ. Ιταλίας*, 11.12.2003, παρ. 13-14 (πτώχευση), *Pafitis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 26.2.1998, παρ. 87 (δικαιώματα μετόχων).

34. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Kingsley κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 28.5.2002, παρ. 32, *Hornsby κ. Ελλάδας*, 19.3.1997, παρ. 39 επ.

35. Βλ. *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 86 επ. (άδεια λειτουργίας κλινικής).

36. Βλ. ΕΔΔΑ, *Bentham κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 34-36, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας Νο1*, 25.10.1989, ιδίως παρ. 72-73, *Kraska κ. Ελβετίας*, 19.4.1993, ιδίως παρ. 25 επ., *De Moor κ. Βελγίου*, 23.6.1994, παρ. 42 επ., *Nowicky κ. Αυστρίας*, 24.2.2005, παρ. 37 επ.

37. Κλασσικές στο σημείο αυτό θεωρούνται οι υποθέσεις ΕΔΔΑ, *X. κ. Γαλλίας*, 31.3.1992 και *Éditions Périscope κ. Γαλλίας*, ό.π. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Z. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 10.5.2001.

εδώ καθοριστικό ρόλο. Από το σύνολο της σχετικής νομολογίας συνάγεται ότι δεν ενδιαφέρει ούτε η ιεραρχική θέση του κρατικού οργάνου, ούτε εάν αυτό έδρασε ενδεχομένως *ultra vires*, ούτε το πλαίσιο, συμβατικό ή μη, μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η επίμαχη κρατική δράση³⁸.

Με την ίδια λογική, δηλαδή αυτή της οικονομικής διάστασης του δικαιώματος, το ΕΔΔΑ 18 έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 και στο χώρο των κοινωνικών δικαιωμάτων και των συναφών παροχών. Πράγματι, μια από τις πιο γνωστές εξελίξεις στη νομολογία του Δικαστηρίου αφορά το χαρακτηρισμό των δικαιωμάτων στην κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική περιθαλψη ως δικαιωμάτων αστικής φύσης που εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6. Σε μια πρώτη φάση, το Δικαστήριο τόνισε ότι οι όψεις ιδιωτικού δικαίου της κοινωνικής ασφάλισης επικρατούν των στοιχείων δημοσίου δικαίου³⁹. Έκτοτε, η νομολογία έχει παγιωθεί και το Δικαστήριο υπογραμμίζει την οικονομική φύση των παραπάνω κοινωνικών δικαιωμάτων προκειμένου να τα εντάξει κατά σύστημα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁴⁰. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και ορισμένες «παροχές σε είδος», όπως η παροχή στέγης σε αστέγους⁴¹.

Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι οι αξιώσεις του πολιτικώς ενάγοντος, θεωρούνται ως υποθέσεις αστικής φύσης και εντάσσονται ως τέτοιες στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁴². Πρόκειται για ενδιαφέρουσα νομολογιακή εξέλιξη, η οποία κατατείνει στο να καλύψει ένα κενό κατά τη σύνταξη της Σύμβασης. Πράγματι, σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 6, η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται στις «κατηγορίες ποινικής φύσης», μόνον, όμως, στο μέτρο που αυτές στρέφονται κατά του προσφεύγοντος. Η διατύπωση αυτή δεν καλύπτει τον πολιτικώς ενάγοντα, ο οποίος, κατά πάγια νομολογία, δεν έχει κανενός είδους δικαίωμα στον ποινικό κολασμό του κατηγορουμένου⁴³. Κατά συνέπεια, ο μόνος τρόπος για να ενταχθεί η πολιτική αγωγή στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 ήταν να χαρακτηριστεί ως δικαίωμα αστικής φύσης. Είναι προφανές ότι η οικονομική διάσταση της πολιτικής αγωγής έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο σημείο αυτό. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι τα παραπάνω ισχύουν ακόμη και εάν η αξίωση του πολιτικώς ενάγοντος για χρηματική ικανοποίηση έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα⁴⁴.

γ) Δικαιώματα και υποχρεώσεις μη οικονομικού χαρακτήρα

Παρόλο που ο οικονομικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων συνιστά, όπως είδαμε, σημαντικότερο στοιχείο για την υπαγωγή των σχετικών διαφορών στο άρθρο

38. ΕΔΔΑ, *Assenov κ. Βουλγαρίας*, 28.10.1998, ιδίως παρ. 108 επ., *Balogh κ. Ουγγαρίας*, 20.7.2004, ιδίως παρ. 70 επ. (κακομεταχείριση από την αστυνομία), *Göç κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύμβαση), 11.7.2002, ιδίως παρ. 40 επ. (παράνομη κράτηση), *Pelli κατά Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2003 (αποζημίωση για υπερβολική διάρκεια της δίκης), κλπ.

39. ΕΔΔΑ, *Feldbrugge κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 29.5.1986, ιδίως παρ. 36 επ., *Deumeland κ. Γερμανίας* (Ολομέλεια), 29.5.1986, ιδίως παρ. 70 επ.

40. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Schuler-Zraggen κ. Ελβετίας*, 24.6.1993, παρ. 46, *Duclos κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, παρ. 53, *Süssmann κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 16.9.1996, παρ. 42.

41. ΕΔΔΑ, *Fazia Ali κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 20.10.2015, παρ. 59-60.

42. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 12.2.2004, παρ. 57 επ.

43. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας*, ό.π., ιδίως παρ. 70, *Aho κ. Φινλανδίας*, 16.10.2007, παρ. 40.

44. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας*, ό.π., *Gorou κ. Ελλάδας Νο 2* (Ευρεία Σύμβαση), 20.3.2009, παρ. 24.

6 της ΕΣΔΑ, η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται και σε σχέση προς υποθέσεις που δεν έχουν απαραίτητα τέτοια οικονομική διάσταση ή, τουλάχιστον, η διάσταση αυτή δεν συνιστά το καθοριστικό στοιχείο της διαφοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, στο σημείο αυτό, αποτελούν οι διάφορες όψεις του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή. Κατά συνέπεια, πράξεις ή παραλείψεις κρατικών οργάνων που επιδρούν ευθέως και κατά τρόπο αποφασιστικό στην απόλαυση του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή, όπως για παράδειγμα η ανάθεση παιδιών σε φορείς και ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας⁴⁵, ρυθμίζονται από το άρθρο 6. Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* για τα περισσότερα από τα άλλα δικαιώματα που προβλέπει η Σύμβαση, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στη σωματική ακεραιότητα, την ελευθερία, την ιδιωτική ζωή, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι⁴⁶.

δ) Δικαιώματα και υποχρεώσεις που εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6

- 21 Παρά τη διασταλτική ερμηνεία του όρου δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής» φύσης, το ΕΔΔΑ εξακολουθεί να αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 σημαντικά ζητήματα στις σχέσεις ιδιωτών και Κράτους. Μία σημαντική κατηγορία διαφορών που αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 είναι εκείνες που αφορούν την υποχρέωση καταβολής φόρων. Πράγματι, όπως επεσήμανε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ferrazzini κατά Ιταλίας*, ο δημόσιος χαρακτήρας της σχέσης μεταξύ του φορολογουμένου και της φορολογικής αρχής παραμένει κυρίαρχος⁴⁷.
- 22 Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* για τα πολιτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, ιδίως δε για το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται αυτοτελώς από το άρθρο 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ. Τυχόν διαφορές ως προς την άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων μπορεί να εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο της τελευταίας αυτής διάταξης. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι τα δικαιώματα του εκλέγειν ή του εκλέγεσθαι στις εθνικές εκλογές δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 διότι είναι πολιτικά δικαιώματα και όχι δικαιώματα αστικού χαρακτήρα⁴⁸. Σε συναφές πλαίσιο, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει επίσης ότι ούτε οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες που αφορούν ενδεχόμενες παραβιάσεις του Κώδικα δεοντολογίας Βουλευτών συνιστούν αμφισβητήσεις ως προς «αστικά δικαιώματα» υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1⁴⁹.

45. ΕΔΔΑ, *Olsson κ. Σουηδίας No 1*, Ολομέλεια, 24.3.1988, ιδίως παρ. 88 επ. (η εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 εν προκειμένω θεωρήθηκε δεδομένη).

46. Βλ. τελείως ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Okyay κ. Τουρκίας*, 12.7.2005, παρ. 64 επ. (δικαίωμα στη ζωή και την υγεία), *Laidin κ. Γαλλίας No 2*, 7.1.2003, παρ. 76 (δικαίωμα στη ελευθερία), *Truckenbrodt κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30.6.2015, παρ. 15-16 (ελευθερία της έκφρασης), *ΑΡΕΗ Üldözötteinek Szövetsége κ.ά. κ. Ουγγαρίας*, 5.10.2000, παρ. 34 επ. (ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι).

47. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύληψη), 12.7.2001, παρ. 29. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 75, *Emesa Sugar NV κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.1.2005. Ωστόσο, η τυχόν επιβολή προστίμων από τη φορολογική αρχή μπορεί να θεωρηθεί ως «κατηγορία ποινικής φύσης» και να υπαχθεί ως τέτοια στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 (βλ. κατωτέρω).

48. Βλ. παραπάνω υποσ. 23-24 και το σχετικό κείμενο.

49. ΕΔΔΑ, *Hoon κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2014, παρ. 30.

Εκτός πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 βρίσκονται, κατά κανόνα, και οι διαφορές που 23
αφορούν την είσοδο, τη διαμονή, και την απομάκρυνση αλλοδαπών από το έδαφος ενός
Κράτους. Με άλλα λόγια, ζητήματα τα οποία ανάγονται στην άσκηση μεταναστευτικής πο-
λιτικής εκφεύγουν, ως τέτοια, του πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Έτσι,
για παράδειγμα, στην υπόθεση *Μασουία κατά Γαλλίας* το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο
6 δεν εφαρμόζεται στην απέλαση αλλοδαπών, με το σκεπτικό ότι οι σχετικές εγγυήσεις του
άρθρου 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ δεν θα είχαν νόημα εάν το δικαίωμα σε δίκαιη
δίκη ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω⁵⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς ζη- 24
τήματα που ανακύπτουν από σχέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα. Σε μια πρώτη φάση, το
Δικαστήριο θεωρούσε ότι, κατά κανόνα, το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο σε διαφορές
που σχετιζόνταν με την πρόσληψη, τη σταδιοδρομία και τη λήξη της εργασιακής σχέσης
των δημοσίων υπαλλήλων⁵¹, εκτός εάν η αξίωση είχε αμιγώς ή κατά κύριο λόγο οικονο-
μικό χαρακτήρα, όπως η καταβολή του μισθού⁵². Κρίνοντας ότι αυτή η προσέγγιση εμφά-
νιζε δυσκολίες κατά την εφαρμογή της, το Δικαστήριο υιοθέτησε, σε μια δεύτερη φάση,
ένα «λειτουργικό» κριτήριο βασισμένο στη φύση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του
δημοσίου υπαλλήλου. Πράγματι, στην υπόθεση *Pellegrin κατά Γαλλίας*, το Τμήμα Ευρείας
Σύνθεσης έκρινε ότι το άρθρο 6 εφαρμόζεται στις διαφορές που προκύπτουν από εργασια-
κές σχέσεις στο δημόσιο, εκτός εάν τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις του ενδιαφερομένου
σχετίζονται με την άσκηση εξουσιών δημοσίου δικαίου και κατατείνουν στην προστασία
των γενικών συμφερόντων του Κράτους ή άλλων δημοσίων αρχών⁵³.

Με την υπόθεση *Vilho Eskelinen κατά Φινλανδίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης προχώρησε 25
ακόμη ένα βήμα, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην καταρχήν εφαρμογή του δικαιώμα-
τος σε δίκαιη δίκη στις εργασιακές σχέσεις στον δημόσιο τομέα. Έτσι, το Δικαστήριο τεκ-
μαίρει, πλέον, την εφαρμογή του άρθρου 6, εκτός εάν συντρέχουν σωρευτικά δύο προϋ-
ποθέσεις: α) το εσωτερικό δίκαιο αποκλείει ρητά την πρόσβαση σε δικαστήριο για τη θέση
ή την κατηγορία προσωπικού περί της οποίας πρόκειται και β) ο εν λόγω αποκλεισμός
δικαιολογείται από «αντικειμενικούς λόγους». Τέτοιοι λόγοι πρέπει να συνδέονται όχι με
τη φύση της εργασίας του δημοσίου υπαλλήλου, όπως στην απόφαση *Pellegrin*, αλλά με
το αντικείμενο της διαφοράς του δημοσίου υπαλλήλου με το Κράτος. Ειδικότερα, προκει-
μένου να αποκλείσει την εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6, το Κράτος θα πρέπει να
αποδείξει ότι η διαφορά συνάπτεται προς την άσκηση κρατικών εξουσιών ή ότι αφορά τον
ειδικό δεσμό «εμπιστοσύνης και πίστης» μεταξύ αυτού και του υπαλλήλου⁵⁴. Είναι σαφές,
επομένως, ότι η νομολογία του Δικαστηρίου έχει μετεξελιχθεί σημαντικά διευρύνοντας
εντυπωσιακά την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 στις εργασιακές σχέσεις στον ευρύτερο
δημόσιο τομέα.

50. ΕΔΔΑ, *Μασουία κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.10.2000, παρ. 35 επ. Βλ., επίσης, προκειμένου περί της
έκδοσης αλλοδαπών, ΕΔΔΑ, *Mamatkulov and Askarov κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 4.2.2005, παρ. 80.

51. ΕΔΔΑ, *Μαssa κ. Ιταλίας*, 24.8.1993, παρ. 26.

52. Βλ. τις υποθέσεις που αναφέρονται στην απόφαση ΕΔΔΑ, *Pellegrin κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση),
8.12.1999, παρ. 59.

53. ΕΔΔΑ, *Pellegrin κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 66.

54. ΕΔΔΑ, *Vilho Eskelinen κ. Φινλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 19.4.2007, παρ. 50 επ. Βλ. επίσης *Βακα κ.
Ουγγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.6.2016, παρ. 100 επ.

2. Η έννοια των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων»

- 26 Με τους όρους «δικαιώματα» και «υποχρεώσεις» το άρθρο 6 αναφέρεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις για τα οποία μπορεί να ειπωθεί, τουλάχιστον κατά τρόπο υποστηρίξιμο, ότι αναγνωρίζονται από το εθνικό δίκαιο⁵⁵. Δεν είναι αρκετό το σχετικό δικαίωμα να υπάρχει *in abstracto*. Παρότι το άρθρο 6 δεν απαιτεί ο προσφεύγων να νικήσει, πρέπει τουλάχιστον να μπορεί να προβάλει έναν ισχυρισμό που να μην είναι προφανώς αστήρικτος, σύμφωνα με το δίκαιο που ισχύει κατά την έναρξη της δίκης σε εθνικό επίπεδο⁵⁶. Το γεγονός ότι οι κρατικές αρχές επιδεικνύουν ανοχή ως προς ορισμένες συμπεριφορές που απαγορεύονται από το νόμο δεν σημαίνει ότι η απουσία κυρώσεων μπορεί να οδηγήσει στην επίκληση «δικαιώματος» διάπραξης των εν λόγω πράξεων⁵⁷. Ο χαρακτήρας της νομοθεσίας που διέπει το επίδικο δικαίωμα ή υποχρέωση (αστικό, εμπορικό, διοικητικό δίκαιο, κ.λπ.) ή η συγκεκριμένη αρχή που έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί επ' αυτού δεν διαδραματίζουν κάποιο ρόλο. Εξάλλου, η έννοια του εθνικού δικαίου συμπεριλαμβάνει το ενωσιακό δίκαιο, προκειμένου για Κράτη μέλη της ΕΕ⁵⁸. Περαιτέρω, στο μέτρο που η ίδια η ΕΣΔΑ είναι αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής έννομης τάξης, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη εφαρμόζεται στις αμφισβητήσεις ως προς δικαιώματα που αναγνωρίζονται ρητά από τη Σύμβαση, έστω και εάν αυτά δεν απαντώνται σε άλλες διατάξεις του εσωτερικού δικαίου⁵⁹. Εάν ο προσφεύγων δεν έχει υποστηρίξιμη αξίωση κατά τα ανωτέρω, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται.
- 27 Ερώτημα γεννάται ως προς την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι κρατικές αρχές έχουν κατά το νόμο διακριτική ευχέρεια σε σχέση προς την αξίωση του προσφεύγοντος, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση παροχής αδειών λειτουργίας. Κατά πάγια νομολογία, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εφαρμόζονται στο μέτρο που κατά τις γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου η διοίκηση δεν διαθέτει απόλυτη διακριτική ευχέρεια ως προς τη λήψη της σχετικής απόφασης⁶⁰. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο προσφεύγων πρέπει να έχει το δικαίωμα να προσβάλει την εν λόγω απόφαση ενώπιον δικαστηρίου το οποίο να πληροί τις εγγυήσεις του άρθρου 6.
- 28 Θα πρέπει να υπογραμμισθεί, επίσης, το γεγονός ότι το άρθρο 6 δεν κατατείνει στον έλεγχο του περιεχομένου του εθνικού δικαίου, αλλά συνιστά δικονομική εγγύηση ως προς δικαιώματα και υποχρεώσεις που προβλέπονται από την εσωτερική έννομη τάξη⁶¹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση αμφισβητήσεων ως προς προβλεπόμενα ουσιαστικά δικαιώματα, η επιδίωξη των οποίων καθίσταται αδύνατη λόγω δικονομικών κωλυμά-

55. ΕΔΔΑ, *H. κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 30.11.1987, παρ. 40, *Georgiadis κ. Ελλάδος*, 27.5.1997, παρ. 27-36.

56. ΕΔΔΑ, *Neves e Silva κ. Πορτογαλίας*, 27.4.1989, παρ. 37. Τυχόν τροποποίηση του εθνικού δικαίου (ή μεταστροφή της νομολογίας) κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας δεν ενδιαφέρει (ΕΔΔΑ, *Reid κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση επί του παραδεκτού, 26.6.2001).

57. ΕΔΔΑ, *De Bruin κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.9.2013, παρ. 56-59.

58. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Παρουλάκος κ. Ελλάδος* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11.1.1995.

59. ΕΔΔΑ, *Gutfreund κ. Γαλλίας*, 12.6.2003, παρ. 39.

60. ΕΔΔΑ, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας No 1*, 25.10.1989, παρ. 69, *Gustafson κ. Σουηδίας*, 1.7.1997, παρ. 40.

61. ΕΔΔΑ, *James κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 21.2.1986, παρ. 81.

των⁶², όπως η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους, οι βουλευτικές ή οι διπλωματικές ασυλίες. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι θα ήταν ασυμβίβαστο με την αρχή του Κράτους δικαίου το να εξαιρεί κανείς από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων μεγάλο φάσμα αστικών αξιώσεων ή να αναγνωρίζει δικαιοδοτική ασυλία εις όφελος μεγάλων ομάδων ή κατηγοριών προσώπων⁶³. Ωστόσο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι περιπτώσεις τέτοιων δικονομικών κωλυμάτων εξετάζονται, κατά κανόνα, υπό την οπτική γωνία της πρόσβασης σε δικαστήριο. Υπό το πρίσμα αυτό, θα εξετάσουμε και εμείς το σχετικό ζήτημα⁶⁴.

3. «Αμφισβητήσεις» επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

Η τρίτη προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 6 σε αστικές υποθέσεις αφορά την 29 ύπαρξη «αμφισβήτησης» μεταξύ δύο ιδιωτών ή μεταξύ του προσφεύγοντος και του Κράτους. Η έννοια της αμφισβήτησης δεν πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο πολύ τεχνικό. Το Δικαστήριο αποδίδει στην έννοια αυτή ουσιαστική παρά τυπική σημασία⁶⁵. Η εν λόγω αμφισβήτηση μπορεί να αφορά τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και αμιγώς νομικά ζητήματα⁶⁶. Δεν απαιτείται να σχετίζεται με την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος, αλλά μπορεί να επικεντρώνεται στο πεδίο εφαρμογής του ή στον τρόπο άσκησής του⁶⁷. Η αμφισβήτηση πρέπει να είναι πραγματική και σοβαρή⁶⁸. Η προϋπόθεση αυτή αποκλείει, κατά κανόνα, τις υποθέσεις που θέτουν υποθετικά ζητήματα, όπως, για παράδειγμα, τις επιπτώσεις που θα είχε στον προσφεύγοντα ένα απλό σχέδιο νόμου. Αντιθέτως, εάν η σχετική νομοθεσία έχει τεθεί σε ισχύ, η τυχόν εφαρμογή της στον προσφεύγοντα δεν αποκλείεται, ως τέτοια, από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁶⁹. Επιπλέον, για να είναι «πραγματική και σοβαρή» η αμφισβήτηση αυτή θα πρέπει να ενέχει κάποιο διακύβευμα για τον προσφεύγοντα. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Kienast κατά Αυστρίας*⁷⁰, ο προσφεύγων αμφισβήτησε την ενοποίηση δύο μικρών οικοπέδων που του ανήκαν. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο επειδή η ενοποίηση αυτή γινόταν για λόγους πολεοδομικής τακτοποίησης από την αρμόδια υπηρεσία και δεν επηρέαζε καθόλου την κυριότητα, τη χρήση γης ή τη δυνατότητα του προσφεύγοντος να μεταβιβάσει τα εν λόγω ακίνητα. Επίσης, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται εάν ο προσφεύγων δεν στηρίζει σοβαρά την αξίωσή του, όπως για παράδειγμα εάν δεν παρουσιάζει σχετικές αποδείξεις⁷¹. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ύπαρξη οικονομικής ζημίας δεν απαιτείται έτσι ώστε μία αμφισβήτηση να θεωρη-

62. Βλ. σχετικά, ΕΔΔΑ, *Roche κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 19.5.2005, παρ. 116 επ.

63. ΕΔΔΑ, *Ostman κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.10.1998, παρ. 136-140.

64. Βλ. κατωτέρω, III Β).

65. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 23.6.1981, παρ. 45.

66. ΕΔΔΑ, *Albert and Le Compte κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 10.2.1983, παρ. 27, *Van Marle κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 26.6.1986, παρ. 32.

67. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 49.

68. ΕΔΔΑ, *Bentham κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 32, *Sharovalov κ. Ουκρανίας*, 31.7.2012, παρ. 42, *Kravchenko κ. Ρωσίας*, 2.4.2009, παρ. 39.

69. Βλ. *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Posti and Rahko κ. Φινλανδίας*, 24.9.2002, παρ. 50 επ.

70. ΕΔΔΑ, *Kienast κ. Αυστρίας*, 23.1.2003, παρ. 33 επ.

71. ΕΔΔΑ, *Kiryayov κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 9.12.2004.

θεί «πραγματική και σοβαρή». Αρκεί να επιδιώκεται η αποκατάσταση ηθικής βλάβης, έστω και κατά τρόπο συμβολικό⁷².

- 30 Περαιτέρω, η αμφισβήτηση πρέπει να έχει αγώγιμο χαρακτήρα, δηλαδή να μπορεί από τη φύση της να υπαχθεί σε δικαστική επίλυση. Έτσι, για παράδειγμα, κρίση ως προς τα ουσιαστικά επαγγελματικά προσόντα του ενδιαφερομένου δεν θα εμπίπτει, κατά κανόνα, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6, στο μέτρο που η εν λόγω κρίση αρμόζει περισσότερο σε πανεπιστημιακούς ή σε αρμόδιους επαγγελματικούς φορείς⁷³.
- 31 Πέρα από την ύπαρξη «αμφισβήτησης», η εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6 προϋποθέτει, επίσης, η σχετική απόφαση της αρμόδιας αρχής να είναι καθοριστική για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσφεύγοντος. Ήδη από την περίφημη απόφαση *Ringeisen κατά Αυστρίας*, το Δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι αυτό συμβαίνει στην περίπτωση που η κρίση του εθνικού δικαστηρίου είναι αποφασιστική (decisive) για τα επίδικα δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης, έστω και αν η σχετική διαδικασία δεν έχει ως κύριο στόχο τον καθορισμό αυτών⁷⁴. Στην μεταγενέστερη απόφαση *Le Compte κατά Βελγίου*, το Δικαστήριο προσέθεσε ότι η εθνική απόφαση πρέπει να είναι «ευθέως αποφασιστική» (directly decisive) για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσφεύγοντος. Μία χαλαρή σχέση ή μακρινές συνέπειες δεν αρκούν⁷⁵. Με βάση το κριτήριο αυτό, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης έκρινε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο ως προς απόφαση ανανέωσης της άδειας λειτουργίας σταθμού πυρηνικής ενέργειας, δεδομένου ότι η εν λόγω απόφαση δεν ήταν «ευθέως αποφασιστική» για το δικαίωμα στη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την περιουσία των προσφευγόντων. Παρότι διέμεναν κοντά στο σταθμό, οι τελευταίοι δεν ήταν σε θέση να προβάλουν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία ως προς τους συγκεκριμένους κινδύνους που ενείχε η λειτουργία του σταθμού για τα προαναφερθέντα δικαιώματά τους⁷⁶.
- 32 Στο ίδιο πλαίσιο, θα μπορούσε να αναφερθεί η περίπτωση της απέλασης αλλοδαπού, ο οποίος είχε σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου στο απελεύον Κράτος. Η σχέση μεταξύ της απόφασης δημοσίου δικαίου περί απέλασης και των ιδιωτικών συμβατικών δικαιωμάτων του προσφεύγοντος θεωρήθηκε από το Δικαστήριο απομακρυσμένη και, κατά συνέπεια, κρίθηκε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο⁷⁷. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η υπόθεση *Fayed κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, στην οποία η κυβέρνηση είχε ορίσει επιθεωρητή για να ερευνήσει τις υποθέσεις εταιρείας, ύποπτης για απάτη. Η έκθεση του επιθεωρητή περιείχε αρνητικές κρίσεις για τη φήμη των προσφευγόντων, δηλαδή ενός δικαιώματος αστικής φύσης, για τους σκοπούς του άρθρου 6. Ωστόσο, το Δικαστήριο κάνοντας τη διάκριση μεταξύ απλής έρευνας και δικαστικής απόφασης, θεώρησε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω, δεδομένου ότι οι χαρακτηρισμοί και τα συμπεράσματα του

72. ΕΔΔΑ, *Helmets κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 28-29.

73. ΕΔΔΑ, *Van Marle κ. Ολλανδίας*, ό.π., ιδίως παρ. 36. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Le Bihan κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 1.6.2004, *Nowicky κ. Αυστρίας*, 24.2.2005, παρ. 34.

74. ΕΔΔΑ, *Ringeisen κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 94.

75. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 49.

76. ΕΔΔΑ, *Athanassoglou κ.ά. κ. Ελβετίας* (Ευρεία Σύνθεση), 6.4.2000, παρ. 46 επ.

77. Επιτροπή ΔΑ, *Saleem κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.3.1998. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Μασουία κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 38.

επιθεωρητή δεν είχαν, ως τέτοια, καθοριστική επίδραση στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των προσφευγόντων⁷⁸.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι με την υπόθεση *Micallef κατά Μάλτας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης μετέστρεψε τη νομολογία του Δικαστηρίου ως προς την εφαρμογή του άρθρου 6 στη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων. Πράγματι, παλαιότερα το Δικαστήριο θεωρούσε ότι η εν λόγω διαδικασία και οι σχετικές αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων δεν είναι «καθοριστικές» ως προς αμφισβητήσεις επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης⁷⁹. Ωστόσο, με την υπόθεση *Micallef* το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του τη μακρά διάρκεια της κύριας δίκης προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα ασφαλιστικά μέτρα μπορεί να έχουν, υπό προϋποθέσεις, μεγάλη σημασία ως προς την άσκηση των επίδικων δικαιωμάτων και ότι, κατά συνέπεια, η εν λόγω διαδικασία δεν μπορεί να αποκλειστεί αυτομάτως από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁸⁰.

Αντίστοιχο προβληματισμό έχει δημιουργήσει η εφαρμογή του άρθρου 6 στην διαδικασία αναψηλάφησης. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει κατ' επανάληψη ότι η εν λόγω διάταξη δεν εφαρμόζεται, κατά κανόνα, ως προς την αναψηλάφηση, την επανάληψη της διαδικασίας και άλλες συναφείς έκτακτες διαδικασίες, ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό τους στις επιμέρους έννομες τάξεις των Κρατών μερών στην ΕΣΔΑ⁸¹. Ωστόσο, όπως τονίσθηκε σε σχετική ελληνική υπόθεση, η αναψηλάφηση αποτελούσε εν προκειμένω το μόνο ένδικο βοήθημα για την εξαφάνιση της εφετειακής απόφασης που είχε κρίνει την ύπαρξη εμπραγμάτων δικαιωμάτων με βάση ψευδή κατάθεση μάρτυρα και άρα η εν λόγω διαδικασία ήταν «καθοριστική» ως προς τα συγκεκριμένα δικαιώματα. Κατά συνέπεια, το άρθρο 6 κρίθηκε εφαρμοστέο⁸².

Στο ίδιο πνεύμα διστακτικής εφαρμογής της εν λόγω διάταξης και λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής έννομης τάξης και τη σχετική πρακτική, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης θεώρησε ότι το αίτημα του προσφεύγοντος προς τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου για άσκηση αναίρεσης υπέρ του νόμου σχετιζόταν με μια «αμφισβήτηση ως προς ένα δικαίωμα αστικής φύσης» - το δικαίωμα αποζημίωσης του πολιτικώς ενάγοντος - και έκρινε ότι το άρθρο 6, παρ. 1 ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω⁸³.

B. Κατηγορίες ποινικής φύσης: τα κριτήρια *Engel*

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία υποθέσεων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 είναι οι «κατηγορίες ποινικής φύσης» που στρέφονται εναντίον του προσφεύγο-

78. ΕΔΔΑ, *Fayed κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., ιδίως παρ. 61.

79. Πρβλ. άρθρο 692 παρ. 4 ΚΠολΔ σύμφωνα με την οποία: «Τα ασφαλιστικά μέτρα δεν πρέπει να συνίστανται στην ικανοποίηση του δικαιώματος του οποίου ζητείται η εξασφάλιση ή διατήρηση».

80. ΕΔΔΑ, *Micallef κ. Μάλτας* (Ευρεία Σύνθεση), 15.10.2009, παρ. 79 επ.

81. Βλ. μεταξύ πολλών ΕΔΔΑ, *Jussy c. France*, 8.4.2003, παρ. 18, *Bochan κ. Ουκρανίας* (No. 2), (Ευρεία Σύνθεση), 5.2.2015, παρ. 44 (με πολυάριθμες σχετικές παραπομπές).

82. ΕΔΔΑ, *Melis κ. Ελλάδας*, 22.7.2010, παρ. 19 επ. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Bochan κ. Ουκρανίας* (No. 2), ό.π., παρ. 46 επ.

83. ΕΔΔΑ, *Gorou κ. Ελλάδας No 2* (Ευρεία Σύνθεση), 20.3.2009, παρ. 27-36.

ντος⁸⁴. Όπως οι «αμφισβητήσεις αστικής φύσης», έτσι και οι «κατηγορίες ποινικής φύσης» είναι έννοια αυτόνομη. Τα κριτήρια με βάση τα οποία ερμηνεύεται η εν λόγω έννοια έχουν υιοθετηθεί με τη γνωστή απόφαση *Engel κατά Ολλανδίας*⁸⁵, η οποία αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς της μετέπειτα νομολογίας του Δικαστηρίου έως σήμερα.

- 36 Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε πειθαρχικές διαδικασίες και κυρώσεις εναντίον Ολλανδών στρατιωτικών. Το ερώτημα που τέθηκε από το Δικαστήριο ήταν κατά πόσον οι εν λόγω διαδικασίες ενέπιπταν ή όχι στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου υπογράμμισε την κρισιμότητα του ερωτήματος, τονίζοντας ότι εάν τα Κράτη ήταν ελεύθερα να χαρακτηρίζουν μια υπόθεση ως πειθαρχική αντί ποινική ή να διώκουν το δράστη ενός «μικτού» αδικήματος σε πειθαρχικό αντί σε ποινικό επίπεδο, η λειτουργία των θεμελιωδών εγγυήσεων του άρθρου 6 (αλλά και του άρθρου 7 που αφορά την απαγόρευση της αναδρομικότητας των ποινικών νόμων) θα υπέκειτο στην κυριαρχική βούλησή τους. Ένα τόσο ευρύ περιθώριο εκτίμησης θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποτελέσματα ασυμβίβαστα με το αντικείμενο και το σκοπό της Σύμβασης. Με βάση τις σκέψεις αυτές, το Δικαστήριο προσδιόρισε τρία κριτήρια προκειμένου να χαρακτηρίσει μία συγκεκριμένη περίπτωση ως «κατηγορία ποινικής φύσης». Τα κριτήρια αυτά δεν είναι απαραίτητα να συντρέχουν σωρευτικά. Αρκεί να συντρέχει ένα από αυτά, προκειμένου η υπόθεση να χαρακτηριστεί ως ποινική. Επίσης, στην περίπτωση κατά την οποία δεν μπορούν να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα από την εφαρμογή καθενός από τα κριτήρια αυτοτελώς, το Δικαστήριο τα εφαρμόζει συνδυαστικά⁸⁶.

1. Ο χαρακτηρισμός του αδικήματος στην εσωτερική έννομη τάξη

- 37 Το πρώτο από τα εν λόγω κριτήρια αφορά το χαρακτηρισμό του αδικήματος στην έννομη τάξη του εναγομένου Κράτους. Εάν οι διατάξεις που ορίζουν το αδίκημα ανήκουν στην ευρύτερη ύλη του ποινικού δικαίου, τότε η υπόθεση χαρακτηρίζεται αυτομάτως ως «ποινική» και από το ΕΔΔΑ χωρίς να απαιτείται κάποια περαιτέρω έρευνα. Ωστόσο, ο εν λόγω νομικός χαρακτηρισμός δεν συνιστά παρά σημείο εκκίνησης, έχει δε απλώς τυπική και σχετική αξία⁸⁷. Εάν το αδίκημα δεν χαρακτηρίζεται ως ποινικό στην εθνική έννομη τάξη, τότε αποκτούν μεγαλύτερη αξία τα δύο άλλα κριτήρια. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση κατά την οποία το εσωτερικό δίκαιο δεν είναι σαφές εν προκειμένω⁸⁸.

84. Υπενθυμίζουμε στο σημείο αυτό ότι ποινικές υποθέσεις στις οποίες ο προσφεύγων δεν είναι κατηγορούμενος δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω άρθρου υπό το ποινικό του σκέλος. Μπορεί να υπάγονται στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, εφόσον ο προσφεύγων είναι πολιτικώς ενάγων. Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο σε σχέση προς την απόφαση *Gorou κ. Ελλάδας Νο 2*, σε αυτή την περίπτωση το άρθρο 6 θα είναι εφαρμοστέο υπό το «αστικό» του σκέλος. Βλ. αναλυτικότερα παραπάνω παρ. 19.

85. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 8.6.1976, παρ. 80 επ.

86. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82 επ.

87. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82, *Weber κ. Ελβετίας*, 22.5.1990, παρ. 32 επ.

88. ΕΔΔΑ, *Ravnsborg κ. Σουηδίας*, 23.3.1994, παρ. 33.

2. Η εγγενής φύση του αδικήματος

Το δεύτερο κριτήριο στο οποίο το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία⁸⁹ είναι η εγγε- 38
νή φύση του αδικήματος. Το κριτήριο αυτό δεν έχει επαρκώς οριστεί στη νομολογία του
Δικαστηρίου. Η εφαρμογή του συνεπάγεται, συνήθως, τη σύγκριση των διατάξεων της
εθνικής έννομης τάξης που προβλέπουν το σχετικό αδίκημα με άλλες συναφείς διατάξεις
της ίδιας έννομης τάξης, στο πεδίο του ποινικού ή του πειθαρχικού δικαίου, ανάλογα με
την περίπτωση⁹⁰. Ο σκοπός των επίμαχων διατάξεων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Εάν
ο εν λόγω σκοπός είναι σαφώς τιμωρητικός, τότε το αδίκημα θα χαρακτηριστεί κατά κα-
νόνα ως «ποινικής» φύσης. Σε αρκετές υποθέσεις, ωστόσο, ο τιμωρητικός χαρακτήρας της
διάταξης μπορεί να συνυπάρχει με το σκοπό της αποτροπής. Οι δύο αυτοί στόχοι δεν απο-
κλείονται μεταξύ τους⁹¹. Όταν η διάταξη που προβλέπει το αδίκημα αφορά συγκεκριμένη
ομάδα ή κατηγορία προσώπων (στρατιωτικούς, κρατούμενους, κ.λπ.) είναι πιθανόν ότι θα
θεωρηθεί ως πειθαρχικής φύσης και δεν θα υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6.
Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσε να αναφέρει κανείς μέτρα που επιβάλλονται στους δικηγό-
ρους, εισαγγελείς⁹² ή στους διαδίκους⁹³, όπως πρόστιμα, επίπληξη, κλπ., προκειμένου να
εξασφαλιστεί η εύρυθμη απονομή της δικαιοσύνης από τα δικαστήρια. Αντιθέτως, εάν το
αδίκημα αφορά το γενικό πληθυσμό και όχι μία συγκεκριμένη μερίδα είναι πιθανότερο να
θεωρηθεί «ποινικής» φύσης⁹⁴. Παρότι η βαρύτητα του αδικήματος συνηγορεί υπέρ του
χαρακτηρισμού του ως ποινικού⁹⁵, ελαφρά αδικήματα δεν αποκλείονται, ως τέτοια, από το
πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Με άλλα λόγια, η ποινική φύση του αδικήματος δεν απαι-
τεί οπωσδήποτε συγκεκριμένο βαθμό βαρύτητας του⁹⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι υποθέσεις εκείνες στις οποίες το Δικαστήριο κά- 39
νει λόγο για «μεικτή» φύση του αδικήματος, δηλαδή πειθαρχική και ποινική συγχρόνως.
Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, παράδειγμα αυτής της κατηγορίας υποθέσεων αποτελεί η
απόφαση *Ezeh and Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁹⁷, η οποία αφορούσε αδικήματα
κρατούμενων σε συνδυασμό με την ανάγκη επιβολής της πειθαρχίας στο σωφρονιστικό
κατάστημα. Μην καταλήγοντας σε σαφές συμπέρασμα ως προς τη χροιά ("colouring") του
αδικήματος με βάση το κριτήριο της εγγενούς του φύσης, το Δικαστήριο προτίμησε να
στραφεί στο τρίτο κριτήριο, αυτό της βαρύτητας της επαπειλούμενης κύρωσης⁹⁸.

89. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82, *Weber κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 32.

90. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82 επ.

91. ΕΔΔΑ, *Öztürk κ. Γερμανίας*, 21.2.1984, παρ. 53.

92. ΕΔΔΑ, *Weber κ. Ελβετίας*, ό.π.

93. ΕΔΔΑ, *Ravnsborg κ. Σουηδίας*, ό.π.

94. ΕΔΔΑ, *Demicoli κ. Μάλτας*, 27.8.1991, παρ. 33.

95. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.6.1984, παρ. 101.

96. ΕΔΔΑ, *Öztürk κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 53.

97. ΕΔΔΑ, *Ezeh and Connors κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 9.10.2003.

98. ΕΔΔΑ, *Ezeh and Connors κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 106.

3. Η βαρύτητα της επαπειλούμενης κύρωσης

- 40 Το τρίτο κριτήριο *Engel* χρησιμοποιείται είτε σωρευτικά όταν δεν είναι εφικτή η συναγωγή συμπερασμάτων αποκλειστικά και μόνο με βάση τα δύο πρώτα κριτήρια, όπως ακριβώς στην προαναφερθείσα απόφαση *Ezeh and Connors*⁹⁹, είτε ως ένα αυτοτελές κριτήριο που καταδεικνύει την ποινική φύση της κατηγορίας, ακόμη και αν η φύση του αδικήματος δεν είναι απαραίτητα «ποινική». Θα πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι για τους σκοπούς εφαρμογής του εν λόγω κριτηρίου δεν ενδιαφέρει η ποινή που επιβλήθηκε πράγματι στον προσφεύγοντα, αλλά η μέγιστη ποινή που θα μπορούσε να του έχει επιβληθεί σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία. Μεταξύ των ελληνικών υποθέσεων στις οποίες εφαρμόστηκε το τρίτο κριτήριο *Engel*, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Garyfallou AEBE*. Παρότι η κύρωση, υπό μορφή διοικητικού προστίμου, που είχε επιβληθεί για λαθρεμπορία στην προσφεύγουσα εταιρεία ήταν μάλλον επιεικής, το γεγονός ότι οι προβλεπόμενες μέγιστες δυνατές κυρώσεις για την εταιρεία ήταν πολύ σοβαρότερες, σε συνδυασμό προς την επαπειλούμενη κράτηση του διευθυντού της, οδήγησε το Δικαστήριο να χαρακτηρίσει την υπόθεση ως «ποινική» και να την υπαγάγει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6¹⁰⁰.
- 41 Ας σημειωθεί, επίσης, ότι η κύρωση θα πρέπει να έχει τιμωρητικό χαρακτήρα και όχι απλά αποτρεπτικό, προκειμένου να χαρακτηριστεί ως «ποινική». Κύρωση που συνεπάγεται τη στέρηση της ελευθερίας, έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, οδηγεί κατά κανόνα στο χαρακτηρισμό της υπόθεσης ως ποινικής. Έτσι, για παράδειγμα στην υπόθεση *Zaicevs κατά Λετονίας*, μία «διοικητική» κράτηση τριών ημερών για προσβολή του δικαστηρίου ήταν αρκετή για το σχετικό χαρακτηρισμό του αδικήματος ως ποινικού¹⁰¹. Αξίζει να αναφερθεί επίσης, ότι με βάση το συνδυασμό του δευτέρου και του τρίτου κριτηρίου, το Δικαστήριο έχει καταλήξει στην υπαγωγή υποθέσεων που αφορούν φορολογικά πρόστιμα και συναφείς κυρώσεις για παράβαση φορολογικών υποχρεώσεων στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 υπό το ποινικό του σκέλος¹⁰².

Γ. Η εφαρμογή του άρθρου 6 στις επιμέρους διαδικασίες

- 42 Έχοντας φωτίσει τις αυτόνομες έννοιες «αμφισβητήσεις ως προς δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης» και «κατηγορίες ποινικής φύσης», θα πρέπει να εξετασθούν τώρα οι επιμέρους διαδικασίες στις οποίες εφαρμόζεται το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Υπενθυμίζεται, καταρχήν, ότι η εν λόγω διάταξη δεν επιβάλλει στα Κράτη να προβλέψουν διαδικασίες έφεσης ή αναίρεσης ή να εγκαθιδρύσουν συνταγματικό δικαστήριο. Ωστόσο, από τη στιγμή που ένα Κράτος θεσπίσει τις εν λόγω διαδικασίες και στο μέτρο που ο προσφεύγων έχει πρόσβαση σε αυτές, τότε το άρθρο 6 καθίσταται εφαρμοστέο.

99. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Bendenoun κ. Γαλλίας*, 24.2.1994, παρ. 47.

100. ΕΔΔΑ, *Garyfallou AEBE κ. Ελλάδος*, 24.9.1997, ιδίως παρ. 34.

101. ΕΔΔΑ, *Zaicevs κ. Λετονίας*, 31.7.2007, παρ. 31-36. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Menesheva κ. Ρωσίας*, 9.3.2006, παρ. 94-98.

102. ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φινλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.11.2006, ιδίως παρ. 35 επ. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Janosevic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 68-69, *Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 78 επ.

Ειδικότερα, το άρθρο 6 εφαρμόζεται και εάν ακόμη το αρμόδιο δικαστήριο αποφαινεται 43 μόνον επί νομικών ζητημάτων, καθώς επίσης και εάν απλώς αναιρεί ή όχι την απόφαση του κατωτέρου δικαστηρίου χωρίς να υιοθετεί νέα απόφαση επί της ουσίας¹⁰³. Ωστόσο, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 δεν εφαρμόζονται απαραίτητα στην κατ' έφεση δίκη ή την αναίρετική διαδικασία με τον ίδιο τρόπο που εφαρμόζονται σε πρώτο βαθμό. Έτσι, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις κρατουμένων που ζητούν τη μεταγωγή τους προκειμένου να παραστούν αυτοπροσώπως σε δίκες που τους αφορούν, το Κράτος οφείλει, καταρχήν, να εξασφαλίσει την παράστασή τους τουλάχιστον σε πρώτο βαθμό. Το ίδιο δεν απαιτείται οπωσδήποτε στην κατ' έφεση δίκη, εφόσον ο ενδιαφερόμενος εκπροσωπείται νομίμως και το δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί αμιγώς νομικών ζητημάτων της συγκεκριμένης υπόθεσης και όχι να επανεκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά ή να κρίνει την προσωπικότητα ή τον χαρακτήρα του προσφεύγοντος¹⁰⁴.

Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του την όλη διαδικασία και 44 ότι, κατά συνέπεια, τυχόν ελλείψεις σε κάποιο στάδιο μπορούν να θεραπευθούν, κατά κανόνα, σε επόμενη φάση της δίκης¹⁰⁵. Ειδικότερα ως προς τις κατηγορίες ποινικής φύσης, η προστασία του άρθρου 6 ξεκινάει με την άσκηση της ποινικής δίωξης ή και πριν από αυτήν, σε περίπτωση λήψης μέτρων, όπως έρευνες ή προανακριτικές πράξεις που έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου»¹⁰⁶. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην πιο πρόσφατη νομολογία του, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη προσοχή σε συμβάντα που αφορούν καθοριστικές φάσεις της διαδικασίας, όπως η απουσία αποτελεσματικής εκπροσώπησης κατά τη διάρκεια της πρώτης εξέτασης του υπόπτου¹⁰⁷ ή κατά την τελική φάση της ποινικής δίκης¹⁰⁸. Με βάση τις διαπιστώσεις αυτές το Δικαστήριο έκρινε ότι έπασχε η διαδικασία στο σύνολό της, παρά το γεγονός ότι ο δικηγόρος των προσφευγόντων ήταν κατά τα λοιπά παρών. Γενικότερα, το άρθρο 6 καλύπτει το σύνολο της αστικής και της ποινικής δίκης, συμπεριλαμβανομένου του καθορισμού της αποζημίωσης ή της επιμέτρησης της ποινής.

Αντίθετα, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται σε ορισμένες διαδικασίες που ακολουθούν την κα- 45 ταδίκη και την επιμέτρηση της ποινής, όπως για παράδειγμα η διαδικασία χορήγησης της απόλυσης υπό όρο, καθώς και της ανάκλησης ή της άρσης της απόλυσης¹⁰⁹, ο προσδιορισμός του σωφρονιστικού καταστήματος που θα εκτιθεί η ποινή, κ.λπ. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της επανάληψης της διαδικασίας. Το άρθρο 6 δεν είναι εφαρμοστέο ως προς την ίδια τη διαδικασία με την οποία αποφασίζεται η επανάληψη¹¹⁰. Ωστόσο, από τη στιγμή που θα ληφθεί απόφαση περί επανάληψης, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εφαρμόζονται πλήρως στη διαδικασία που ακολουθεί¹¹¹.

103. ΕΔΔΑ, *Delcourt* κ. Βελγίου, 17.1.1970, παρ. 23-26.

104. ΕΔΔΑ, *Sobolewski* κ. Πολωνίας No. 2, 9.6.2009, παρ. 37-44.

105. ΕΔΔΑ, *Fejde* κ. Σουηδίας, 29.10.1991, παρ. 31-34.

106. ΕΔΔΑ, *Diamantidis* κ. Ελλάδος, 23.10.2003, παρ. 20, *Eckle* κ. Γερμανίας, 15.7.1982, παρ. 73.

107. ΕΔΔΑ, *Salduz* κ. Τουρκίας (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, ιδίως παρ. 55.

108. ΕΔΔΑ, *Güneç* κ. Τουρκίας, 20.1.2009, παρ. 125 επ.

109. ΕΔΔΑ, *Ganusauskas* κ. Λιθουανίας (απόφαση επί του παραδεκτού), 7.9.1999.

110. ΕΔΔΑ, *Franz Fischer* κ. Αυστρίας (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.5.2003.

111. ΕΔΔΑ, *Vanyan* κ. Ρωσίας, 15.12.2005, παρ. 56 επ.

- 46 Το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται, τέλος, στη διαδικασία ενώπιον συνταγματικών δικαστηρίων στο μέτρο που τα εν λόγω δικαστήρια αποφασίζουν ως προς τη συνταγματικότητα της νομοθεσίας *in abstracto*¹¹². Ωστόσο, η εν λόγω διάταξη μπορεί να εφαρμοστεί όταν η απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου επηρεάζει την έκβαση διαφοράς επί της οποίας το άρθρο 6 είναι εφαρμοστέο κατά τα ανωτέρω¹¹³.
- 47 Έχοντας εξετάσει το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη θα αναλύσουμε στη συνέχεια τις ουσιαστικές εγγυήσεις που απορρέουν από το εν λόγω δικαίωμα.

III. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο

- 48 Τόσο νοηματικά όσο και πρακτικά η πρώτη από αυτές τις εγγυήσεις συνίσταται στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Όσο και εάν φαίνεται περίεργο, το δικαίωμα αυτό δεν προβλέπεται ρητά από το άρθρο 6. Πολύ γρήγορα, ωστόσο, και συγκεκριμένα με τη γνωστή απόφαση *Golder*, το Δικαστήριο ήρθε να καλύψει το κενό αυτό προβαίνοντας σε τελεολογική ερμηνεία της εν λόγω διάταξης και λαμβάνοντας υπόψη τις γενικές αρχές δικαίου καθώς και τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στο προοίμιο της ΕΣΔΑ, το οποίο αναδεικνύει την αρχή του Κράτους δικαίου ως βασικό χαρακτηριστικό της κοινής κληρονομιάς πολιτικών παραδόσεων και ιδεωδών των Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και διατρέχει το σύνολο της Σύμβασης. Το Δικαστήριο αναφέρθηκε επίσης στη γενική αρχή του δικαίου σύμφωνα με την οποία μία αστική αξίωση πρέπει να μπορεί να υποβληθεί σε δικαστική κρίση, καθώς επίσης και στην αρχή του διεθνούς δικαίου που απαγορεύει την αρνησιδικία¹¹⁴.
- 49 Με βάση τις εν λόγω αρχές, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι θα ήταν αδιανόητο το άρθρο 6 να περιγράφει με λεπτομέρειες μια σειρά από διαδικαστικές εγγυήσεις και να μην προστατεύει τη θεμελιώδη εγγύηση που συνιστά προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των υπολοίπων, δηλαδή την πρόσβαση σε δικαστήριο. Χωρίς την τελευταία, όλες οι άλλες εγγυήσεις του άρθρου 6 δεν θα είχαν αξία. Κατά συνέπεια, η αναγνώριση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο δεν συνεπάγεται νέες υποχρεώσεις για τα Κράτη, στο μέτρο που το δικαίωμα αυτό αποτελεί εγγενές στοιχείο του ευρύτερου δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο, το δικαίωμα πρόσβασης απορρέει από την πρώτη φράση της παραγράφου 1 του άρθρου 6 ερμηνευόμενη στο πλαίσιο των αρχών της Σύμβασης και σύμφωνα με το αντικείμενο και το σκοπό της¹¹⁵.
- 50 Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο εφαρμόζεται κατεξοχήν στις «αστικές», αλλά και στις «ποινικές» υποθέσεις. Το περιεχόμενο του δικαιώματος έχει διευρυνθεί νομολογικά κατά τρόπο αξιολογημένο. Συγχρόνως, όμως, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι το εν λόγω δικαίωμα δεν είναι απόλυτο, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

112. ΕΔΔΑ, *Valašinas κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 24.7.2001.

113. ΕΔΔΑ, *Olujic κ. Κροατίας*, 5.2.2009, παρ. 31-43.

114. ΕΔΔΑ, *Golder κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 21.2.1975, παρ. 34-35.

115. Ό.π., παρ. 36.

δικαστηρίων
για της νο-
ταν η από-
ποίας το

ουμε στη

αι στο δι-
ι αυτό δεν
με τη γνω-
ας σε τελε-
εις δικαίου
θηκε στο
κικό χαρα-
ρατών με-
ικαστήριο
τική αξίω-
ική του δι-

ο 6 να πε-
ροστατεύ-
ον υπολοί-
εγγυήσεις
ατος πρό-
ιέτρο που
και η δίκη.
τη φράση
σωσης και

, αλλά και
ομολογια-
ίσει ότι το
εκκριμένες

A. Το περιεχόμενο του δικαιώματος

1. Ο πυρήνας του δικαιώματος

Ο πυρήνας του δικαιώματος πρόσβασης συνίσταται στο δικαίωμα υποβολής μιας αξίωσης 51 σε δικαστήριο, το οποίο να έχει δικαιοδοσία, καθώς και αρμοδιότητα να εξετάσει τόσο τη νομική όσο και την ουσιαστική βασιμότητά της και να καταλήξει σε δεσμευτική απόφαση που να τέμνει τη διαφορά¹¹⁶. Η αξίωση για αποζημίωση ή για χρηματική ικανοποίηση λόγω πθικής βλάβης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο στις αστικές υποθέσεις, τόσο για τα φυσικά όσο και τα νομικά πρόσωπα¹¹⁷. Θα πρέπει να διευκρινιστεί, ωστόσο, ότι το άρθρο 6 δεν δημιουργεί ουσιαστικά δικαιώματα. Η επίδικη αξίωση θα πρέπει να είναι τουλάχιστον υποστηρίξιμη με βάση την εθνική νομοθεσία¹¹⁸ και ο προσφεύγων να έχει σχετικό έννομο συμφέρον για την ικανοποίησή της. Ειδικότερα, στις ποινικές υποθέσεις το δικαίωμα πρόσβασης σημαίνει ότι το πρόσωπο που «κατηγορείται» έχει το δικαίωμα η τελική κρίση για την εν λόγω κατηγορία να γίνει από δικαστήριο που να πληροί τις εγγυήσεις του άρθρου 6¹¹⁹.

Υπενθυμίζεται, ωστόσο, ότι το άρθρο 6 δεν προβλέπει, ως τέτοιο, την υποχρέωση των 52 Κρατών να εγκαθιδρύσουν δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας και ακόμη λιγότερο την πρόβλεψη αναίρετικής διαδικασίας¹²⁰. Όμως, από τη στιγμή που το εθνικό δίκαιο προβλέπει πράγματι έφεση ή αναίρεση και το αρμόδιο δικαστήριο καλείται να επιλύσει τη διαφορά, τότε το άρθρο 6 είναι εφαρμοστέο¹²¹. Αυτό σημαίνει ότι η πρόσβαση στο εφετείο ή στο αναίρετικό δικαστήριο δεν μπορεί να περιοριστεί ως προς τον πυρήνα της κατά τρόπο δυσανάλογο¹²² ή κατά τρόπο που να συνιστά διακριτική μεταχείριση¹²³. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* για τις ποινικές υποθέσεις¹²⁴.

116. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere*, ό.π., παρ. 54-61, *Multiplex κ. Κροατίας*, 10.7.2003, παρ. 45, *Ganci κ. Ιταλίας*, 30.10.2003, παρ. 24.

117. ΕΔΔΑ, *Zivulinskas κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.12.2006. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Comingersoll SA κ. Πορτογαλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 6.4.2000, παρ. 35. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι το κατά πόσον ο προσφεύγων δικαιούται χρηματική ικανοποίηση, καθώς και ο προσδιορισμός του ύψους αυτής, ανήκουν καταρχήν στην αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων. Ο έλεγχος υπό το άρθρο 6 αφορά μόνο την περίπτωση όπου το ζήτημα αυτό εξετάστηκε κατά τρόπο αυθαίρετο ή πλήρως αδικαιολόγητο. Βλ. την προαναφερθείσα απόφαση *Zivulinskas*.

118. ΕΔΔΑ, *Z. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 10.5.2001, παρ. 98, *Powell and Rayner κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 21.2.1990, παρ. 36, *Vilho Eskelinen κ.ά. κ. Φιλανδίας*, ό.π., παρ. 40. Τυχόν αναδρομική εφαρμογή αλλαγής νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων με δυσμενείς απρόβλεπτες συνέπειες ως προς εκκρεμείς διαδικασίες που αφορούν το επίμαχο ουσιαστικό δικαίωμα μπορεί να οδηγήσει στην παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Βλ. ΕΔΔΑ, *Petko Petkov κ. Βουλγαρίας*, 19.2.2013, παρ. 33-35.

119. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Dewer*, ό.π., παρ. 49 επ. Ως προς την παραίτηση από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο στις ποινικές υποθέσεις, βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Thompson κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 15.6.2004, παρ. 43.

120. Βλ., αντί πολλών, ΕΔΔΑ, *Delcourt κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 25, *Hoffmann κ. Γερμανίας*, 11.10.2001, παρ. 65.

121. ΕΔΔΑ, *Poitrinol κ. Γαλλίας*, 23.11.1993, παρ. 28-29, *Belziuk κ. Πολωνίας*, 25.3.1998, παρ. 37.

122. ΕΔΔΑ, *Poitrinol κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 35-38, *Garcia Manibardo κ. Ισπανίας*, 15.2.2000, παρ. 44-45.

123. ΕΔΔΑ, *Hoffmann κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 66.

124. Βλ., ωστόσο, το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 7 το οποίο προβλέπει, καταρχήν, το δικαίωμα σε δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας στις εν λόγω υποθέσεις.

53 Όπως όλα τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν πρέπει να είναι θεωρητικό ή απατηλό, αλλά πρακτικό και αποτελεσματικό¹²⁵. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει όχι μόνο να μπορεί να προσφύγει σε δικαστήριο για τον καθορισμό των δικαιωμάτων ή υποχρεώσεών του, αλλά και να παρουσιάσει την υπόθεσή του κατά τρόπο ικανοποιητικό¹²⁶. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ κατά της Ελλάδας στην υπόθεση *Philis (αρ. 1)*. Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης δεδομένου ότι το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (Τ.Ε.Ε.) είχε υποκαταστήσει *ex officio* τον προσφεύγοντα ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων για την επιδίωξη της καταβολής των αμοιβών του από τρίτους. Κατά συνέπεια, ο ενδιαφερόμενος δεν μπορούσε να προσφύγει στα δικαστήρια μέσω των δικηγόρων της επιλογής του προκειμένου να υπερασπιστεί αποτελεσματικά την υπόθεσή του, αλλά μόνον με την αρωγή των εμπίσθων δικηγόρων του Τ.Ε.Ε.¹²⁷.

Ως προς την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η απόφαση *Κορκολής κατά Ελλάδας*. Εν προκειμένω, ο Άρειος Πάγος προέβη στον επαναχαρακτηρισμό του επίμαχου αδικήματος από κακούργημα σε πλημμέλημα, με συνέπεια την εφαρμογή διαφορετικών διατάξεων και τη μείωση του χρόνου παραγραφής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την καθυστέρηση των σχετικών διαδικασιών είχαν ως αποτέλεσμα την παραγραφή του αδικήματος και την απόρριψη της σχετικής πολιτικής αγωγής του προσφεύγοντος. Δεδομένου ότι τα παραπάνω δεν μπορούσαν να καταλογιστούν στον τελευταίο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ¹²⁸.

54 Περαιτέρω, όταν μια απόφαση που επηρεάζει «αστικά» δικαιώματα ή μια «ποινική» κατηγορία έχει ληφθεί από διοικητική ή πειθαρχική αρχή, θα πρέπει να υφίσταται δυνατότητα προσβολής της εν λόγω απόφασης ενώπιον δικαστικής αρχής κατά το εθνικό δίκαιο. Η δυνατότητα προσφυγής τουλάχιστον σε ένα βαθμό δικαιοδοσίας σε αυτές τις περιπτώσεις συνιστά αυτόνομη απαίτηση με βάση το άρθρο 6¹²⁹. Κατά κανόνα, το αρμόδιο δικαστήριο θα πρέπει να έχει «πλήρη δικαιοδοσία» (full jurisdiction), δηλαδή να είναι σε θέση να εξετάσει τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και τα νομικά ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά¹³⁰. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η αρμόδια δικαστική αρχή υποκαθίσταται στη διοίκηση ως προς την κρίση για τα ουσιαστικά προσόντα και την εν γένει καταλληλότητα

125. ΕΔΔΑ, *Artico κ. Ιταλίας*, 13.5.1980, παρ. 33.

126. ΕΔΔΑ, *Multiplex κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 44, *Kutic κ. Κροατίας*, 1.3.2002, παρ. 25.

127. ΕΔΔΑ, *Philis κ. Ελλάδας No. 1*, 27.8.1991, ιδίως παρ. 58 επ.

128. ΕΔΔΑ, *Korkolis κ. Ελλάδας*, 15.1.2015, παρ. 23 επ. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Rokas κ. Ελλάδας*, 22.9.2015, παρ. 24. Βλ., ωστόσο, την ιδιόζουσα υπόθεση *Bako κ. Ελλάδας*, 18.2.2016, όπου το ΕΔΔΑ κατέληξε σε μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

129. ΕΔΔΑ, *Albert and Le Compte*, ό.π., παρ. 25-37.

130. ΕΔΔΑ, *Zumtobel κ. Αυστρίας*, 21.9.1993, παρ. 29, *Beneficio Cappella Paolini κ. Σαν Μαρίνο*, 13.7.2004, παρ. 28-29. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Schmautzer κ. Αυστρίας*, 23.10.1995, παρ. 36, *Ségate κ. Γαλλίας*, 7.6.2012, παρ. 55, *Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.δ. κ. Αυστρίας*, 4.4.2013, παρ. 28 επ. Πρβλ. τις αποφάσεις της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας 3319 και 3320/2010, σε ΘΠΔΔ, 2010, 31, (11), σελ. 1162-1172.

υποψηφίου για την κατάληψη θέσης στον δημόσιο τομέα¹³¹. Εξ άλλου, σε ορισμένες υποθέσεις που αφορούσαν αμιγώς διοικητικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα πολεοδομικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, στο μέτρο που είχε προηγηθεί έλεγχος των πραγματικών περιστάσεων από διοικητική αρχή, μια πιο περιορισμένη αρμοδιότητα της δικαστικής αρχής ήταν αρκετή προκειμένου να καλυφθούν οι απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ.1 υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες¹³².

Η αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο σχετίζεται ορισμένες φορές με το ζήτημα της παροχής νομικής συνδρομής. Η πρόσβαση σε δικαστήριο δεν συνεπάγεται αυτόματα ένα τέτοιο δικαίωμα στις αστικές υποθέσεις. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ωστόσο, το Κράτος μπορεί να έχει την υποχρέωση να παράσχει νομική συνδρομή σε πρόσωπα που το έχουν ανάγκη. Αυτό συμβαίνει όταν η νομική συνδρομή είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο είτε διότι η νομική εκπροσώπηση είναι υποχρεωτική είτε λόγω της πολυπλοκότητας της υπόθεσης¹³³. Όταν ένα Κράτος έχει δημιουργήσει ένα σύστημα παροχής νομικής συνδρομής σε αστικές υποθέσεις, τυχόν άρνηση παροχής τέτοιας βοήθειας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Ωστόσο, δεν θα υπάρξει παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος, εφόσον υφίσταται αποτελεσματικός μηχανισμός επιλογής των υποθέσεων που πληρούν τα κριτήρια για χορήγηση νομικής συνδρομής. Η Σύμβαση αφήνει στα Κράτη μάλλον ευρύ περιθώριο εκτίμησης για να ρυθμίσουν το ζήτημα¹³⁴. Στις ποινικές υποθέσεις, το δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο ως προς την εκτίμηση για το κατά πόσον θα πρέπει να παρασχεθεί δωρεάν νομική συνδρομή σε συγκεκριμένη υπόθεση με βάση την παράγραφο 3γ του άρθρου 6, η οποία προβλέπει ρητά σχετικό δικαίωμα υπέρ του κατηγορουμένου¹³⁵.

Συναφές είναι και το ζήτημα της επικοινωνίας του κρατουμένου με το δικηγόρο του. 56 Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η απαγόρευση τέτοιας επικοινωνίας συνιστά παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹³⁶. Επιπλέον ο κρατούμενος έχει το δικαίωμα να επικοινωνεί με το δικηγόρο του χωρίς την παρουσία σωφρονιστικών υπαλλήλων¹³⁷. Από την άλλη πλευρά, η επιβολή μικρών προστίμων για την αποθάρρυνση ενοχλητικών προσφευγόντων από το να υποβάλλουν επανειλημμένα αιτήματα διόρθωσης δικαστικών αποφάσεων δεν προσβάλλει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹³⁸.

131. ΕΔΔΑ, *Tsanova-Gecheva κ. Βουλγαρίας*, 15.9.2015, παρ. 97. Βλ. επίσης, *Sigma Radio Television Ltd κ. Κύπρου*, 21.7.2011, παρ. 153.

132. ΕΔΔΑ, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.11.1995, παρ. 34-47, *Charman κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 18.1.2001, παρ. 124, *Jane Smith κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 18.1.2001, παρ. 133.

133. ΕΔΔΑ, *Airey κ. Ιρλανδίας*, 9.10.1979, παρ. 26, *Glaser κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 19.9.2000, παρ. 99. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Aerts κ. Βελγίου*, 30.7.1998, παρ. 60, ως προς τη δυνατότητα απόρριψης αιτήματος νομικής συνδρομής λόγω περιορισμένων πιθανοτήτων ευδοκίμησης της κύριας προσφυγής.

134. ΕΔΔΑ, *Airey κ. Ιρλανδίας*, ό.π., *Bakan κ. Τουρκίας*, 12.6.2007, παρ. 66.

135. ΕΔΔΑ, *Granger κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.3.1990, παρ. 44-48.

136. ΕΔΔΑ, *Silver κ.ά. Ηνωμένου Βασιλείου*, 25.3.1983, παρ. 82, *Campbell and Fell*, ό.π., παρ. 106-107.

137. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell*, ό.π., παρ. 111-113.

138. ΕΔΔΑ, *Toyaksi κ.ά. κ. Τουρκίας*, 20.10.2010 (απόφαση επί του παραδεκτού).

Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι μεγάλες καθυστερήσεις στην παροχή δικαστικής προστασίας καθιστούν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αλυσιτελές, οδηγώντας έτσι σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει αναστείλει τη σχέση μεταξύ του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και της υπερβολικής διάρκειας των δικών, υπογραμμίζοντας ότι η τελευταία μπορεί να απολήξει σε μια μορφή αρνησιδικίας και να πλήξει τον πυρήνα του εν λόγω δικαιώματος¹³⁹.

2. Η έγκαιρη εκτέλεση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων

- 57 Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο επεκτάθηκε νομολογιακά προκειμένου να συμπεριλάβει και το ζήτημα της εκτέλεσης των αμετάκλητων αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων. Πράγματι, όπως τόνισε το ΕΔΔΑ στη γνωστή υπόθεση *Hornsby κατά Ελλάδας*, το στάδιο της εκτέλεσης μιας τέτοιας απόφασης εντάσσεται στην έννοια της δίκης, δεδομένου ότι μια ανεκτέλεστη απόφαση θα συνιστούσε πύρρειο νίκη και θα ήταν ασυμβίβαστη με τις θεμελιώδεις αρχές του Κράτους δικαίου¹⁴⁰. Το Κράτος έχει την υποχρέωση να οργανώσει ένα σύστημα εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων το οποίο να λειτουργεί αποτελεσματικά και στην πράξη¹⁴¹. Αυτό σημαίνει ότι ο διάδικος ο οποίος έχει επιτύχει απόφαση σε όφελός του σε αντιδικία με το Κράτος, δεν μπορεί να υποχρεωθεί να προσφύγει και πάλι στα δικαστήρια προκειμένου να εκτελεστεί η εν λόγω απόφαση¹⁴².

Το πρόβλημα της μη (έγκαιρης) εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων και ιδίως των διοικητικών είναι ιδιαίτερα έντονο στην Ελλάδα και έχει αναδειχθεί μέσω σειράς σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ¹⁴³. Η υπόθεση *Hornsby* και οι προαναφερθείσες μεταγενέστερες αποφάσεις οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές στην ελληνική έννομη τάξη, ιδίως δε στην άρση της απαγόρευσης εκτέλεσης κατά του Δημοσίου¹⁴⁴, στην τροποποίηση του άρθρου 94 του Συντάγματος, το 2001 και την υιοθέτηση του νόμου 3068/2002, όπως τροποποιήθηκε¹⁴⁵. Το τελευταίο αυτό νομοθέτημα εισήγαγε ένα σύστημα τριμελών επιτροπών για την επίβλεψη της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων. Το σύστημα αυτό έχει αποδώσει σημαντικά αποτελέσματα¹⁴⁶. Παρόλα αυτά και στο μέτρο που θεωρεί ότι οι εν λόγω επιτροπές δεν έχουν αποφασιστικές αρμοδιότητες, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι η προσφυγή σε αυ-

139. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Kristiansen and Tyvik As κ. Νορβηγίας*, 2.5.2013, παρ. 57.

140. ΕΔΔΑ, *Hornsby κ. Ελλάδας*, 19.3.1997, παρ. 40.

141. ΕΔΔΑ, *Fuklev κ. Ουκρανίας*, 7.6.2005, παρ. 84, *Boucke κ. Μαυροβουνίου*, 21.2.2012, παρ. 86.

142. ΕΔΔΑ, *Metaxas κ. Ελλάδας*, 27.5.2004, παρ. 19, *Rosjiani κ. Ρουμανίας*, 24.6.2014, παρ. 45.

143. Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Valyrakis κ. Ελλάδας*, 11.10.2011, παρ. 39, *Karahalios κ. Ελλάδας*, 11.12.2003, παρ. 29, *Zapanis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 18.11.2004, παρ. 37 επ., *Iera Moni Profitou Iliou Thiras κ. Ελλάδας*, 22.12.2005, παρ. 34, *Buyan κ.ά. κ. Ελλάδας*, 3.7.2012, ιδίως παρ. 33 επ., *Ventouris et Ventouri κ. Ελλάδας*, 14.1.2016, παρ. 42 επ.

144. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Σ., «Η απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου έχει καταργηθεί», Δ, 1998, 29, (2), σελ. 126-134 διαθέσιμο στο www.kostasbeys.gr. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Metaxas κ. Ελλάδας*, 27.5.2004, παρ. 19.

145. ΦΕΚ Α' 274/14.11.2002. Βλ. και το άρθρο 56 παρ. 1 του νόμου 3900/2010, ΦΕΚ Α' 213/17.12.2010.

146. Για μια εμπειρισιασμένη ανάλυση του όλου ζητήματος και προτάσεις για τη βελτίωση του συστήματος, βλ. την έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις εθνικές δικαστικές αποφάσεις», *Ετήσια Έκθεση ΕΕΔΑ 2009*, σελ. 80-93.

ροστασίας
ε παραβία-
δικαιώμα-
ιμίζοντας
ον πυρήνα

να συμπε-
ιν δικαστη-
λλάδας, το
δεδομένου
αστη με τις
οργανώσει
λειτουργεί
ει επιτύχει
α προσφύ-

τηρίων και
έσω σειράς
σες μεταγε-
άξη, ιδίως
ιότητα του
, όπως τρο-
επιτροπών
ό έχει απο-
οι εν λόγω
υγιή σε αυ-

86.

11.12.2003,
15 κ. Ελλάδας,
17 Ventouri κ.

ημοσίου έχει
σχετικά ΕΔΔΑ,

12.2010.

του συστήμα-
μόρφωση της

τές δεν συνιστά αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα¹⁴⁷. Ωστόσο, το Δικαστήριο επικαλείται ορισμένες φορές τις αποφάνσεις των τριμελών επιτροπών σε επίρρωση της δικής του κρίσης ότι η επίδικη απόφαση δεν εκτελέσθηκε (εγκαίρως) από τη διοίκηση¹⁴⁸. Ας σημειωθεί επίσης στο σημείο αυτό ότι η εκτέλεση μιας απόφασης δεν περιορίζεται απαραίτητα στο διατακτικό, αλλά μπορεί να επεκτείνεται και στο σκεπτικό¹⁴⁹.

Αν και το Κράτος δεν έχει καταρχήν υποχρέωση να εκτελέσει οποιαδήποτε απόφαση και 58 υπό οποιεσδήποτε συνθήκες¹⁵⁰, η πολυπλοκότητα της διαδικασίας εκτέλεσης ή η έλλειψη οικονομικών ή άλλων πόρων δεν αρκούν ως τέτοιες για να δικαιολογήσουν τη μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης σε βάρος του¹⁵¹. Σε περίπτωση που η *restitutio in integrum* ως μορφή εκτέλεσης απόφασης που ακυρώνει διοικητική πράξη ως παράνομη προσκρούει σε ανυπέρβλητα πρακτικά ή νομικά εμπόδια, το Κράτος θα πρέπει να εξετάσει εναλλακτικές μεθόδους εκτέλεσης και ιδίως την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης¹⁵². Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η έλλειψη πόρων μπορεί να δικαιολογήσει τη μη εκτέλεση απόφασης σε βάρος φυσικού προσώπου ή εταιρείας¹⁵³. Σε τέτοιες «οριζόντιες» διαφορές - δηλαδή διαφορές μεταξύ ιδιωτών - ο ρόλος των δημοσίων αρχών συνίσταται στο να βοηθήσουν τον διάδικο που νίκησε ως προς την εκτέλεση της σχετικής απόφασης, αλλά όχι να διασφαλίσουν την εν λόγω εκτέλεση σε κάθε περίπτωση¹⁵⁴. Ωστόσο, τυχόν αμέλεια των αρμοδίων αρχών ή προσκόμματα εκ μέρους τους ως προς την ομαλή εκτέλεση της απόφασης μπορούν να επισύρουν την ευθύνη του Κράτους¹⁵⁵.

Η εγγύηση που αφορά την εκτέλεση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων είναι αυτό- 59 νομη σε σχέση προς τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου. Τυχόν παραβίαση των προθεσμι-

147. Βλ. ιδίως ΕΔΔΑ, *Rompoti and Rompoti κ. Ελλάδας*, 25.1.2007, παρ. 19-20, *Georgoulis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.6.2007, παρ. 19, *Kanellopoulos κ. Ελλάδας*, 21.2.2008, παρ. 20-21. Το ζήτημα εξετάστηκε στην Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στη συνέχεια το σύστημα των τριμελών επιτροπών αποκεντρώθηκε σε επίπεδο εφετείων, χωρίς, ωστόσο, να μεταβληθεί η νομική φύση των αρμοδιοτήτων τους. Πράγματι, ο Έλληνας νομοθέτης δεν έχει ακολουθήσει μέχρι στιγμής την πρόταση της Εθνικής Επιτροπής για υποκατάσταση των αρμοδίων επιτροπών στη Διοίκηση, τουλάχιστον στις περιπτώσεις εκείνες όπου η τελευταία έχει δέσμια αρμοδιότητα. Η εν λόγω πρόταση θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της ΕΣΔΑ, έχοντας συγχρόνως στερεή συνταγματική κάλυψη (βλ. τη σχετική ανάλυση της Εθνικής Επιτροπής στην προαναφερθείσα έκθεσή της, ό.π., σελ. 88).

148. Βλ., για παράδειγμα, *Bousiou κ. Ελλάδας*, 24.10.2013, παρ. 37. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ επικαλέσθηκε τις διαπιστώσεις της αρμόδιας τριμελούς επιτροπής σε επίρρωση της κρίσης του σύμφωνα με την οποία το δημόσιο μπορεί να ζητήσει από τους προσφεύγοντες να του προσκομίσουν στοιχεία που έχουν στη διάθεσή τους για να διευκολυνθεί η εκτέλεση της επίμαχης απόφασης (όπως τίτλους ιδιοκτησίας ή τοπογραφικό διάγραμμα του ακινήτου τους), όχι όμως και μελέτες για την αναμόρφωση του σχεδίου πόλεως ή άλλα στοιχεία που βρίσκονται στη διάθεση των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών.

149. ΕΔΔΑ, *Zazanis κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 37.

150. ΕΔΔΑ, *Roşianu κ. Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 44.

151. ΕΔΔΑ, *Burdov κ. Ρωσίας*, 7.5.2002, παρ. 34-38, *Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu κ. Τουρκίας*, 21.7.2015, παρ. 39, *Tchokontio Happi κ. Γαλλίας*, 9.4.2015, παρ. 50.

152. ΕΔΔΑ, *Cingilli Holding A.Ş. and Cingilloğlu κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 41.

153. ΕΔΔΑ, *Bobrova κ. Ρωσίας*, 17.11.2005, παρ. 16-17.

154. ΕΔΔΑ, *Fuklev κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 84-86.

155. Το ίδιο ισχύει και ως προς τη συνδρομή για την εκτέλεση απόφασης αλλοδαπού δικαστηρίου με βάση διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας. Βλ. ΕΔΔΑ, *Ματρακάς κ.ά. κ. Πολωνίας και Ελλάδας*, 7.11.2013, παρ. 146 επ.

ών για την εκτέλεση δεν σημαίνει απαραίτητα παραβίαση του άρθρου 6. Μια καθυστέρηση μπορεί να είναι αποδεκτή υπό την προϋπόθεση ότι δεν προσβάλλει τον πυρήνα του δικαιώματος σε δικαστήριο¹⁵⁶. Τα κριτήρια για την εκτίμηση της εν λόγω καθυστέρησης δεν ταυτίζονται απαραίτητα με εκείνα που προβλέπονται για την εκδίκαση της υπόθεσης εντός «ευλόγου χρόνου»¹⁵⁷. Παρόλα αυτά, ορισμένα στοιχεία όπως η πολυπλοκότητα της υπόθεσης και η συμπεριφορά των μερών εφαρμόζονται *mutatis mutandis* ως προς την εκτέλεση των αποφάσεων¹⁵⁸. Δεν αποκλείεται, τέλος, μεταγενέστερες αποφάσεις των αρμοδίων δικαστηρίων να λαμβάνουν υπόψη την καθυστέρηση εκτέλεσης και να ικανοποιούν αναδρομικά τις απαιτήσεις του προσφεύγοντος, οπότε δεν τίθεται ζήτημα παραβίασης του άρθρου 6, παρ. 1, υπό την προϋπόθεση, βεβαίως, ότι οι νεότερες αυτές αποφάσεις εκτελούνται κανονικά¹⁵⁹.

Β. Οι περιορισμοί του δικαιώματος

60 Όπως ήδη αναφέρθηκε, το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο δεν είναι απόλυτο, αλλά μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο περιορισμών. Από τη φύση του το εν λόγω δικαίωμα δεν μπορεί παρά να ρυθμιστεί από το Κράτος. Οι ρυθμίσεις αυτές μπορεί να διαφέρουν στο χώρο και στο χρόνο ανάλογα με τις ανάγκες και τους πόρους της κοινωνίας και των ιδιωτών. Υιοθετώντας τις εν λόγω ρυθμίσεις, τα συμβαλλόμενα μέρη διαθέτουν περιθώριο εκτίμησης. Ωστόσο, οι περιορισμοί δεν μπορούν να πλήττουν τον πυρήνα του δικαιώματος σε δικαστήριο. Επιπλέον, ένας περιορισμός δεν θα συμβαδίζει με το άρθρο 6 παρά μόνον εάν επιδιώκει ένα νόμιμο σκοπό και εάν υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ σκοπού και μέσων. Καταρχήν, ο ρόλος του Δικαστηρίου δεν είναι να υποκαθίσταται στις εθνικές αρχές ως προς την ουσιαστική εκτίμηση για την καλύτερη λύση στο πεδίο αυτό, ούτε και ως προς την ερμηνεία των σχετικών δικονομικών κανόνων. Παρόλα αυτά, η τελική απόφαση για την τήρηση των απαιτήσεων της Σύμβασης ανήκει στο ΕΔΔΑ¹⁶⁰. Οι συνηθέστεροι περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο έχουν δικονομικό χαρακτήρα και αφορούν προθεσμίες, παραγραφή, δικαστικά έξοδα, αρμοδιότητα και άλλες συναφείς τυπικές προϋποθέσεις. Ειδικότερη προσοχή απαιτεί το ζήτημα των δικαιοδοτικών προνομίων και ασυλιών στο μέτρο που αποκλείει την εξέταση μιας υπόθεσης επί της ουσίας.

156. ΕΔΔΑ, *Burdov κ. Ρωσίας*, ό.π.

157. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. παρακάτω.

158. ΕΔΔΑ, *Uzkureliene κ.ά. κ. Λιθουανίας*, 7.4.2005, παρ. 31-37, *Kochalidze κ. Ρωσίας*, 10.4.2012, παρ. 13, *Liseytseva and Maslov κ. Ρωσίας*, 9.10.2014, παρ. 221 επ. Το ζήτημα της μη εκτέλεσης είναι έντονο σε χώρες όπως η Ουκρανία και η Ρωσία και έχει αποτελέσει αντικείμενο «πilotικών αποφάσεων» του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Burdov No.2 κ. Ρωσίας*, 15.1.2009 και *Yuriy Nikolayevich Ivanov κ. Ουκρανίας*, 15.10.2009.

159. *Γαλανοπουλος κ. Ελλάδας*, 19.12.2013, παρ. 41 επ.

160. ΕΔΔΑ, *Ashingdane κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.5.1985, παρ. 57. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Bellet κ. Γαλλίας*, 4.12.1995, παρ. 31, *Khalifaoui κ. Γαλλίας*, 14.12.1999, παρ. 35-36, *Zwiazek Nauczycielstwa Polskiego κ. Πολωνίας*, 21.9.2004, παρ. 28.

καθυστερήματα του διεκπεραίωσης δεν θέσπις εντός της υπόθεσης εκτέλεση αρμοδίων διαιτητών αναδρομικού άρθρου ελούνται κα-

λλυτο, αλλά ο δικαίωμα διαφέρουν τίας και των περιθώριο δικαιώματος παρά μόνον σκοπού και τνικές αρχές και ως προς τήραση για ροι περιοριρα και αφορείς τυπικές νομίμων και

2012, παρ. 13, s είναι έντονο φάσεων» του κ. Ουκρανίας,

llet κ. Γαλλίας, va Polskiego κ.

1. Περιορισμοί δικονομικού χαρακτήρα

Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένα ότι δικονομικοί περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης που αποβλέπουν στην προστασία του ίδιου του ενδιαφερομένου¹⁶¹, των δικαιωμάτων τρίτων προσώπων, καθώς και στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης και την ασφάλεια δικαίου είναι, κατά κανόνα θεμιτοί. Δεν πρέπει, ωστόσο, να πλήττουν τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁶². Στο σημείο αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι η προσβασιμότητα, η σαφήνεια και η προβλεψιμότητα των νομικών διατάξεων και της νομολογίας, ιδίως ως προς τον τύπο, τις προθεσμίες και την παραγραφή, διαφυλάσσουν την αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος¹⁶³. Εναπόκειται στον προσφεύγοντα να επιδείξει την προσήκουσα επιμέλεια έτσι ώστε να συμμορφωθεί με τις διαδικαστικές προϋποθέσεις του εθνικού δικαίου, όπως οι προθεσμίες για την έφεση¹⁶⁴, η αρμοδιότητα του δικαστηρίου¹⁶⁵, η προηγούμενη απόπειρα φιλικού διακανονισμού¹⁶⁶, η υποχρέωση ενημέρωσης ως προς τη μεταβολή κατοικίας στις ποινικές υποθέσεις¹⁶⁷, κ.λπ.

Ως προς την παραγραφή, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι πρόκειται για θεσμό που αποβλέπει κατά κύριο λόγο στην ασφάλεια δικαίου. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο χρόνος παραγραφής για αξιώσεις αποζημίωσης λόγω προσβολής της υγείας του ενδιαφερομένου από παρατεταμένη έκθεση σε αμιάντο έτρεχε ανεξάρτητα από τη γνώση των σχετικών συνεπειών και την εκδήλωση της ασθένειας απέκλειε εκ των πραγμάτων κάθε δυνατότητα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο, πλήττοντας τον πυρήνα του δικαιώματος¹⁶⁸.

Περαιτέρω, η καταβολή δικαστικών εξόδων ή τελών στις υποθέσεις «αστικής φύσης», κατά την έννοια που δόθηκε παραπάνω στον όρο αυτό, είναι συμβατή με το δικαίωμα πρόσβα-

161. ΕΔΔΑ, *Nataliya Mikhaylenko κ. Ουκρανίας*, 30.5.2013, παρ. 35. Εν προκειμένω, επρόκειτο για την αδυναμία προσώπου τελούντος σε δικαστική απαγόρευση να επιτύχει την επανεξέταση της εν λόγω νομικής κατάστασης. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο των τελούντων υπό δικαστική απαγόρευση απέβλεπε καταρχήν στην προστασία των δικαιωμάτων των ιδίων των ενδιαφερομένων και ως εκ τούτου ήταν νόμιμος, ως τέτοιος. Ωστόσο, η εν λόγω αδυναμία πρόσβασης σε δικαστήριο ήταν απόλυτη και το εθνικό δίκαιο δεν παρείχε καμία εγγύηση για περιπτώσεις αδράνειας του δικαστικού συμπαραστάτη, όπως συνέβαινε στη συγκεκριμένη υπόθεση. Κατά συνέπεια, ο παραπάνω περιορισμός κρίθηκε δυσανάλογος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και, άρα, αντίθετος προς το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

162. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, 16.12.1992, παρ. 32-37, *ERFAR-AVEF κ. Ελλάδας*, 27.3.2014, παρ. 41-42.

163. ΕΔΔΑ, *Legrand κ. Γαλλίας*, 26.5.2011 παρ. 37, *Petko Petkov κ. Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 32.

164. ΕΔΔΑ, *Jodko κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 1.9.1999, *Stubbings κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.1996, παρ. 50 επ. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει δικαίωμα στον προσφεύγοντα να ενημερωθεί αρμοδίως για τις προθεσμίες που ισχύουν για την άσκηση έφεσης (*Vacher κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, ιδίως παρ. 22 επ.) ή για την προβλεπόμενη προθεσμία για την εξεύρεση νέου δικηγόρου όταν ο προηγούμενος νομικός παραστάτης που είχε οριστεί από το δικαστήριο αρνήθηκε να εκπροσωπήσει τον προσφεύγοντα στο εφετείο (*Kulikowski κ. Πολωνίας*, 19.5.2009, παρ. 60 επ.).

165. ΕΔΔΑ, *MPP "Golub" κ. Ουκρανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 18.10.2005.

166. ΕΔΔΑ, *Momčilović κ. Κροατίας*, 26.3.2015, παρ. 44 επ.

167. ΕΔΔΑ, *Ioannis Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 24.10.2013, παρ. 41 επ.

168. ΕΔΔΑ, *Howald Moor κ.ά. κ. Ελβετίας*, 11.3.2014, παρ. 74 επ.

σps σε δικαστήριο στο μέτρο που δεν προσβάλλει τον πυρήνα του δικαιώματος¹⁶⁹. Έτσι, η υποχρέωση προκαταβολής σημαντικών δικαστικών εξόδων (π.χ. δικαστικού ενσήμου) από τον ενάγοντα στις εν λόγω υποθέσεις δεν προσβάλλει την παραπάνω διάταξη, όταν ο εναγόμενος είναι ιδιώτης και όταν ο νόμος προβλέπει μια εύλογη σχέση μεταξύ του ύψους του παραβόλου και του αιτήματος αποζημίωσης¹⁷⁰. Ωστόσο, η επιβολή σημαντικών δικαστικών εξόδων μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο όταν ο αντίδικος είναι κρατική αρχή¹⁷¹ ή όταν το εν λόγω υπερβολικό έξοδο αφορά αίτημα για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης¹⁷². Το ΕΔΔΑ θεώρησε, επίσης, ως παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο την αδυναμία του εναγομένου να ασκήσει έφεση χωρίς να πληρώσει προηγουμένως πολύ σημαντικό ποσό που του είχε επιβληθεί λόγω φοροδιαφυγής¹⁷³. Η κάλυψη από τον πτώμενο διάδικο των δικαστικών εξόδων του αντιδίκου δεν είναι αντίθετη στο άρθρο 6, παρ. 1 υπό την προϋπόθεση ότι τα δικαστήρια λαμβάνουν υπόψη την οικονομική κατάσταση του υποχρέου και το σχετικό ποσό δεν είναι απαγορευτικό¹⁷⁴.

- 63 Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι τα εθνικά δικαστήρια βρίσκονται σε καλύτερη θέση προκειμένου να αποφανθούν κατά πόσον είναι αρμόδια να κρίνουν μια διαφορά. Η απόρριψη μιας αγωγής λόγω αναρμοδιότητας κατά τόπο ή καθ' ύλην, δεν συνιστά, ως τέτοια, παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Προβληματική θα ήταν, ωστόσο, η παραπομπή της υπόθεσης σε άλλο δικαστήριο το οποίο είναι προφανώς αναρμόδιο¹⁷⁵.
- 64 Εξάλλου, οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες ή η πρακτική μπορεί να προβλέπουν ότι η έφεση ή η αναίρεση θα πρέπει να διατυπώνεται κατά συγκεκριμένο τρόπο, τόσο ως προς την έκθεση των πραγματικών περιστατικών όσο και ως προς την ανάλυση των νομικών επιχειρημάτων. Ειδικά ως προς την αναίρεση, και γενικότερα ως προς την προσφυγή σε ανώτατα δικαστήρια (συμπεριλαμβανομένων των συνταγματικών), το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν εγγυάται σχετικό δικαίωμα και δέχεται την πρόβλεψη διαδικαστικών προϋποθέσεων που κατατείνουν στην αποσυμφόρηση του πινακίου των εν λόγω δικαστηρίων. Έτσι, για παράδειγμα, έχει κριθεί ότι η υποχρέωση του προσφεύγοντα στο Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας να αποδείξει ότι η προσφυγή του έχει «ειδική συ-

169. ΕΔΔΑ, *Kreuz κ. Πολωνίας*, 19.6.2001, παρ. 58 επ.

170. ΕΔΔΑ, *Jankauskas κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.12.2003. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Urbanek κ. Αυστρίας*, 9.12.2010, παρ. 57 επ.

171. ΕΔΔΑ, *Kreuz κ. Πολωνίας*, ό.π. Βλ., ωστόσο, ΕΔΔΑ, *Schneider κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30.6.2009.

172. ΕΔΔΑ, *Jankauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., *a contrario*.

173. ΕΔΔΑ, *Chatellier κ. Γαλλίας*, 31.3.2011, παρ. 40 επ.

174. ΕΔΔΑ, *Collectif national d'information et d'opposition à l'usine melox-Collectif stop melox et Mox κ. Γαλλίας*, 12.6.2007, παρ. 13 επ. Σε ανάλογο πλαίσιο εντάσσεται και η εκ του νόμου υποχρέωση καταβολής προστίμου 10% επί του προϊόντος αναγκαστικού πλειστηριασμού ακινήτου από τον αιτούντα ανεπιτυχώς την ακύρωση του πλειστηριασμού. Το εν λόγω ποσό κρίθηκε δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό της προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων και, κατά συνέπεια, αντίθετο προς το δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο. ΕΔΔΑ, *Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. κ. Τουρκίας*, 22.10.2013, παρ. 27 επ.

175. ΕΔΔΑ, *Zylkov κ. Ρωσίας*, 21.6.2011, παρ. 23-29.

νταγματική σημασία» δεν αποτελεί δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο ούτε πλήττει τον πυρήνα του εν λόγω δικαιώματος¹⁷⁶.

Ωστόσο, τέτοιου είδους δικονομικές διατάξεις και δικαστηριακές πρακτικές δεν θα πρέπει να απολήγουν σε υπερβολικό formalισμό εκ μέρους των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων. Το ζήτημα αυτό, έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ σε σχέση προς διάφορες έννομες τάξεις¹⁷⁷, με κατεξοχήν παράδειγμα την Ελλάδα. Πράγματι, στο πρόσφατο παρελθόν, το Δικαστήριο του Στρασβούργου είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει κατ' επανάληψη παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο λόγω «υπερβολικής τυπολατρίας» του Αρείου Πάγου¹⁷⁸, ιδίως στις περιπτώσεις εκείνες όπου η αναίρεση απορρίφθηκε ως αόριστη, λόγω του ότι ο ανααιρεσείων δεν είχε επαναλάβει αναλυτικά στο ανααιρετήριο τα πραγματικά περιστατικά που είχε δεχθεί το εφετείο, παρότι η προσβαλλόμενη απόφαση είχε επισυναφθεί σχετικά. Ο Αρειος Πάγος επιλήφθηκε του ανωτέρω ζητήματος σε Διοικητική Ολομέλεια με βάση σχετική εισήγηση του Αρεοπαγίτη Β. Ρήγα. Παρότι εμπεριείχε κριτική ως προς τη συλλογιστική του ΕΔΔΑ, η εν λόγω εισήγηση απέληγε, ιδίως, στην πρόταση για «[ε]λυρύτερη χρήση της δυνατότητας συμπληρώσεως από τον εισηγητή αρεοπαγίτη του αορίστου ανααιρετικού λόγου, χάριν διασώσεώς του» και «[φ]ιλάγαθη και επιεική εκτίμηση του ανααιρετηρίου, εντός του [...] πλαισίου του υποχρεωτικού κατά νόμον περιεχομένου του, αρκούσης της σαφούς, ορισμένης και ευσύνητης εκθέσεως του ανααιρετικού λόγου»¹⁷⁹. Η παραπάνω εισήγηση έγινε ομόφωνα δεκτή από το Σώμα, έκτοτε δε το σχετικό πρόβλημα φαίνεται να έχει απορροφηθεί σε μεγάλο βαθμό¹⁸⁰.

2. Το ειδικότερο ζήτημα των δικαιοδοτικών ασυλιών

Το ζήτημα του περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο λόγω δικαιοδοτι- 65
κών ασυλιών έχει απασχολήσει επανειλημμένως το ΕΔΔΑ. Η σχετική προβληματική αφορά ιδίως βουλευτικές ασυλίες, δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους σε αστικές υποθέσεις, ετεροδικία κρατικών αξιωματούχων, καθώς επίσης δικαιοδοτικές ασυλίες διεθνών οργανισμών. Κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, οι λεπτομέρειες των οποίων εκφεύγουν κατά πολύ του περιορισμένου πλαισίου του παρόντος σχολιασμού.

176. Βλ. ΕΔΔΑ, *Arribas Antón κ. Ισπανίας*, 20.1.2015, ιδίως παρ. 43 επ. Βλ. Επίσης, *mutatis mutandis*, *Renard κ.ά. κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.8.2015, παρ. 24, *Valchev κ.ά. κ. Βουλγαρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2014, παρ. 82 επ. Σε συναφές πλαίσιο εντάσσεται και η απόφαση *Παπαϊωάννου κ. Ελλάδας*, 2.6.2016.

177. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Dattel (No. 2) κ. Λουξεμβούργου*, 30.7.2009, παρ. 36-47, *L'Erablière A.S.B.L. κ. Βελγίου*, 24.2.2009, παρ. 38 επ., *Zvolský et Zvolská κ. Τσεχίας*, 12.11.2002, παρ. 55.

178. Βλ. ΕΔΔΑ, *Liakopoulou κ. Ελλάδας*, 24.5.2006, παρ. 17-25, *Efstathiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 27.7.2006, παρ. 24-35, *Zouboulidis κ. Ελλάδας*, 14.12.2006, παρ. 22-32, *Lionarakis κ. Ελλάδας*, 5.7.2007, παρ. 26-36, *Vasilakis κ. Ελλάδας*, 17.1.2008, παρ. 24-35, *Koskinas κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.2.2008, παρ. 21-29, *Alvanos κ.ά. κ. Ελλάδας*, 20.3.2008, παρ. 22-31, *Reklos and Davourtis κ. Ελλάδας*, 15.1.2009, παρ. 22-28, *Pistolis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 4.6.2009, παρ. 21-29, *Roumeliotis κ. Ελλάδας*, 15.10.2009, παρ. 19-30, *Dimopoulos κ. Ελλάδας*, 7.1.2010, παρ. 17-23, *Nikolaos Kopsidis κ. Ελλάδας*, 18.3.2010, παρ. 18-27.

179. Βλ. την υπ' αριθμ. 14/13.5.2010 απόφαση Διοικητικής Ολομέλειας Αρείου Πάγου, σελ. 19.

180. Βλ. ωστόσο, *Sik κ. Ελλάδας*, 29.1.2015, παρ. 17 επ. Εν προκειμένω, ο Αρειος Πάγος είχε απορρίψει την αίτηση αναίρεσης του προσφεύγοντος λόγω παράλειψης υπογραφής της σχετικής έκθεσης από τον γραμματέα του δικαστηρίου που είχε εκδώσει την προσβαλλόμενη απόφαση. Δεδομένου ότι η παράλειψη αυτή δεν μπορούσε να καταλογιστεί στον προσφεύγοντα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.

Συνοψίζοντας τη νομολογία και τις θέσεις του ΕΔΔΑ υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 1, ας σημειωθεί καταρχήν ότι στις υποθέσεις που σχετίζονται με τη μία ή την άλλη από τις παραπάνω κατηγορίες το Δικαστήριο ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, παρόμοια συλλογιστική. Έτσι, το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, οι οποίοι δεν θα πρέπει, βεβαίως, να αναιρούν την ουσία του δικαιώματος. Επιπλέον, οι εν λόγω περιορισμοί πρέπει να εξυπηρετούν νόμιμο σκοπό και να υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ του τελευταίου και των χρησιμοποιούμενων μέσων. Στο πλαίσιο αυτό, τα Κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης¹⁸¹. Πέρα από αυτά τα κοινά στοιχεία, η φύση των επιμέρους ασυλιών επηρεάζει την περαιτέρω αιτιολόγηση των σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

α) Βουλευτικές ασυλίες και ασυλία του Αρχηγού του Κράτους

66 Ως προς τις βουλευτικές ασυλίες, χαρακτηριστικές είναι οι υποθέσεις *Τσαλκίτζης και Συγγελίδης κατά Ελλάδας*. Το Δικαστήριο αφού υπενθύμισε όλα τα παραπάνω στοιχεία, υπογράμμισε ότι η βουλευτική ασυλία, ως τέτοια, εξυπηρετεί νόμιμο σκοπό, δεδομένου ότι κατατείνει στην προστασία του βουλευτή κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, επιτρέποντας την ελευθερία λόγου για τους αντιπροσώπους του λαού και αποτρέποντας την ανάμειξη των κομματικής φύσης αιτιάσεων με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων¹⁸². Ωστόσο, θα ήταν αντίθετη με τη θεμελιώδη αρχή του Κράτους δικαίου τυχόν δυνατότητα του Κράτους να αποκλείει ανεπιφύλακτα από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων μία ολόκληρη σειρά προσφυγών αστικής φύσης ή να απασπάσει συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων από κάθε ποινική ή άλλη ευθύνη¹⁸³. Εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας, το Δικαστήριο ερευνά κατά πόσον οι επίμαχες πράξεις του βουλευτή συνδέονται με τα βουλευτικά του καθήκοντα *stricto sensu* ή όχι¹⁸⁴. Η στενή αυτή ερμηνεία της αρχής της αναλογικότητας ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση κατά την οποία οι περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης απορρέουν από την απόφαση ενός πολιτικού οργάνου¹⁸⁵. Επιπλέον, τονίζει το Δικαστήριο, όσο πιο ευρεία είναι η ασυλία, τόσο πιο επιτακτικός πρέπει να είναι ο λόγος που τη δικαιολογεί¹⁸⁶.

181. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας*, 16.11.2006, παρ. 43-44, *Syngelidis κ. Ελλάδας*, 11.2.2010, παρ. 40-41, *A. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.2002, παρ. 83, *Kart κ. Τουρκίας*, Ευρεία Σύνθεση, 3.12.2009, παρ. 79 (βουλευτικές ασυλίες), *Al-Adsani κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 21.11.2001, παρ. 53, *Cudak κ. Λιθουανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.3.2010, παρ. 54, *Wallishauser κ. Αυστρίας*, 17.7.2012, παρ. 59 (δικαιοδοτική ασυλία του δημοσίου), *Waite και Kennedy κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.2.1999, παρ. 59, *Beer and Regan κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.2.1999, παρ. 49 (δικαιοδοτική ασυλία διεθνών οργανισμών).

182. ΕΔΔΑ, *Syngelidis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 42. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ *A. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 75-77, *Cordova κ. Ιταλίας (No 1)*, 30.1.2003, παρ. 55, *De Jorio κ. Ιταλίας*, 3.6.2004, παρ. 49.

183. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 46. Βλ., επίσης, *Fayed κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 21.9.1994, παρ. 65.

184. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 47, *Syngelidis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44, *Cordova κ. Ιταλίας (No 1)*, ό.π., παρ. 62, *De Jorio κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 53.

185. ΕΔΔΑ, *Syngelidis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44. Βλ., επίσης, *Kart κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 83, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 49.

186. ΕΔΔΑ, *A. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 78, *Syngelidis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44.

6 παρ. 1, ως από τις παραλλογοιστική. ναι απόλυτο, ύν την ουσία όμιμο σκοπό ουμένων μέ- ρα από αυτά αιτιολόγηση

ιλκιτζής και /ω στοιχεία, δεδομένου όντων του, στρέποντας ών καθηκό- υ τυχόν δυ- νικών δικα- /κεκριμένες εν αρχή της λλευτή συν- ή ερμηνεία οι περιορι- ργάνου¹⁸⁵. κτικός πρέ-

, παρ. 40-41, 2.2009, παρ. 01, παρ. 53, 7.2012, παρ.), 18.2.1999, ή ασυλία διε-

ή.π., παρ. 75-

9.1994, παρ.

Ιταλίας (No

Tsalkitzis κ.

ΙΛΙΑΝΟΣ

Ειδικότερα ως προς την Ελλάδα, το Δικαστήριο υπενθύμισε το περιεχόμενο του άρθρου 62 του Συντάγματος, καθώς επίσης το γεγονός ότι η Επιτροπή Δεοντολογίας της Βουλής ηρνείτο συστηματικά την άρση της Βουλευτικής ασυλίας, χωρίς ουσιαστική αιτιολογία. Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία, το ΕΔΔΑ κατέληξε στην παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο στις ως άνω ελληνικές υποθέσεις¹⁸⁷.

Ός προς τη δικαιοδοτική ασυλία του Αρχηγού του Κράτους, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρου- 67 σιάζει η απόφαση *Urechean and Pavlicenco κατά Μολδαβίας*. Εν προκειμένω, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είχε προβεί σε δηλώσεις στην τηλεόραση εναντίον δύο Βουλευτών, τις οποίες οι τελευταίοι θεώρησαν ως συκοφαντικές. Οι αρμόδιες δικαστικές αρχές απέρριψαν τις σχετικές αγωγές των προσφευγόντων, επικαλούμενες την απόλυτη δικαιοδοτική ασυλία του Αρχηγού του Κράτους. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν ερεύνησαν κατά πόσον οι δηλώσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας σχετιζόνταν ή όχι με την άσκηση των καθηκόντων του και ότι η εν λόγω δικαιοδοτική ασυλία ήταν όχι μόνο απόλυτη αλλά και ίσχυε δια βίου. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες δεν είχαν καμιά εναλλακτική λύση για να προβάλουν τις δικές τους θέσεις, στο μέτρο που εμποδίστηκαν να απαντήσουν μέσω τηλε- οράσεως στους ισχυρισμούς του Προέδρου. Με βάση τα δεδομένα αυτά, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁸⁸.

β) Δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους και των κρατικών οργάνων

Όπως έχει επανειλημμένως τονίσει το Δικαστήριο, οι δικαιοδοτικές ασυλίες του Κράτους 68 έχουν ως νόμιμο σκοπό τη συμμόρφωση προς το διεθνές δίκαιο και την προαγωγή των καλών σχέσεων μεταξύ των Κρατών μέσω του αμοιβαίου σεβασμού της κρατικής κυριαρχίας¹⁸⁹. Πέρα από αυτή τη διαπίστωση, το ΕΔΔΑ παρακολουθεί τις εξελίξεις του διεθνούς δικαίου και διακρίνει μεταξύ πράξεων *jure gestionis* και πράξεων *jure imperii*. Πράγματι, όπως είναι γνωστό, η θεωρία της απόλυτης ετεροδικίας του Κράτους έχει πλέον εγκαταλειφθεί στο διεθνές δίκαιο. Η δικαιοδοτική ασυλία καλύπτει, κατά κανόνα, τις πράξεις κυρι- αρχικής εξουσίας, αλλά όχι τις πράξεις διαχείρισης¹⁹⁰.

Η τάση περιορισμού της δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους αντικατοπτρίζεται και στη 69 Σύμβαση του ΟΗΕ για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών και της περιουσίας τους που υιοθετήθηκε το 2004¹⁹¹. Το άρθρο 11 της Σύμβασης αυτής ορίζει ότι ο κανόνας περί δικαιοδοτικής ασυλίας δεν εφαρμόζεται στις συμβάσεις εργασίας που συνάπτει ένα Κράτος με άτομα που υπηρετούν στις διπλωματικές αποστολές του στο εξωτερικό και έχουν την ιθαγένεια του Κράτους υποδοχής, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις που αναφέρονται περιορι- στικά στην παρ. 2 της εν λόγω διάταξης. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου θεώ- ρησε ότι ο κανόνας αυτός κωδικοποιεί διεθνές έθιμο και, άρα, εφαρμόζεται και στα Κράτη τα οποία δεν έχουν επικυρώσει την παραπάνω Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών. Κατά συ- νέπεια, η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας αλλοδαπού δημοσίου κατά παρέκκλιση του

187. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας*, ό.π., *Syngelidis κ. Ελλάδας*, ό.π.

188. ΕΔΔΑ, *Urechean and Pavlicenco κ. Μολδαβίας*, 2.12.2014, παρ. 45 επ.

189. ΕΔΔΑ, *Cudak κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 60.

190. Βλ. Ρούκουνα, Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 419 επ.

191. UN General Assembly Resolution 59/38, 2.12.2004.

παραπάνω κανόνα δεν τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και επομένως παραβίαζε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ¹⁹².

- 70 Πιο πρόσφατα, στην υπόθεση *Wallishauser κατά Αυστρίας*, το Δικαστήριο προχώρησε ένα βήμα ακόμη, θεωρώντας ότι οι διατάξεις περί επίδοσης στο Υπουργείο των Εξωτερικών αλλοδαπού Κράτους δια της διπλωματικής οδού, όπως διατυπώνονται στην παραπάνω Σύμβαση του ΟΗΕ του 2004, κωδικοποιούν και αυτές ισχύουν διεθνές εθιμικό δίκαιο¹⁹³. Κατά συνέπεια, τα αυστριακά δικαστήρια, δεχόμενα την άρνηση του αμερικανικού Υπουργείου των Εξωτερικών να διαβιβάσει περαιτέρω τα επιδοθέντα έγγραφα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης επικαλούμενο δικαιοδοτική ασυλία, κακώς εφάρμοσαν το ισχύον διεθνές δίκαιο, με αποτέλεσμα να προσβάλουν τον πυρήνα του δικαιώματος της προσφεύγουσας - φωτογράφου στην αμερικανική πρεσβεία στη Βιέννη - για πρόσβαση σε δικαστήριο¹⁹⁴.
- 71 Αντίθετα, στις υποθέσεις εκείνες όπου οι επίμαχες πράξεις του ξένου Κράτους είναι πράξεις *jure imperii*, το ΕΔΔΑ δέχεται, κατά κανόνα, ότι η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας δεν συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Μεταξύ των εν λόγω υποθέσεων, γνωστότερη είναι η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Al-Adsani κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, η οποία υιοθετήθηκε με οριακή πλειοψηφία. Αφού επανέλαβε την προαναφερθείσα συλλογιστική ως προς το χαρακτήρα και τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους εδράζεται στο διεθνές δίκαιο, απορρέει από την αρχή *par in parem non habet imperium* και κατατείνει στη διασφάλιση καλών σχέσεων μεταξύ των Κρατών μέσω του αμοιβαίου σεβασμού της κρατικής κυριαρχίας. Τονίζοντας την ανάγκη ερμηνείας της ΕΣΔΑ κατά τρόπο που να εναρμονίζεται με το διεθνές δίκαιο, το Δικαστήριο έκρινε ότι η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους δεν συνιστά καταρχήν δυσανάλογο περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁹⁵. Το κείμενο ερώτημα που έθετε η συγκεκριμένη υπόθεση ήταν κατά πόσον ο δικονομικός κανόνας (ενδοτικού δικαίου) περί δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους έπρεπε να υποχωρήσει στο μέτρο που επρόκειτο εν προκειμένω για παραβίαση της απαγόρευσης των βασανιστηρίων εκ μέρους οργάνων του αλλοδαπού δημοσίου, δηλαδή για παραβίαση κανόνα αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*). Η πλειοψηφία του ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε τη «θεωρία περί κανονιστικής ιεραρχίας» (*normative hierarchy theory*) που προέβαλε η μειοψηφία στη διαφωνούσα γνώμη της¹⁹⁶.
- 72 Ειδικότερα, στηριζόμενη στη διεθνή πρακτική, στη σχετική Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βασιλείας¹⁹⁷, καθώς και στις προπαρασκευαστικές εργασίες που απέληξαν αργότερα στην υιοθέτηση της Σύμβασης του ΟΗΕ για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών, η πλειοψηφία

192. ΕΔΔΑ, *Cudak κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 60 επ., *Sabeh El Leil κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 29.6.2011, παρ. 52 επ., *Oleynikov κ. Ρωσίας*, 14.3.2013, παρ. 62 επ.

193. ΕΔΔΑ, *Wallishauser κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 68 επ.

194. ΕΔΔΑ, *Wallishauser κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 70-72.

195. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 54 επ. Βλ. και τη σημαντική κοινή διαφωνούσα άποψη των δικαστών Ροζάκν, Καφλίσχ, Βίλντχαμπερ, Κόστα, Καμπράλ Βαρέτο και Βαΐτς.

196. Ως προς τη θεωρία αυτή βλ. Σισιλιάνου, Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου. Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 114 επ.

197. European Convention on State Immunity, CETS no. 74, 16.5.1972.

του ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρά την ύπαρξη στοιχείων προς την αντίθετη κατεύθυνση, το ισχύον διεθνές δίκαιο δεν προέβλεπε σχετική εξαίρεση στον κανόνα περί δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους, τουλάχιστον για πράξεις που δεν διαπράττονται στο έδαφος του Κράτους του *forum*¹⁹⁸.

Στην ίδια λογική κινήθηκε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Καλογεροπούλου κ.ά. κατά 73 Ελλάδας και Γερμανίας*. Η εν λόγω απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ήταν η συνέχεια της πολύκροτης υπόθεσης του Διστόμου και αφορούσε αφενός μεν την άρνηση της Γερμανίας να καταβάλει τα ποσά που είχε επιδικάσει το Πολυμελές Πρωτοδικείο Λιβαδειάς, αφετέρου δε την αδυναμία των προσφευγόντων να προβούν σε εκτέλεση κατά του γερμανικού δημοσίου στην Ελλάδα λόγω της σιωπηρής άρνησης του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης και των σχετικών αποφάσεων της Ολομελείας του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με τις οποίες η εν λόγω άρνηση δεν προσέκρουε στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ούτε στο δικαίωμα στην περιουσία. Το ΕΔΔΑ ακολούθησε κατ' ουσίαν την ίδια συλλογιστική που είχε υιοθετήσει στην υπόθεση *Al-Adsani*, προσαρμόζοντάς την απλώς στα δεδομένα της συγκεκριμένης περίπτωσης. Ειδικότερα, ως προς το μέρος της προσφυγής που στρεφόταν κατά της Ελλάδας - το οποίο κυρίως ενδιαφέρει εδώ - το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επίκληση της ετεροδικίας εκτέλεσης του γερμανικού δημοσίου επεδίωκε νόμιμο σκοπό κατά το διεθνές δίκαιο και ότι ο σχετικός περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον εν λόγω σκοπό. Παρότι το Δικαστήριο χαρακτήρισε τη σφαγή του Διστόμου ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας», κατέληξε στο συμπέρασμα ότι με βάση το ισχύον διεθνές δίκαιο δεν θα πρέπει να ζητείται από την ελληνική κυβέρνηση να παρεκκλίνει, χωρίς να το επιθυμεί, από την αρχή της ετεροδικίας εκτέλεσης και να διακινδυνεύσει να διαταράξει τις καλές διεθνείς σχέσεις της, επιτρέποντας στους προσφεύγοντες να εκτελέσουν δικαστική απόφαση που είχε εκδοθεί στο πλαίσιο πολιτικής δίκης. Το Δικαστήριο δεν απέκλεισε, ωστόσο, την προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς εθιμικού δικαίου στο μέλλον¹⁹⁹.

Την προσέγγιση του Δικαστηρίου στην προαναφερθείσα απόφαση *Al-Adsani*, ακολούθη- 74 σε και το ΑΕΔ στη γνωστή υπόθεση *Μαργέλος*, το 2002²⁰⁰. Ας σημειωθεί επίσης ότι, λίγο αργότερα, η προαναφερθείσα Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών του 2004 για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών και της περιουσίας τους δεν περιέλαβε διάταξη που να προβλέπει την άρση της δικαιοδοτικής ασυλίας σε περίπτωση παραβίασης κανόνα αναγκαστικού δικαίου παρότι το θέμα τέθηκε στις σχετικές προπαρασκευαστικές εργασίες. Εξάλλου, οι παραπάνω θέσεις του ΕΔΔΑ επιβεβαιώθηκαν πιο πρόσφατα από το Διεθνές Δικαστήριο

198. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani*, ό.π., παρ. 54-67. Σημαντικό είναι το επιχείρημα των Sir Nicolas Bratza και Pellomprää στη σύμφωνη γνώμη τους (η οποία προσαρτάται στην απόφαση *Al-Adsani*, ό.π.), κατά το οποίο τυχόν αποδοχή της θεωρίας της κανονιστικής ιεραρχίας θα απειλούσε την ομαλή εφαρμογή του δικαίου των προσφύγων, στο μέτρο που τα Κράτη θα δίσταζαν να αναγνωρίσουν την ιδιότητα του πρόσφυγα σε βασανισθέντες στην αλλοδαπή, φοβούμενα ότι τα εν λόγω άτομα θα στρέφονταν στη συνέχεια κατά του Κράτους της ιθαγενείας τους ενώπιον των δικαστηρίων του Κράτους του *forum* δημιουργώντας προβλήματα στις διεθνείς σχέσεις του τελευταίου.

199. ΕΔΔΑ, *Καλογεροπούλου κ.ά. κ. Ελλάδας και Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.12.2002.

200. Απόφαση ΑΕΔ 6/2002, 17.9.2002, ΦΕΚ 1/2003, (τεύχος του ΑΕΔ) σελ. 11. Βλ. σχετικά Panezi, Μ., «Sovereign Immunity and Violations of *Jus Cogens* Norms», *RHDI*, 2003, 56, (1), σελ. 199-214.

της Χάγης στην υπόθεση *Δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών (Γερμανία κατά Ιταλίας)* στην οποία παρενέβη η Ελλάδα²⁰¹.

- 75 Διαφορετική είναι η οπτική γωνία υπό την οποία εξετάστηκε το ζήτημα της δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους στην απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *McElhinney κατά Ιρλανδίας*. Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε βιαιοπραγίες βρετανού στρατιώτη, ο οποίος είχε εισχωρήσει χωρίς άδεια στο ιρλανδικό έδαφος. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε την τάση περιορισμού των ασυλιών των Κρατών σε περιπτώσεις σωματικών βλαβών που οφείλονται σε πράξεις ή παραλείψεις που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος του Κράτους του *forum*. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στο άρθρο 11 της προαναφερθείσας Ευρωπαϊκής Σύμβασης της Βασιλείας, η οποία εισάγει εξαίρεση στον κανόνα της δικαιοδοτικής ασυλίας του αλλοδαπού δημοσίου στην περίπτωση που: α) ένα αδίκημα διαπράττεται στο έδαφος του Κράτους του *forum* από όργανο άλλου Κράτους και β) το φυσικό πρόσωπο που διέπραξε το αδίκημα ήταν παρόν στο έδαφος αυτό τη στιγμή της σχετικής πράξης ή παράλειψης²⁰². Πράγματι, στο μέτρο που η ζημιολογία ενέργεια λαμβάνει χώρα στο έδαφος του Κράτους του *forum*, το εφαρμοστέο δίκαιο είναι η *lex loci delicti commissi* και τα πλέον ενδεδειγμένα δικαστήρια για να δικάσουν την υπόθεση είναι αυτά του Κράτους όπου διαπράχθηκε το αδίκημα. Παρά ταύτα, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι στην ως άνω υπόθεση οι επίμαχες πράξεις ήταν πράξεις *jure imperii*. Το Δικαστήριο τόνισε επίσης ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βασιλείας έχει επικυρωθεί από περιορισμένο αριθμό Κρατών και ότι η εξαίρεση που εισάγει το άρθρο 11 δεν αποκρυσταλλώνει απαραίτητα διεθνές εθιμικό δίκαιο, τουλάχιστον ως προς τις πράξεις κυριαρχικής εξουσίας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι το ιρλανδικό δίκαιο, το οποίο δεν προβλέπει εξαίρεση από τον κανόνα της δικαιοδοτικής ασυλίας για τέτοιες πράξεις, δεν αφίσταται του ισχύοντος διεθνούς δικαίου. Με βάση τις σκέψεις αυτές, το συμπέρασμα ήταν ότι ο περιορισμός στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο που συνεπαγόταν η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας επεδίωκε νόμιμο σκοπό και τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον σκοπό αυτό²⁰³.
- 76 Πιο πρόσφατα και με βάση την προαναφερθείσα απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στην υπόθεση *Δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών*, το ΕΔΔΑ έκρινε, στην απόφαση *Jones κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ότι δεν συντρέχει λόγος αναθεώρησης της προσέγγισής του στην υπόθεση *Al-Adsani*. Μάλιστα, στην εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο επεξέτεινε τη νομολογία του ως προς τη δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους στο ζήτημα της ετεροδικίας των κρατικών οργάνων που διαπράττουν πράξεις βασανιστηρίων²⁰⁴. Ωστόσο, η επέκταση

201. ΔΔΧ, 3.2.2012. Καίριο επιχείρημα του Δικαστηρίου της Χάγης, σε αντίκρουση της θεωρίας της κανονιστικής ιεραρχίας, είναι ότι ο κανόνας περί δικαιοδοτικής ασυλίας είναι αμγώς δικονομικός και εφαρμόζεται πριν από την τυχόν εφαρμογή του σχετικού ουσιαστικού κανόνα *jus cogens*. Κατά συνέπεια, λόγω της διαφορετικής φύσης και λειτουργίας τους, δεν τίθεται καν ζήτημα σύγκρουσης μεταξύ των δύο αυτών κανόνων (ό.π., παρ. 92-97).

202. Βλ. επίσης, το αντίστοιχο άρθρο 12 της Σύμβασης του ΟΗΕ του 2004 για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στη γνωστή υπόθεση του Διστόμου, ο Άρειος Πάγος επικαλέστηκε την παραπάνω αρχή θεωρώντας ότι αντικατοπτρίζει διεθνές εθιμικό δίκαιο. Βλ. ΟΛΑΠ 11/2000, ΝοΒ 2001, ιδίως σελ. 213.

203. ΕΔΔΑ, *McElhinney κ. Ιρλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.11.2001, παρ. 38 επ., *Fogarty κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 21.11.2001, παρ. 34 επ.

204. ΕΔΔΑ, *Jones κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 14.1.2014, παρ. 199-215.

Ιταλίας) στην

δικαιοδοτικής *hinney κατά την*, ο οποίος στην τάση πε-
 ρισσότεροι οφείλονται
 στο forum. Στο
 Ευρωπαϊκής
 δικαιοδοτικής ασυλίας
 στο έδαφος
 που διέπρα-
 ξήκε η πράξη²⁰².
 του Κράτους
 που ενδεδειγ-
 ματικά παρήχθη
 από τις πρά-
 ξεις που εισά-
 λχθηκαν ως
 στο Ιρλανδικό
 δικαιοδοτικής για
 τις πράξεις αυτές,
 στο forum που συ-
 μπεριλαμβάνει

στην απόφαση
 της έγκρισής του
 περὶ τῆς ἐτεροδικίας
 ἢ ἐπέκτασιν

ίας της κανονι-
 σμένης και εφαρμο-
 γής, λόγω
 τῶν δύο αυ-

δικαιοδοτικές των
 επικαλέσθηκε
 11/2000, ΝοΒ

κ. Ηνωμένων

αυτή φαίνεται να αντιβαίνει στην τάση που αναδύεται σαφώς στο διεθνές δίκαιο²⁰⁵ και να αφίσταται από το άρθρο 14 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας²⁰⁶.

γ) Δικαιοδοτική ασυλία των διεθνών οργανισμών

Το ζήτημα της δικαιοδοτικής ασυλίας των διεθνών οργανισμών τέθηκε με ιδιαίτερη ενάρ- 77
 γεια ενώπιον του ΕΔΔΑ σε δύο παρόμοιες μεταξύ τους υποθέσεις και συγκεκριμένα στις
 υποθέσεις *Waite και Kennedy κατά Γερμανίας* και *Beer και Regan κατά Γερμανίας*²⁰⁷. Και οι
 δύο υποθέσεις αφορούσαν την εργασιακή σχέση των προσφευγόντων με τον Ευρωπαϊκό
 Οργανισμό Διαστήματος. Αναφερόμενο στο κριτήριο του νόμιμου σκοπού, το ΕΔΔΑ παρα-
 τήρησε ότι τα προνόμια και οι ασυλίες των διεθνών οργανισμών είναι απαραίτητο στοιχείο
 για τη διασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας των εν λόγω οργανισμών, ότι αποτελούν
 αντικείμενο μακρόχρονης πρακτικής και ότι η σημασία αυτής της πρακτικής υπογραμμί-
 ζεται από την τάση επέκτασης και ενδυνάμωσης της διεθνούς συνεργασίας σε όλα τα πε-
 δία της σύγχρονης κοινωνίας²⁰⁸. Ως προς το ζήτημα της αναλογικότητας του περιορισμού
 του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι οι
 προσφεύγοντες μπορούσαν να έχουν υποβάλει τα αιτήματά τους σε ειδική, ανεξάρτητη
 επιτροπή η οποία επιλαμβάνεται των διαφορών μεταξύ των μελών του προσωπικού και
 του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Διαστήματος. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν
 να είχαν στραφεί κατά των ιδιωτικών εταιρειών που τους είχαν θέσει στη διάθεση του
 Οργανισμού, με βάση τις διατάξεις του γερμανικού δικαίου ως προς το δανεισμό εργαζο-
 μένων. Υπό τις συνθήκες αυτές, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αρχή της αναλογικότητας δεν θα μπο-
 ρούσε να εφαρμοστεί κατά τρόπο που να υποχρεώσει έναν διεθνή οργανισμό να υπαχθεί
 ως εναγόμενος στη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων σε σχέση προς τις συνθήκες ερ-
 γασίας που προβλέπει το εργατικό δίκαιο ενός Κράτους Μέλους²⁰⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση του ΕΔΔΑ σύμφωνα με την οποία η με- 78
 ταβίβαση αρμοδιοτήτων στους διεθνείς οργανισμούς δεν σημαίνει ότι τα Κράτη θα μπο-
 ρούσαν να απεκδύονται κατά αυτόν τον τρόπο κάθε ευθύνης με βάση την ΕΣΔΑ ως προς
 τον τομέα των δραστηριοτήτων του οργανισμού. Κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με το αντι-
 κείμενο και το σκοπό της Σύμβασης²¹⁰. Λίγα χρόνια αργότερα, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης
 του ΕΔΔΑ προχώρησε παραπέρα τη σκέψη αυτή στην περίφημη υπόθεση *Bosphorus*²¹¹.
 Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο κάθε συμβαλλόμενο μέρος εξακολουθεί να φέρει
 ευθύνη με βάση τη Σύμβαση ως προς την εκτέλεση άλλων συμβατικών του υποχρεώ-
 σεων, ακόμη και μεταγενεστέρων της θέσης σε ισχύ της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, κρατικές ενέργειες

205. Βλ. το άρθρο III του ψηφίσματος του έγκριτου Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου για τη δικαιοδοτική ασυ-
 λία του Κράτους και των οργάνων του σε περίπτωση διεθνών εγκλημάτων, σύνοδος της Νεαπόλεως,
Annuaire de l'Institut de droit international, 2009, σελ. 227.

206. *RTNU*, τ. 1465, σελ. 85.

207. ΕΔΔΑ, *Waite και Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., και *Beer και Regan κ. Γερμανίας*, ό.π.

208. ΕΔΔΑ, *Waite και Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 63 και *Beer και Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 53.

209. ΕΔΔΑ, *Waite and Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 69, και *Beer and Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 59.

210. ΕΔΔΑ, *Waite and Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 67, και *Beer and Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 57.

211. ΕΔΔΑ, *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi κ. Ιρλανδίας*, 30.6.2005.

σε εκτέλεση τέτοιων υποχρεώσεων δικαιολογούνται στο μέτρο που ο διεθνής οργανισμός, εν προκειμένω η ΕΕ, προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα, τόσο ως προς τις ουσιαστικές εγγυήσεις όσο και ως προς τους σχετικούς μηχανισμούς ελέγχου, κατά τρόπο που να μπορεί να θεωρηθεί ισοδύναμος προς την ΕΣΔΑ. Με τον όρο «ισοδύναμη προστασία» το Δικαστήριο εννοεί συγκρίσιμη και όχι οπωσδήποτε ταυτόσημη. Υπό την προϋπόθεση αυτή τεκμαίρεται ότι το Κράτος που έδρασε κατά τρόπο σύμφωνο προς τις υποχρεώσεις του προς τον εν λόγω οργανισμό δεν παραβιάζει τη Σύμβαση. Ωστόσο, το κριτήριο της «ισοδύναμης προστασίας» δεν εφαρμόζεται εάν το Κράτος έχει διακριτική ευχέρεια και όχι νομική υποχρέωση προς τον συγκεκριμένο οργανισμό (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, εάν δρα με βάση απλή σύσταση του οργανισμού)²¹². Το παραπάνω τεκμήριο είναι μαχητό και ανατρέπεται εάν διαπιστωθεί ότι σε συγκεκριμένη υπόθεση η προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ ήταν «προδήλως ανεπαρκής». Το ΕΔΔΑ προέβη, έτσι, σε έμμεση προειδοποίηση με πολλούς αποδέκτες (Κράτη και διεθνείς οργανισμούς) ότι δεν θα αρκестεί σε μια εφάπαξ κρίση ως προς την πλήρωση του όρου της «ισοδύναμης προστασίας», αλλά ότι επιφυλάσσεται να μεταστρέψει τη στάση του σε περίπτωση αλλαγής των δεδομένων σε σχέση προς την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από συγκεκριμένο οργανισμό²¹³.

- 79 Πράγματι, παρότι διατυπώθηκε σε σχέση προς την ΕΕ, το κριτήριο της «ισοδύναμης προστασίας» έχει εφαρμοστεί και ως προς άλλους διεθνείς οργανισμούς. Έτσι, στην υπόθεση *Gasparini κ. Ιταλίας και Βελγίου*, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προστασία που προσέφερε στον προσφεύγοντα, υπάλληλο του ΝΑΤΟ, ο εσωτερικός μηχανισμός επίλυσης διαφορών του εν λόγω οργανισμού δεν χαρακτηριζόταν από «πρόδηλη ανεπάρκεια» κατά την έννοια της απόφασης *Bosphorus* και έτσι δεν διαπίστωσε παραβίαση της ΕΣΔΑ²¹⁴.
- 80 Σημαντική είναι επίσης, η απόφαση *Stichting Mothers of Srebrenica κ. ά. κ. Ολλανδίας*, όπου το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει μια υπόθεση που έθετε το ζήτημα των ευθυνών του ίδιου του ΟΗΕ σε σχέση προς τη σφαγή της Srebrenica της Βοσνίας το 1993. Η υπόθεση είχε αχθεί ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων, τα οποία επικαλέσθηκαν την δικαιοδοτική ασυλία των Ηνωμένων Εθνών και αρνήθηκαν να προχωρήσουν σε εξέταση επί της ουσίας. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε τη νομολογία του ως προς τη φύση, το σκοπό και την έκταση των δικαιοδοτικών ασυλιών των διεθνών οργανισμών, υπογράμμισε τη σημασία του άρθρου 105 του Χάρτη του ΟΗΕ ως προς το ζήτημα αυτό, καθώς και το ρόλο των επιχειρήσεων των Ηνωμένων Εθνών για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Με βάση τις σκέψεις αυτές το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ΕΣΔΑ δεν μπορεί να ερμηνευθεί σε τρόπο που να επιβάλλει την υπαγωγή των πράξεων ή παραλείψεων του ΟΗΕ στη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων χωρίς τη συναίνεση του οργανισμού. Κάθε άλλη ερμηνεία θα επέτρεπε στα Κράτη να παρεμβαίνουν, μέσω των δικαστηρίων τους, στην εκπλήρωση μιας απο-

212. ΕΔΔΑ, *M.S.S. κ. Βελγίου και Ελλάδας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.1.2011, παρ. 338.

213. ΕΔΔΑ, *Bosphorus κ. Ιρλανδίας*, ό.π., παρ. 155. Ως προς την προβληματική εφαρμογή της αρχής της «ισοδύναμης προστασίας» στην πράξη, βλ. την κοινή σύμφωνη γνώμη των δικαστών Ροζάκη, Τυλκένς, Τράια, Βοτουχαρόβα, Ζαγκρέβσκι και Γαρίτςκι, καθώς και Λ.-Α. Σισιλιάνου, *Η ανθρωπινή διάσταση του διεθνούς δικαίου*, ό.π., σελ. 155 επ. Η αρχή της «ισοδύναμης προστασίας» επιβεβαιώθηκε πιο πρόσφατα στην απόφαση ΕΔΔΑ, *Avotins κ. Λετονίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.5.2016.

214. ΕΔΔΑ, *Gasparini κ. Ιταλίας και Βελγίου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.5.2009.

στολής καθοριστικής σημασίας για τον ΟΗΕ, συμπεριλαμβανομένης της αποτελεσματικής εκτέλεσης των ειρηνευτικών επιχειρήσεων²¹⁵.

Από τα παραπάνω αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ανάγκη διασφάλισης της απρόσκοπτης λειτουργίας των διεθνών οργανισμών ως κατεξοχήν φορέων διεθνούς συνεργασίας συνιστά την κατευθυντήρια γραμμή της νομολογίας του Δικαστηρίου στο πεδίο αυτό²¹⁶.

IV. «Ανεξάρτητο και αμερόληπτο» δικαστήριο που «λειτουργεί νόμιμα»

Οι θεμελιώδεις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας των εθνικών δικαστηρίων 82 συνδέονται στενά μεταξύ τους²¹⁷. Οι εγγυήσεις αυτές είναι ιδιαίτερα δύσκολο να διαχωριστούν όταν τα επιχειρήματα που προβάλλει ο προσφεύγων για να αμφισβητήσει τόσο την ανεξαρτησία όσο και την αμεροληψία του δικαστηρίου βασίζονται στα ίδια πραγματικά περιστατικά²¹⁸. Ιδίως σε τέτοιες περιπτώσεις, το Δικαστήριο εξετάζει τις παραπάνω εγγυήσεις από κοινού²¹⁹. Οι εν λόγω εγγυήσεις συνδέονται στενά επίσης με την αρχή της «νομιμότητας του δικαστηρίου»²²⁰. Παρόλα αυτά, η ανεξαρτησία, η αμεροληψία του δικαστηρίου και η νομιμότητα της λειτουργίας του τελευταίου διακρίνονται νοηματικά και θα αναλυθούν χωριστά.

A. Η ανεξαρτησία του δικαστηρίου

Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να είναι ανεξάρτητο 83 από τα μέρη, καθώς, και κυρίως, από την εκτελεστική εξουσία²²¹. Η έννοια της ανεξαρτησίας του δικαστηρίου παρουσιάζει κοινά στοιχεία, ως ένα βαθμό, με την έννοια του «νομίμως λειτουργούντος δικαστηρίου», στο μέτρο που συνεπάγεται την ύπαρξη διαδικαστικών και θεσμικών εγγυήσεων που αποβλέπουν στη διάκριση των εξουσιών²²². Η δυνατότητα και μόνο της εκτελεστικής εξουσίας να μεταβάλει την απόφαση ενός όργανου ή να αναστείλει την εκτέλεσή της στερεί από το εν λόγω όργανο τα χαρακτηριστικά ενός «ανεξαρτήτου»

215. ΕΔΔΑ, *Stichting Mothers of Srebrenica κ. ά. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11.6.2013, παρ. 147-154.

216. Μεταξύ των μεταγενεστέρων σχετικών αποφάσεων, βλ. κυρίως ΕΔΔΑ, *Michaud κ. Γαλλίας*, 6.12.2012, ιδίως παρ. 102-132, καθώς και *Anotins κ. Λεττονίας*, ό.π.

217. ΕΔΔΑ, *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 25.2.1997, παρ. 73.

218. ΕΔΔΑ, *Salon κ. Ουκρανίας*, 6.9.2005, παρ. 82, *Kleyn κ.ά. κ. Ολλανδίας*, 6.5.2003, παρ. 194, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, 6.10.2011, παρ. 128.

219. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 128 επ., *Pohoska κ. Πολωνίας*, 10.1.2012, παρ. 34 επ., *Moiseyev κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 175 επ., *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, 9.1.2013, παρ. 107 επ., *Rywin κ. Πολωνίας*, 18.2.2016, παρ. 223 επ.

220. ΕΔΔΑ, *Piersack κ. Βελγίου*, 1.10.1982, παρ. 33, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, 22.6.2000, παρ. 99.

221. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 78, *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 73.

222. ΕΔΔΑ, *Clarke κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.8.2005.

δικαστηρίου²²³. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι δικαστές διορίζονται με απόφαση της εκτελεστικής εξουσίας, όπως για παράδειγμα με υπουργική απόφαση, ή μισθοδοτούνται με βάση διαδικασίες που έχουν ρυθμιστεί από την Κυβέρνηση δεν σημαίνει, από μόνο του, ότι οι εν λόγω δικαστές στερούνται ανεξαρτησίας²²⁴. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επανειλημμένα ότι για να καθορίσει εάν ένα όργανο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεξάρτητο, ιδίως έναντι της εκτελεστικής εξουσίας και των διαδίκων μερών, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, *inter alia*, ο τρόπος διορισμού των μελών του, η διάρκεια της θητείας τους, η ύπαρξη εγγυήσεων κατά εξωτερικών πιέσεων και το κατά πόσον το όργανο εμφανίζεται όντως ως ανεξάρτητο προς τα έξω²²⁵. Το γεγονός ότι οι δικαστικοί λειτουργοί είναι ισόβιοι θεωρείται επιστέγασμα της ανεξαρτησίας τους και άρα περιλαμβάνεται στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1²²⁶.

- 84 Χαρακτηριστική, στο σημείο αυτό, είναι η νομολογία του ΕΔΔΑ ως προς το ζήτημα της ανεξαρτησίας των δικαστηρίων ασφαλείας του Κράτους στην Τουρκία (*cours de sûreté de l'Etat*). Στην υπόθεση *Incal*, το Δικαστήριο του Στρασβούργου σημείωσε ότι κατά τον τότε ισχύοντα νόμο, τα δικαστήρια ασφαλείας ήταν τριμελή, αποτελούμενα από δύο πολιτικούς δικαστές και έναν αξιωματικό καριέρας που ανήκε στη στρατιωτική δικαιοσύνη. Είναι γεγονός ότι το καθεστώς των στρατιωτικών δικαστών ενείχε ορισμένες συνταγματικές εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι στρατιωτικοί δικαστές εξακολουθούσαν να ανήκουν στο στράτευμα, το οποίο εξαρτάται με τη σειρά του από την εκτελεστική εξουσία. Επιπλέον, υπέκειντο στη στρατιωτική πειθαρχία και σε σχετική αξιολόγηση από το στρατό. Ο διορισμός τους προϋπέθετε σε μεγάλο βαθμό την παρέμβαση της διοίκησης και του στρατού. Τέλος, η θητεία τους ως δικαστών στα δικαστήρια ασφαλείας του Κράτους δεν ήταν παρά τετραετής, μπορούσε δε να ανανεωθεί. Παρότι απέφυγε να αποφανθεί *in abstracto* ως προς την εγκαθίδρυση τέτοιων δικαστηρίων στα συμβαλλόμενα Κράτη, το ΕΔΔΑ εξέτασε κατά πόσον η λειτουργία του δικαστηρίου ασφαλείας στη συγκεκριμένη υπόθεση ήταν συμβατή με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και κατέληξε στη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ιδίως ότι ο προσφεύγων είχε δικαιολογημένη ανησυχία ως προς το ότι η παρουσία ενός στρατιωτικού δικαστή στο πλαίσιο του δικαστηρίου ασφαλείας του Κράτους θα οδηγούσε το τελευταίο σε κρίση που θα βασιζόταν σε στοιχεία ξένα προς τη φύση της υπόθεσής του. Το γεγονός αυτό δεν μπορούσε να θεραπευθεί από τον Άρειο Πάγο, δεδομένου ότι ο τελευταίος δεν έχει «πλήρη δικαιοδοσία», δηλαδή δεν μπορούσε να δικάσει την υπόθεση επί της ουσίας²²⁷.

223. ΕΔΔΑ, *Van de Hurk κ. Ολλανδίας*, 19.4.1994, παρ. 45 επ. Βλ. επίσης *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 77.

224. ΕΔΔΑ, *Clarke κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

225. ΕΔΔΑ, *Incal κ. Τουρκίας*, 9.6.1998, παρ. 65, *Langborger κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 22.6.1989, παρ. 32, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.11.1995, παρ. 37, *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 73, *Brdnicka κ.ά. κ. Πολωνίας*, 3.3.2005, παρ. 38, *Luka κ. Ρουμανίας*, 21.7.2009, παρ. 37, *Rožoska κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 34, *Rywin κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 220.

226. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, 12.10.1978, παρ. 80. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 80. Πρβλ. και το άρθρο 88 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος.

227. ΕΔΔΑ, *Incal κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 67-73. Βλ. *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Ibrahim Gürkan κ. Τουρκίας*, 3.7.2012, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω της συμμετοχής ενός

τελεστι-
ε βάση
, ότι οι
ένα ότι
ντι της
alia, ο
ν κατά
ο προς
μα της

μα της
reté de
ον τότε
πικούς
ίται γε-
εγγυή-
ε ότι οι
άται με
θαρχία
λο βαθ-
ών στα
νεωθεί.
αστηρί-
τηρίου
ίκη και
ε ιδίως
is στρα-
ύσε το
του. Το
ο τελευ-
εση επί

σιλείου,

89, παρ.
π., παρ.
ihoska κ.

campbell
ληνικού

ουρκίας,
χής ενός

Πέρα από την ανεξαρτησία των δικαστηρίων έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, ιδιαίτερο 85 ενδιαφέρον παρουσιάζει η νομολογία του ΕΔΔΑ και κυρίως ορισμένες ελληνικές υποθέσεις, οι οποίες αναδεικνύουν την ανάγκη ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής. Νομοθετικές παρεμβάσεις ενόσω είναι εκκρεμής, και μάλιστα σε τελευταίο βαθμό, αγωγή κατά του Κράτους με σκοπό να «ρυθμιστεί νομοθετικά» το αντικείμενο της διαφοράς, δηλαδή να υποχρεωθεί η δικαστική εξουσία να υιοθετήσει απόφαση σύμφωνη με τα κρατικά συμφέροντα, συνιστούν παραβίαση, όχι μόνο της αρχής της ισοπλίας, αλλά κυρίως της ανεξαρτησίας του δικαστηρίου. Στο πλαίσιο αυτό και με δεδομένο ότι η νομοθετική ρύθμιση ήταν σχεδόν «φωτογραφική», το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, στη γνωστή υπόθεση των *Διυλιστηρίων Στραν και Στρατή Ανδρεάδη*, ότι «η αρχή του Κράτους δικαίου και η έννοια της δίκαιης δίκης, οι οποίες ενσωματώνονται στο άρθρο 6, αποκλείουν κάθε επέμβαση του νομοθέτη στην απονομή της δικαιοσύνης που αποσκοπεί να επηρεάσει τη δικαστική επίλυση της διαφοράς»²²⁸. Τυχόν οικονομικές παράμετροι και ανάγκες δεν δικαιολογούν την υποκατάσταση των δικαστηρίων από τον νομοθέτη για τη διευθέτηση μιας διαφοράς²²⁹.

Όπως αναδείχτηκε στην παραπάνω ελληνική απόφαση, αλλά και σε σειρά μεταγενεστέ- 86 ρων σχετικών αποφάσεων²³⁰, η στιγμή και ο τρόπος της νομοθετικής παρέμβασης έχουν καθοριστική σημασία. Πράγματι, οι παραπάνω αποφάσεις δεν σημαίνουν ότι αποκλείεται οποιαδήποτε νομοθετική πρωτοβουλία απλώς και μόνον επειδή μία συναφής υπόθεση είναι εκκρεμής ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου. Έτσι, για παράδειγμα, σε απόφασή του κατά Κροατίας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κάλυψη νομοθετικού κενού ως προς τις έννομες συνέπειες της αμνηστίας που είχε δοθεί μετά τη σύρραξη στην π. Γιουγκοσλαβία και ενόσω σχετική υπόθεση ήταν εκκρεμής σε πρώτο βαθμό, δεν παραβίαζε την αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης²³¹. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι, σε αντίθεση με την υπόθεση *Στραν*, η νομοθετική παρέμβαση εν προκειμένω δεν ήταν «φωτογραφική», αλλά είχε γενική εφαρμογή, διενεργήθηκε ενόσω η υπόθεση ήταν εκκρεμής σε πρώτο και όχι σε τελευταίο βαθμό και, το κυριότερο, δεν επρόκειτο για διαφορά με το ίδιο το Κράτος.

Εξάλλου η αρχή της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας του δικαστηρίου συνεπάγεται την 87 υποχρέωση της εκτελεστικής εξουσίας, του νομοθέτη και, γενικότερα κάθε κρατικής αρχής, ανεξάρτητα από τη θέση της στην ιεραρχία του Κράτους, να σέβεται και να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις των δικαστηρίων, ακόμη και εάν δεν συμφωνεί με αυτές. Ο σεβασμός της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης εκ μέρους του ιδίου του Κράτους συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την εμπιστοσύνη του κοινού προς τα δικαστήρια και γενικότερα για

εν ενεργεία αξιωματικού του στρατού στη σύνθεση του στρατιωτικού (ποινικού) δικαστηρίου (ό.π., παρ. 17-20).

228. ΕΔΔΑ, *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis κ. Ελλάδας*, 9.12.1994, παρ. 49. Βλ. επίσης *M.C. κ. Ιταλίας*, 3.9.2013, παρ. 59 επ. Εξαιρέση από αυτόν τον κανόνα μπορεί να γίνει δεκτή μόνον εφόσον συντρέχουν «επιτακτικοί λόγοι δημοσίου συμφέροντος» (*Stefanetti κ. Ιταλίας*, 15.4.2014, παρ. 38).

229. ΕΔΔΑ, *Scardino κ. Ιταλίας (No. 1)*, (Ευρεία Σύμβαση), 29.3.2006, παρ. 132, *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. κ. ά. κ. Ιταλίας*, 24.6.2014, παρ. 76, 82.

230. Βλ., ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Anagnostopoulos κ.ά. κ. Ελλάδας*, 7.11.2000, παρ. 20-21, *Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 22.10.1997, παρ. 37 επ., *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. κ. ά. κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 77.

231. ΕΔΔΑ, *Tarbuk κ. Κροατίας*, 11.12.2012, παρ. 49 επ.

την ομαλή λειτουργία του Κράτους δικαίου. Για να πραγματοποιηθούν τα παραπάνω δεν αρκεί η συνταγματική εξαγγελία των εγγυήσεων της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας. Οι εν λόγω εγγυήσεις πρέπει να ενσωματωθούν αποτελεσματικά στην τρέχουσα διοικητική πρακτική και στην εν γένει στάση των κρατικών αρχών έναντι των δικαστηρίων της χώρας.

- 88 Τέλος, η αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης δεν αφορά μόνον τις σχέσεις της τελευταίας με την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία, αλλά και την ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών στο πλαίσιο του ίδιου του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Πράγματι, όπως έχει τονίσει το ΕΔΔΑ, οι δικαστές πρέπει να είναι ελεύθεροι από αδικαιολόγητους επηρεασμούς που προέρχονται όχι μόνον από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά και από εσωτερικούς. Η «εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία» απαιτεί οι δικαστές να μην δέχονται οδηγίες ή πιέσεις κατά την άσκηση των καθηκόντων τους από συναδέλφους τους και κυρίως από αυτούς που έχουν διοικητικά καθήκοντα στο δικαστήριο, όπως για παράδειγμα ο πρόεδρος του δικαστηρίου. Η απουσία αποτελεσματικών εγγυήσεων που να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία των δικαστών στο πλαίσιο του ίδιου του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης μπορεί να οδηγήσει το ΕΔΔΑ στη διαπίστωση ότι οι αμφιβολίες του προσφεύγοντος ως προς την ανεξαρτησία και την αμεροληψία συγκεκριμένου δικαστηρίου ήταν αντικειμενικά δικαιολογημένες²³².

Β. Η αμεροληψία του δικαστηρίου

- 89 Κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το ζήτημα της αμεροληψίας του εθνικού δικαστή αντικατοπτρίζει ένα σημαντικό στοιχείο της έννοιας του Κράτους δικαίου. Η εγγύηση της αμεροληψίας αφορά όλους τους τύπους δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένων αυτών στα οποία συμμετέχουν ένορκοι, και όλες τις βαθμίδες της δικαιοσύνης²³³. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει επίσης ότι το να εμπνέουν τα δικαστήρια εμπιστοσύνη στους πολίτες, και πάνω απ' όλα στους κατηγορούμενους, έχει θεμελιώδη σημασία σε μια δημοκρατική κοινωνία²³⁴. Το ΕΔΔΑ εξετάζει την αμεροληψία του δικαστή υπό δύο οπτικές γωνίες: την υποκειμενική και την αντικειμενική. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι δεν υπάρχουν στεγανά μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής αμεροληψίας και ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η στάση ενός δικαστή μπορεί να είναι προβληματική υπό τις δύο αυτές οπτικές γωνίες συγχρόνως²³⁵.

1. Η υποκειμενική αμεροληψία

- 90 Η υποκειμενική αμεροληψία αφορά το *forum internum*, την ενδιάθετη βούληση του δικαστή και απαιτεί από αυτόν να μην έχει διαμορφώσει εκ των προτέρων άποψη υπέρ του ενός ή του άλλου διαδίκου ή σε σχέση προς την ενοχή του κατηγορουμένου, αλλά να εξετάζει κάθε υπόθεση που άγεται ενώπιόν του χωρίς προκαταλήψεις. Το ΕΔΔΑ τεκμαί-

232. ΕΔΔΑ, *Parlov-Tkalčić κ. Κροατίας*, 22.12.2009, παρ. 86, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 137.

233. ΕΔΔΑ, *Pullar κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 10.6.1996, παρ. 32, *De Cubber κ. Βελγίου*, 26.10.1984, παρ. 32.

234. ΕΔΔΑ, *Sander κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.5.2000, παρ. 22.

235. ΕΔΔΑ, *Gerovska Popcevska κ. ΠΓΔΜ*, 7.1.2016, παρ. 44, *Jakovski and Trifunovski κ. ΠΓΔΜ*, 7.1.2016, παρ. 37.

ρει πάντοτε ότι, λόγω της θέσης και της ιδιότητάς του, ο εθνικός δικαστής είναι αμερόληπτος. Το τεκμήριο αυτό είναι μαχητό²³⁶. Το ίδιο ισχύει και για τους ενόρκους²³⁷. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν αρκείται σε απλές ενδείξεις, αλλά απαιτεί από τον προσφεύγοντα που επικαλείται τη μεροληπτική στάση ενός εθνικού δικαστή να παράσχει απτές σχετικές αποδείξεις. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν σειρά στοιχείων που αποδείκνυαν, κατά την άποψή τους, τη σε βάρος τους μεροληπτική στάση του Αρείου Πάγου, ιδίως δε επανειλημμένες αναβολές, συνταξιοδότηση ορισμένων αρεοπαγιτών, άκαιρη αλλαγή εισηγητή ή σχέσεις εξάρτησης στενότερων συγγενών δύο δικαστών με πρόσωπα που συνδέονταν με τους διαδίκους. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ απέρριψε κατηγορηματικά και συνοπτικά τα παραπάνω επιχειρήματα θεωρώντας ότι «δεν προσκομίστηκε κανένα αποδεικτικό στοιχείο που θα μπορούσε να υποδηλώσει προκατάληψη εκ μέρους των δικαστών του Αρείου Πάγου»²³⁸.

2. Η αντικειμενική αμεροληψία

Με βάση το κριτήριο της αντικειμενικής αμεροληψίας, το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν, πέρα από την 91 προσωπική συμπεριφορά του δικαστή, συντρέχουν αντικειμενικά στοιχεία τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του τελευταίου. Όπως τονίζει το Δικαστήριο, το φαίνεσθαι μπορεί να έχει σημασία, ιδίως στην ποινική δίκη. Αυτό που διακυβεύεται εν προκειμένω είναι η εμπιστοσύνη που πρέπει να εμπνέουν τα δικαστήρια σε μια δημοκρατική κοινωνία στο κοινό γενικά και πάνω απ' όλα στα διάδικα μέρη²³⁹. Για να αποφανθεί κανείς εάν σε συγκεκριμένη υπόθεση υπήρχε βάσιμος λόγος αμφιβολίας ως προς την αμεροληψία του δικαστηρίου, η οπτική του ή των ενδιαφερομένων πρέπει να ληφθεί υπόψη. Το στοιχείο αυτό, όμως, δεν είναι καθοριστικό. Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει είναι κατά πόσον οι αμφιβολίες των ενδιαφερομένων μπορούν να θεωρηθούν αντικειμενικά δικαιολογημένες²⁴⁰. Εάν κάτι τέτοιο συμβαίνει πράγματι, ο δικαστής θα πρέπει να ζητήσει την εξαίρεσή του²⁴¹.

Η συνδρομή των παραπάνω προϋποθέσεων εκτιμάται κατά περίπτωση. Ωστόσο, από τη 92 σχετική νομολογία του Δικαστηρίου μπορεί να συναγεί κανείς ορισμένες κατευθύνσεις. Το ΕΔΔΑ τονίζει, κατ' αρχήν, ότι η αντικειμενική αμεροληψία αφορά συχνά την ιεραρχική ή άλλη σχέση μεταξύ του δικαστή και άλλων φορέων ή παραγόντων της διαδικασίας²⁴². Το

236. ΕΔΔΑ, *Fey κ. Αυστρίας*, 24.2.1993, παρ. 28, *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, 4.4.2000, παρ. 43, *Piersack κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 30, *Padovani κ. Ιταλίας*, 26.2.1993, παρ. 26, *Thorgeir Thorgeirson κ. Ισπανίας*, 25.6.1992, παρ. 50, *Morice κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.4.2015, παρ. 74.

237. ΕΔΔΑ, *Sander κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 25, *Remli κ. Γαλλίας*, 23.4.1996, παρ. 46.

238. ΕΔΔΑ, *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44.

239. ΕΔΔΑ, *Fey κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 30 και *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 45, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 106.

240. Επιτροπή ΔΑ, *Çiraklar κ. Τουρκίας*, 19.1.1995, παρ. 38, ΕΔΔΑ, *Incal κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 9.6.1998, παρ. 71, *Castillo Algar κ. Ισπανίας*, 28.10.1998, παρ. 45, *Ferrantelli and Santangelo κ. Ιταλίας*, 7.8.1996, παρ. 58, *Fey κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 30, *Saraiva de Carvalho κ. Πορτογαλίας*, 22.4.1994, παρ. 35, *Gautrin κ.ά. κ. Γαλλίας*, 20.5.1998, παρ. 58, *UTE Saur Vallnet κ. Ανδόρας*, 29.5.2012, παρ. 51, *Toziczka κ. Πολωνίας*, 24.7.2012, παρ. 35.

241. ΕΔΔΑ, *Castillo Algar κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 45, *Micallef κ. Μάλτας* (Ευρεία Σύνθεση), 15.10.2009, παρ. 98.

242. ΕΔΔΑ, *Kristiansen κ. Νορβηγίας*, 17.12.2015, παρ. 50.

γεγονός πως ο δικαστής έχει λάβει ορισμένες αποφάσεις σχετικές με την υπό κρίση υπόθεση πριν από τη δίκη δεν δικαιολογεί, από μόνο του, ανησυχία ως προς την αμεροληψία του. Αυτό που μετράει είναι το περιεχόμενο και η φύση των αποφάσεων αυτών²⁴³. Έτσι, για παράδειγμα, η απόφαση ενός δικαστή να παρατείνει την προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου δεν δικαιολογεί αμφιβολία ως προς την αμεροληψία του, παρά μόνο «σε ειδικές περιστάσεις»²⁴⁴. Επιπλέον, το γεγονός ότι ένα μέλος του δικαστηρίου γνωρίζει προσωπικά κάποιον από τους μάρτυρες δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι ο εν λόγω δικαστής θα είναι θετικά προκατειλημμένος ως προς τη μαρτυρία αυτού του προσώπου. Πρέπει να εξετάσει κανείς σε κάθε περίπτωση εάν η φύση και ο βαθμός της γνωριμίας είναι τέτοιοι που να δικαιολογούν αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του δικαστηρίου²⁴⁵. Εξάλλου, η σε βάθος γνώση του φακέλου από τον δικαστή δεν συνεπάγεται προκατάληψη που θα εμπόδιζε την αμερόληπτη κρίση του επί της ουσίας. Επίσης, η προκαταρκτική εκτίμηση των διαθέσιμων δεδομένων δεν σημαίνει, ούτε αυτή, προκατάληψη ως προς την τελική κρίση. Αρκεί η τελευταία να στηρίζεται σε στοιχεία τα οποία προσκομίστηκαν και συζητήθηκαν κατά τη δίκη²⁴⁶. Τέλος, το γεγονός ότι στη σύνθεση των ενόρκων συμμετείχε ένας εν ενεργεία και ένας συνταξιούχος αστυνομικός δεν κρίθηκε προβληματικό ως τέτοιο, στο μέτρο που οι αποδείξεις που είχαν προσκομίσει οι αστυνομικές αρχές στην υπό κρίση περίπτωση δεν είχαν αμφισβητηθεί από τον κατηγορούμενο²⁴⁷.

- 93 Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει, σύγχρονως, ότι εάν το ίδιο πρόσωπο, αφού έχει ασχοληθεί με συγκεκριμένη υπόθεση ασκώντας εισαγγελικά καθήκοντα, κληθεί να αποφανθεί ως προς την ίδια υπόθεση ως δικαστής της έδρας, τότε ο κατηγορούμενος δικαιολογημένα αμφιβάλλει για την αμεροληψία του²⁴⁸. Το ίδιο ισχύει, κατά κανόνα, και για τον δικαστή ο οποίος έχει διενεργήσει προηγουμένως την ανάκριση ως προς την εν λόγω υπόθεση²⁴⁹. Δικαιολογημένες αμφιβολίες μπορούν να υπάρξουν επίσης ως προς την αμεροληψία του προέδρου δικαστηρίου, ο οποίος ακολουθεί την εισαγγελική πρόταση και έχει παράλληλα ορίσει τον εισηγητή και τα λοιπά μέλη της συνθέσεως²⁵⁰ ή έχει συμμετάσχει ενεργά σε προηγούμενες φάσεις της επίμαχης διαδικασίας²⁵¹. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* και για τον εισηγητή. Δημόσιες δηλώσεις προβεβλημένων πολιτικών προσώπων,

243. ΕΔΔΑ, *Nortier κ. Ολλανδίας*, 24.8.1993, παρ. 33, *Saraiva de Carvalho κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 35, *Fey κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 30.

244. ΕΔΔΑ, *Saraiva de Carvalho κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 39.

245. ΕΔΔΑ, *Pullar κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 38.

246. ΕΔΔΑ, *Morel κ. Γαλλίας*, 6.6.2000, παρ. 45.

247. ΕΔΔΑ, *Peter Armstrong κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.12.2014, παρ. 37, 38 και 44.

248. ΕΔΔΑ, *Piersack κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 30. Ωστόσο, το γεγονός ότι ένας δικαστής είχε ασκήσει στο παρελθόν εισαγγελικά καθήκοντα δεν αρκεί από μόνο του για να αμφισβητηθεί η αμεροληψία του γενικά (ό.π.).

249. ΕΔΔΑ, *Tierce κ.ά. κ. Σαν Μαρίνο*, 25.7.2000, παρ. 83. Διαφορετική είναι η περίπτωση όπου ο δικαστής συμμετείχε και σε προηγούμενη ποινική διαδικασία στην οποία χορηγήθηκε αμνηστία στον προσφεύγοντα, αλλά δεν εξετάστηκαν τα πραγματικά περιστατικά ή το ζήτημα της ενοχής του. Βλ. ΕΔΔΑ, *Marguš κ. Κροατίας* (Ευρεία Σύνοψη), 27.5.2014, ιδίως παρ. 87 (όπου το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1).

250. ΕΔΔΑ, *Daktaras κ. Λιθουανίας*, 10.10.2000, παρ. 36.

251. ΕΔΔΑ, *Fazli Aslaner κ. Τουρκίας*, 4.3.2014, παρ. 41. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Mitrinovski κ. ΠΓΔΜ*, 30.4.2015, παρ. 38 επ.

ορία υπό-εροληψία²⁴³. Έτσι, η του κα-λόνο «σε γνωρίζει δικαστής ίρέπει να η τέτοιοι Εξάλλου, ι που θα ιση των ή κρίση. ήθηκαν εν ενερ-ο μέτρο οίπτωση

ιηθεί με ως προς ένα αμ-καστή ο θεση²⁴⁹. ψία του αλληλα σε προ-putatis σώνων,

παρ. 35,

ι στο πα-υ γενικά

ου ο δι-ία στον του. Βλ. εν διαπί-

ovski κ.

όπως ο Πρωθυπουργός, που αποβλέπουν στο να επηρεάσουν την έκβαση εκκρεμούσας δίκης θεωρούνται *ipso facto* ασυμβίβαστες με την έννοια του «ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου»²⁵². Σχόλια ρατσιστικού περιεχομένου, έστω και υπό μορφή αστεϊσμού, από τους ενόρκους κατά τη διάρκεια της δίκης δημιουργούν δικαιολογημένα ερωτηματικά ως προς την αμεροληψία τους²⁵³. Στο ίδιο πνεύμα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι δεν παρέχει τις απαραίτητες εγγυήσεις αμεροληψίας ο δικαστικός λειτουργός που καλείται να αποφανθεί εάν υπάρχουν λόγοι που δικαιολογούν την απόκλιση από νομοθετικό ή κανονιστικό κείμενο στην επεξεργασία του οποίου έχει συμμετάσχει και ο ίδιος²⁵⁴. Εξάλλου, στο πλαίσιο ενός θεσμού όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας, το γεγονός και μόνο ότι ορισμένα πρόσωπα ασκούν διαδοχικά, ως προς τις ίδιες αποφάσεις, τόσο συμβουλευτικές όσο και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες μπορεί να θέσει εν αμφιβόλω «τη δομική αμεροληψία του εν λόγω θεσμού»²⁵⁵.

Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι το ΕΔΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη σύνθεση των 94 οργάνων που καλούνται να επιβάλουν πειθαρχικές κυρώσεις στους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς. Τα εν λόγω όργανα πρέπει να αποτελούνται κατά πλειοψηφία από δικαστικούς. Τυχόν ευρεία συμμετοχή προσώπων που καθορίζονται από την εκτελεστική ή τη νομοθετική εξουσία μπορεί να θέσει ζήτημα αντικειμενικής αμεροληψίας του οργάνου²⁵⁶. Χαρακτηριστική είναι, τέλος, η απόφαση του ΕΔΔΑ που τονίζει την υποχρέωση διακριτικότητας και εχεμύθειας των δικαστικών λειτουργών, η οποία πρέπει να τους οδηγεί στο να μην χρησιμοποιούν τον Τύπο, ακόμη και για να απαντήσουν σε προκλήσεις. «Αυτό απαιτούν οι ύπατες επιταγές της δικαιοσύνης και το μεγαλείο της δικαστικής λειτουργίας»²⁵⁷.

Γ. Η νόμιμη λειτουργία του δικαστηρίου

Η εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ σύμφωνα με την οποία «[η]ν πρόσωπον έχει 95 δικαίωμα όπως η υπόθεσις του δικασθή δικαίως, (...) υπό (...) δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος», αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι η οργάνωση του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά ρυθμίζεται από νόμο που έχει ψηφίσει η Βουλή²⁵⁸. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι ο τυπικός νόμος πρέπει να ρυθμίζει με κάθε λεπτομέρεια τα της λειτουργίας του δικαστικού συστήματος. Με άλλα λόγια, δεν αποκλείεται, *eo ipso*, η κατ' εξουσιοδότηση νόμου ρύθμιση τέτοιων επιμέρους ζητημάτων από την εκτελεστική εξουσία, εντός του οργανωτικού πλαισίου που έχει καθορίσει ο νομοθέτης²⁵⁹. Το άρθρο 6 παρ. 1 δεν απαγορεύει, εξάλλου,

252. ΕΔΔΑ, *Ivanovski κ. ΠΓΔΜ*, 21.1.2016, παρ. 147.

253. ΕΔΔΑ, *Sander κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 23, 29. Βλ. επίσης *Gregory κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 25.2.1997, παρ. 47 επ.

254. ΕΔΔΑ, *McGonnell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 8.2.2000, παρ. 55.

255. ΕΔΔΑ, *Procola κ. Λουξεμβούργου*, 28.9.1995, παρ. 45.

256. ΕΔΔΑ, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, 9.1.2013, παρ. 109 επ.

257. ΕΔΔΑ, *Buscemi κ. Ιταλίας*, 16.9.1999, παρ. 67. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Karpetas κ. Ελλάδας*, 30.10.2012, παρ. 68 *in fine*.

258. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 69, ΕΔΔΑ, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 98.

259. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π.

την ίδρυση και λειτουργία ειδικών δικαστηρίων, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά προβλέπονται στο νόμο²⁶⁰.

- 96 Περαιτέρω στόχος της εγγύησης περί της «νόμιμης λειτουργίας» του δικαστηρίου είναι να διασφαλίσει ότι η οργάνωση του δικαστικού συστήματος δεν επαφίεται ούτε στη διακριτική ευχέρεια των ιδίων των δικαστικών αρχών, χωρίς αυτό να σημαίνει, ωστόσο, ότι τα δικαστήρια δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τη σχετική νομοθεσία²⁶¹. Το εν λόγω ζήτημα τέθηκε με ενάργεια στην υπόθεση *Coëme κατά Βελγίου*, η οποία αφορούσε την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ακυρωτικού να δικάσει όχι μόνο τον κατηγορούμενο υπουργό της Κυβέρνησης, όπως προέβλεπε ο νόμος, αλλά και τους συγκατηγορούμενους του για συναφή αδικήματα, οι οποίοι, όμως, δεν είχαν την υπουργική ιδιότητα. Στο μέτρο που καμία διάταξη νόμου δεν προέβλεπε τη δυνατότητα επέκτασης της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ακυρωτικού σε κατηγορούμενους άλλους από υπουργούς, έστω και για συναφή αδικήματα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το εν λόγω Ακυρωτικό δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως «δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα», υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, προκειμένου να δικάσει τους τέσσερις προσφεύγοντες που δεν έφεραν την υπουργική ιδιότητα.
- 97 «Δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα» σημαίνει επίσης «δικαστήριο που λειτουργεί σύμφωνα με το νόμο». Με άλλα λόγια, η εγγύηση αυτή παραβιάζεται εάν ένα εθνικό δικαστήριο δεν λειτουργεί σύμφωνα με τους επιμέρους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του (σύνθεση, αρμοδιότητα, κ.λπ.)²⁶². Έτσι, για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 στην περίπτωση που δεν εφαρμόστηκαν οι κανόνες που αφορούσαν τον ορισμό²⁶³ ή την αντικατάσταση των δικαστών²⁶⁴.

V. Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης

- 98 Άλλη μια σημαντική εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 είναι η αρχή της δημοσιότητας της δίκης. Σκοπός της εν λόγω αρχής είναι η προστασία των διαδικίων έναντι της «μυστικής δικαιοσύνης» η οποία εκφεύγει του ελέγχου του κοινού. Η δημοσιότητα της διαδικασίας αποβλέπει επίσης στη διαφύλαξη της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια. Μέσω της διαφάνειας την οποία προσδίδει στην απονομή της δικαιοσύνης, η δημοσιότητα βοηθά στην υλοποίηση του γενικότερου σκοπού του άρθρου 6 παρ. 1, δηλαδή τη δίκαιη δίκη, θε-

260. ΕΕπιτροπήΔΑ, *X and Y κ. Ιρλανδίας*, 10.10.1980. Τελείως διαφορετικό είναι το ζήτημα των εκτάκτων δικαστηρίων και στρατοδικείων που ιδρύονται *ad hoc* χωρίς σχετική πρόβλεψη από τυπικό νόμο. Είναι προφανές ότι τα εν λόγω δικαστήρια δεν πληρούν τις εγγυήσεις του άρθρου 6. Βλ. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Δανία, Νορβηγία, Σουηδία και Ολλανδία κ. Ελλάδας*, 5.11.1969, παρ. 213 επ.

261. ΕΔΔΑ, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 98.

262. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π., ΕΔΔΑ, *Buscarini κ.ά. κ. Σαν Μαρίνο*, 4.5.2000 (απόφαση επί του παραδεκτού).

263. ΕΔΔΑ, *Posokhov κ. Ρωσίας*, 4.3.2003, παρ. 38-44, *Fedotova κ. Ρωσίας*, 13.4.2006, παρ. 38-44. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 151 επ. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό, η μάλλον ατυχής απόφαση της Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ σύμφωνα με την οποία τα «δικαστήρια» της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» προβλέπονταν από νόμο, παρότι η εν λόγω «νομοθεσία» προερχόταν από μη αναγνωρισμένο Κράτος. ΕΔΔΑ, *Κύπρος κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 10.5.2001, ιδίως παρ. 237.

264. ΕΔΔΑ, *Kontalexis κ. Ελλάδας*, 31.5.2011, παρ. 42-44.

οβλέπο-
ου είναι
στη δια-
ύσο, ότι
ω ζήτη-
ιν αρμο-
ργό της
για συ-
καμία
ωτάτου
δικήμα-
ιστήριο
δικάσει

εί σύμ-
ικαστή-
γία του
υπήρξε
ες που

τας της
ιστικής
ιαδικα-
ης δια-
ιά στην
κη, θε-

κτάκτων
ο. Είναι
Α, Δανία,

ενί του

βλ. επί-
σημείο
δικαστή-
ιστήριο
(Ευρεία

μελιώδη εγγύηση κάθε δημοκρατικής κοινωνίας²⁶⁵. Κατά πάγια νομολογία, η αρχή της δημοσιότητας συνεπάγεται, κατά κανόνα, δικαίωμα σε δημόσια ακροαματική διαδικασία²⁶⁶. Επιπλέον, η αρχή της δημοσιότητας θα στερούνταν νοήματος εάν ένα διάδικο μέρος δεν ενημερωνόταν για τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας προκειμένου να παραστεί σε αυτή, ασκώντας το σχετικό δικαίωμά του²⁶⁷. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως την ιδιαίτερη σημασία της αρχής της δημοσιότητας στις ποινικές υποθέσεις, έτσι ώστε να μπορούν να ασκηθούν αποτελεσματικά όλα τα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος εξέτασης μαρτύρων²⁶⁸.

Παρότι όλα τα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζουν την αρχή της δημοσιότητας, οι επιμέρους έννομες τάξεις και οι δικαστικές πρακτικές διαφέρουν, ως ένα βαθμό, ως προς το περιεχόμενο της αρχής και τις προϋποθέσεις εφαρμογής της²⁶⁹. Το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη τις εν λόγω διαφορές, αναγνωρίζοντας, για παράδειγμα, ότι ο σκοπός της αρχής της δημοσιότητας μπορεί να επιτυγχάνεται, τουλάχιστον ως προς την αναιρετική διαδικασία, είτε με την κατάθεση της απόφασης στη γραμματεία του δικαστηρίου, πράγμα που επιτρέπει την πρόσβαση στο πλήρες κείμενο της απόφασης, είτε με την ανάγνωση του διατακτικού της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση²⁷⁰. Στο ίδιο πνεύμα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί επίσης ότι η απουσία δημόσιας συζήτησης στο εφετείο ή ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου μπορεί να δικαιολογηθεί από τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας περί της οποίας πρόκειται, αρκεί να υπήρξε δημόσια ακροαματική διαδικασία στον πρώτο βαθμό. Έτσι, διαδικασίες που αφορούν νομικά ζητήματα και όχι αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά μπορούν να πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 6, έστω και εάν το εφετείο ή το Ανώτατο Δικαστήριο δεν έδωσε στον προσφεύγοντα τη δυνατότητα να εκφραστεί προφορικά ενώπιόν του²⁷¹.

Από την άλλη πλευρά, όταν η επίμαχη διαδικασία εκτυλίσσεται ενώπιον ενός και μόνου δικαστηρίου, η αρχή της δημοσιότητας συνεπάγεται το δικαίωμα σε ακροαματική διαδικασία, εκτός εάν εξαιρετικές περιστάσεις δικαιολογούν το αντίθετο²⁷². Εξάλλου, όταν το

265. ΕΔΔΑ, *Pretto κ.ά. κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983, παρ. 21, *Axen κ. Γερμανίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983, παρ. 25, *Sutter κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 22.2.1984, παρ. 26, *Diennet κ. Γαλλίας*, 26.9.1995, παρ. 33, *Gautrin κ.ά. κ. Γαλλίας*, 20.5.1998, παρ. 42, *Werner κ. Αυστρίας*, 24.11.1997, παρ. 45.

266. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Fredin κ. Σουηδίας* (No 2), 23.2.1994, παρ. 21-22, *Vorobyev κ. Ρωσίας*, τριμελής Επιτροπή, 9.10.2012, παρ. 20, *Yakovlev κ. Ρωσίας*, 15.3.2005, παρ. 21.

267. ΕΔΔΑ, *Yakovlev κ. Ρωσίας*, ό.π., *Shandron κ. Ρωσίας*, 15.3.2011, παρ. 28 επ., *Vorobyev κ. Ρωσίας*, ό.π.

268. ΕΔΔΑ, *Flisar κ. Σλοβενίας*, 29.9.2011, παρ. 33, *Jussila κ. Φινλανδίας*, 23.11.2006, παρ. 40.

269. ΕΔΔΑ, *Pretto κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 22, *Axen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 26, *Sutter κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 27.

270. ΕΔΔΑ, *Pretto κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 27.

271. ΕΔΔΑ, *J.-A. Andersson κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 27, *Fejde κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 31, *Helmers κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 36, *K.D.B. κ. Ολλανδίας*, 27.3.1998, παρ. 39, *Bulut κ. Αυστρίας*, 22.2.1996, παρ. 40-41. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, 5.6.2012, παρ. 33, *Salomonsson κ. Σουηδίας*, 12.11.2002, παρ. 34. Στην απόφαση *Serrano Contreras κ. Ισπανίας*, 20.3.2012, το ΕΔΔΑ, αφού επιβεβαίωσε την προηγούμενη σχετική νομολογία του, διαπίστωσε παραβίαση της αρχής της δημοσιότητας επειδή το Ανώτατο Ισπανικό δικαστήριο είχε προβεί σε επανεκτίμηση όχι μόνο νομικών ζητημάτων, αλλά και ορισμένων κρίσιμων πραγματικών περιστατικών χωρίς ακροαματική διαδικασία (ό.π., ιδίως παρ. 37 επ.)

272. ΕΔΔΑ, *Göç κ. Τουρκίας* (Ευρεία Συνθεση), 2002, παρ. 47, *Fredin κ. Σουηδίας* (No 2), 23.2.1994, παρ. 21, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας* (No 2), 19.2.1998, παρ. 46, *Elo κ. Φινλανδίας*, 26.9.2006, παρ. 35.

εφετείο καλείται να εξετάσει μία ποινική υπόθεση τόσο ως προς τα πραγματικά περιστατικά όσο και ως προς τα νομικά ζητήματα και να προχωρήσει στη συνολική εκτίμηση της ενοχής ή της αθωότητας, δεν μπορεί να αποφανθεί χωρίς να αξιολογήσει τα αποδεικτικά στοιχεία που παρουσιάζει αυτοπροσώπως ο κατηγορούμενος. Από την αρχή της δημόσιας συζήτησης συνάγεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ακουστεί προσωπικά από το εφετείο. Υπό την έννοια αυτή, η αρχή της δημοσιότητας αποσκοπεί στην εξασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης²⁷³. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Δικαστήριο επεκτείνει την εφαρμογή της αρχής της αυτοπρόσωπης παρουσίας και στους κρατούμενους που είναι διάδικα μέρη σε αστική δίκη²⁷⁴.

- 101 Παρά το θεμελιώδη χαρακτήρα της αρχής της δημοσιότητας, ούτε το γράμμα ούτε το πνεύμα του άρθρου 6 παρ. 1 δεν εμποδίζουν την παραίτηση από το σχετικό δικαίωμα. Ωστόσο, η εν λόγω παραίτηση θα πρέπει να πραγματοποιείται οικειοθελώς, κατά τρόπο αναμφισβήτητο και να μην προσκρούει σε σημαντικό δημόσιο συμφέρον²⁷⁵. Η παραίτηση μπορεί να είναι ρητή ή και σιωπηρή, όπως στην περίπτωση που ο προσφεύγων δεν ζητά τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας²⁷⁶.
- 102 Υπενθυμίζεται εξάλλου, ότι η ίδια η παρ. 1 του άρθρου 6 προβλέπει ρητά τη δυνατότητα απαγόρευσης της πρόσβασης του τύπου και του κοινού στην αίθουσα του δικαστηρίου «καθ' όλην ή μέρος της διάρκειας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως, ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρου, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότης θα ηδύνάτο να παραβλάβη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». Το γεγονός ότι μια υπόθεση θέτει ζητήματα που αφορούν την εθνική ασφάλεια δεν σημαίνει ότι η αρχή της δημοσιότητας παύει να ισχύει. Πλήρης απόκρυψη των σχετικών δικαστικών αποφάσεων, ακόμη και εάν σχετίζονται με την τρομοκρατία, δεν δικαιολογείται. Πολλά Κράτη μέρη στη Σύμβαση διαβαθμίζουν μόνον τα τμήματα εκείνα της απόφασης των οποίων η αποκάλυ-

Flisar κ. Σλοβενίας, 29.9.2011, παρ. 34, *Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 33. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί ότι τέτοιες εξαιρετικές περιστάσεις συντρέχουν σε υποθέσεις που αφορούν φορολογικές παραβάσεις, ορισμένες παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, όπως η οδήγηση σε κατάσταση μέθης και γενικότερα σε περιστάσεις όπου τίθενται κυρίως τεχνικά ζητήματα. Όταν αποφαινεται ότι η ακροαματική διαδικασία δεν ήταν απαραίτητη, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του ότι τα πραγματικά περιστατικά δεν αμφισβητούνταν και ότι δεν υπήρχε ανάγκη προφορικής παρουσίασης των αποδεικτικών μέσων ή εξέταση των μαρτύρων κατ' αντιπαράσταση. Βλ. *ΕΔΔΑ, Jussila κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 41-43 και 47-48, *Andria Oy and Kari Karanko κ. Φινλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.3.2007, *Flisar κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 35. Στην υπόθεση *Grande Stevens κ. Ιταλίας*, 4.3.2014, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε μεν τη δυνατότητα εξαιρέσεων στην αρχή της δημοσιότητας της ποινικής δίκης, αποφάσισε όμως ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ετίθετο τέτοιο ζήτημα δεδομένου ότι τα πραγματικά περιστατικά αμφισβητούνταν και ότι οι επαπειλούμενες κυρώσεις ήταν βαρείες και είχαν έντονο απαξιωτικό χαρακτήρα (ό.π., παρ. 120 επ., 153 επ.). Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *ΕΔΔΑ, Lorenzetti κ. Ιταλίας*, 10.4.2012, παρ. 32. Στην τελευταία αυτή απόφαση το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαδικασία που αφορά αποζημίωση για «άδικη» προσωρινή κράτηση δεν έχει αμιγώς τεχνικό χαρακτήρα και ότι, κατά συνέπεια, η αρχή της δημοσιότητας είναι εφαρμοστέα εν προκειμένω (ό.π., παρ. 33-34).

273. *ΕΔΔΑ, Tierce κ.ά. κ. Σαν Μαρίνο*, ό.π., παρ. 95.

274. *ΕΔΔΑ, Yevdokimov κ.ά. κ. Ρωσίας*, 16.2.2016, ιδίως παρ. 30 επ.

275. *ΕΔΔΑ, Schuler-Zraggen κ. Ελβετίας*, 24.6.1993, παρ. 58, *Pauger κ. Αυστρίας*, 28.5.1997, παρ. 58.

276. *ΕΔΔΑ, Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 31.

ά περιστα-
ίμηση της
οδεικτικά
δημόσιας
κά από το
ίλιση του
επεκτείνει
που είναι

ε το πνεύ-
. Ωστόσο,
αμφισβή-
ιπορεί να
η διενέρ-

υνατότη-
ιστηρίου
ισίας τά-
υπό των
ένω υπό
δημοσιό-
μα υπό-
ης δημο-
ων, ακό-
ιέρη στη
ιποκάλυ-

ά.π., παρ.
έσεις που
s, όπως η
ζητήματα.
πόψη του
ής παρού-
Jussila κ.
η επί του
c. *Ιταλίας*,
is της ποι-
εδομένου
ιρείες και
Itis, ΕΔΔΑ,
ότι η δια-
ιρακτήρα
3-34).

58.

ΙΑΝΟΣ

ψη θα έθιγε ευθέως την εθνική ασφάλεια ή την ασφάλεια τρίτων προσώπων. Η μερική έστω δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων συνιστά εγγύηση κατά της αυθαιρεσίας²⁷⁷. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* και ως προς τη διενέργεια ορισμένων μόνο συνεδριάσεων κεκλεισμένων των θυρών προκειμένου να μην αποκαλυφθεί το περιεχόμενο διαβαθμισμένων εγγράφων, ιδίως όταν αυτά αφορούν τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η αστυνομία για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας²⁷⁸.

Ειδικότερα, ως προς τα συμφέροντα των ανηλίκων, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι 103 ένα παιδί που κατηγορείται για αξιόποινη πράξη είναι απαραίτητο να αντιμετωπίζεται κατά τρόπο που να λαμβάνει πλήρως υπόψη την ηλικία, την ωριμότητα, τις νοητικές ικανότητες του και τη συγκινησιακή του φόρτιση, καθώς και την ανάγκη λήψης μέτρων για την εκ μέρους του κατανόηση της διαδικασίας και τη συμμετοχή του σε αυτή. Προκειμένου περί ενός μικρού παιδιού που κατηγορείται για σημαντική αξιόποινη πράξη που έχει συγκλονίσει την κοινή γνώμη, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι η δίκη πρέπει να διεξαχθεί έτσι ώστε να μειώνεται κατά το δυνατόν η όποια αίσθηση απειλής ή εκφοβισμού του ενδιαφερομένου²⁷⁹.

Είναι σαφές, ωστόσο, ότι οι παραπάνω εξαιρέσεις που προβλέπει το άρθρο 6 παρ. 1 πρέπει 104 να ερμηνεύονται στενά. Έτσι, για παράδειγμα, στο πλαίσιο οικογενειακής διαφοράς που αφορούσε την επικοινωνία του βιολογικού πατέρα με το παιδί του, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εγγυήσεις δημοσιότητας του άρθρου 6 είχαν παραβιαστεί δεδομένου ότι η διαδικασία ήταν έγγραφη, ότι δεν είχε διαταχθεί ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη και ότι η έφεση του προσφεύγοντος έθετε ερωτήματα που δεν μπορούσαν να επιλυθούν ικανοποιητικά από τα στοιχεία του φακέλου²⁸⁰. Σε πιο πρόσφατη απόφαση το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση της αρχής της δημοσιότητας δεδομένου ότι τα περιοριστικά μέτρα που είχαν ληφθεί από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο δεν ήταν «απολύτως απαραίτητα» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης²⁸¹.

VI. Ο εν γένει δίκαιος χαρακτήρας της δίκης

Πέρα από τις θεμελιώδεις ουσιαστικές εγγυήσεις που εξετάστηκαν παραπάνω, το ΕΔΔΑ 105 έχει αναδείξει νομολογιακά τη σημασία ορισμένων δικονομικών αρχών για τον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσονται κατά κύριο λόγο η αρχή της ισοπλίας και η αρχή της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης (*adversarial principle, principe du contradictoire*). Συναφείς είναι, επίσης, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν τη νομιμότητα των επικαλουμένων και προσαγομένων αποδεικτικών μέσων, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου, την κεκαλυμμένη δράση των αστυνομικών δυνάμεων και το ζήτημα των *agents provocateurs*, καθώς και την ανάγκη επαρκούς αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων. Από τη γενικότερη έννοια της δίκαιης δίκης, το ΕΔΔΑ συνάγει επίσης την ανάγκη ασφάλειας δικαίου, η οποία συνδέεται με την αποφυγή αντιφατικών αποφάσεων επί του ίδιου ζητήματος. Τέλος, η νομολογία του

277. ΕΔΔΑ, *Fazliyski κ. Βουλγαρίας*, 16.4.2013, παρ. 69.

278. ΕΔΔΑ, *Nikolova και Vandova κ. Βουλγαρίας*, 17.12.2013, ιδίως παρ. 74 επ.

279. ΕΕπιτροπήΔΑ, *V. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 4.12.1998, παρ. 105-106.

280. ΕΔΔΑ, *Elsholz κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 13.7.2000, παρ. 66.

281. ΕΔΔΑ, *Luchaninova κ. Ουκρανίας*, 9.6.2011, παρ. 58.

Δικαστηρίου επιμένει στην απαγόρευση επαναπροώθησης, απέλασης ή έκδοσης ενός προσώπου σε άλλη χώρα όπου κινδυνεύει σοβαρά να δικαστεί κατά τρόπο που αντίκειται προδήλως στις θεμελιώδεις αρχές της δίκαιης δίκης. Με άλλα λόγια, ο «δίκαιος χαρακτήρας της δίκης» συνιστά μία γενική αναφορά, η οποία επιτρέπει στο ΕΔΔΑ να αναπτύσσει νομολογιακά το περιεχόμενο του άρθρου 6 παρ. 1, πέρα από το γράμμα του τελευταίου και σύμφωνα με το πνεύμα του.

Α. Η αρχή της ισοπλίας

- 106 Ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να υπογραμμίσει ότι η αρχή της ισότητας των όπλων συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της δίκαιης δίκης του άρθρου 6 παρ. 1²⁸². Με άλλα λόγια, η αρχή της ισοπλίας συνιστά ένα από τα στοιχεία της ευρύτερης έννοιας της δίκαιης δίκης²⁸³. Η εν λόγω αρχή συνεπάγεται την ύπαρξη μιας «δίκαιης ισορροπίας» μεταξύ των μερών και ισχύει τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις²⁸⁴. Στις υποθέσεις εκείνες στις οποίες συγκρούονται ιδιωτικά συμφέροντα, η «ισότητα των όπλων» συνεπάγεται την υποχρέωση των δικαστικών αρχών να δώσουν την ευκαιρία σε κάθε μέρος να παρουσιάσει την επιχειρηματολογία του, συμπεριλαμβανομένων των αποδεικτικών του μέσων, υπό συνθήκες που δεν τό θέτουν σε μειονεκτική θέση έναντι του άλλου διαδίκου²⁸⁵. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο φαίνεσθαι, καθώς επίσης και στις ευαισθησίες του κοινού ως προς τις εγγυήσεις που διασφαλίζουν την ορθή απονομή της δικαιοσύνης²⁸⁶.
- 107 Ο σεβασμός της αρχής της ισοπλίας δεν εξαρτάται από το κατά πόσο μια «διαδικαστική ανισότητα» επηρέασε πράγματι την έκβαση της δίκης. Αυτό που ενδιαφέρει είναι να μην προσκομίζονται έγγραφα στο δικαστήριο από την κατηγορούσα αρχή χωρίς να το γνωρίζει η υπεράσπιση και αντίστροφα. Σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στα μέρη, και ιδίως στην υπεράσπιση, να κρίνουν εάν θα αντιδράσουν ή όχι²⁸⁷. Τα παραπάνω ισχύουν και ως προς τις καταθέσεις πραγματογνωμόνων/εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο ποινικής δίκης. Εάν αυτές ληφθούν κατά την προδικασία, εφαρμόζονται κατ'αναλογία οι εγγυήσεις που αφορούν μαρτυρικές καταθέσεις εκτός ακροατηρίου²⁸⁸. Το ΕΔΔΑ ακολουθεί τις ίδιες αρχές *mutatis*

282. ΕΔΔΑ, *Neumeister κ. Αυστρίας*, 27.6.1968, παρ. 22.

283. ΕΔΔΑ, *Brandstetter κ. Αυστρίας*, 28.8.1991, παρ. 66, *Ruiz-Mateos κ. Ισπανίας* (Ολομέλεια), 23.6.1993, παρ. 63.

284. ΕΔΔΑ, *Dombo Beheer B.V. κ. Ολλανδίας*, 27.10.1993, παρ. 33, *Werner κ. Αυστρίας*, 24.1.1997, παρ. 63, *Adorisio κ. ά. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.3.2015, παρ. 88.

285. ΕΔΔΑ, *Dombo Beheer B.V. κ. Ολλανδίας*, ό.π., *Werner κ. Αυστρίας*, ό.π., *Kress κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 7.6.2001, παρ. 72. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Khrabrova κ. Ρωσίας*, 2.10.2012, ιδίως παρ. 39 επ. (όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η ανατιολόγητη άρνηση εξέτασης κάθε αυτόπτη μάρτυρα που πρότεινε ο προσφεύγων διατάραξε τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ των μερών).

286. ΕΔΔΑ, *Bulut κ. Αυστρίας*, 22.2.1996, παρ. 47.

287. ΕΔΔΑ, *Bulut κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 49.

288. ΕΔΔΑ, *Matytsina κ. Ρωσίας*, 27.3.2014, παρ. 151 επ. Βλ. επίσης παρακάτω την ανάλυση της νομολογίας υπό το άρθρο 6, παρ. 3 δ) της ΕΣΔΑ.

mutandis στην αστική δίκη προκειμένου περί εγγράφων και τυχόν άλλων στοιχείων που υποβάλλονται από το ένα διάδικο μέρος εν αγνοία του άλλου²⁸⁹.

Β. Η αρχή της «αντιδικίας» (adversarial principle)

Όπως η αρχή της ισοπλίας, έτσι και αυτή της «αντιδικίας» (*adversarial principle - principe 108 du contradictoire*) συνιστά θεμελιώδη εγγύηση της δίκαιης δίκης²⁹⁰. Πρόκειται για αυτόνομη έννοια με διάφορες πτυχές οι οποίες καλύπτουν μια σειρά επιμέρους δικονομικών αρχών και εγγυήσεων του ελληνικού δικονομικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της αρχής της εκατέρωθεν ακρόασης. Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο πυρήνας της αρχής της αντιδικίας συνίσταται στο δικαίωμα των διαδίκων μερών να λάβουν γνώση και να εκθέσουν τις απόψεις τους ως προς κάθε έγγραφο ή παρατήρηση που υποβάλλεται στο δικαστήριο, ακόμη και από μια ανεξάρτητη αρχή, με στόχο να επηρεάσει την έκβαση της δίκης²⁹¹. Η εκτίμηση για το κατά πόσον ένα έγγραφο ή άλλο αποδεικτικό μέσο απαιτεί αντίκρουση εναπόκειται στους διαδίκους. Με άλλα λόγια, η παραπάνω αρχή αποβλέπει στο να ενισχύσει την εμπιστοσύνη των διαδίκων ως προς τη λειτουργία της δικαιοσύνης, να διασφαλίσει τα συμφέροντά τους και να τους εξασφαλίσει το δικαίωμα να εκφραστούν ως προς κάθε στοιχείο της δικογραφίας²⁹². Η αρχή αυτή εφαρμόζεται *mutatis mutandis* τόσο στην αστική όσο και στην ποινική δίκη.

Η εθνική νομοθεσία μπορεί να ικανοποιεί την απαίτηση αυτή με διάφορους τρόπους, αλλά σε κάθε περίπτωση τα μέρη πρέπει να γνωρίζουν την κατάθεση παρατηρήσεων, αποδεικτικών μέσων, κ.λπ. και να έχουν την πρακτική δυνατότητα να τα αντικρούσουν. Είναι προφανές ότι η εγγύηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία ως προς τα στοιχεία εκείνα τα οποία είναι «ζωτικού» χαρακτήρα για την έκβαση της υπόθεσης²⁹³. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ποινικής δίκης η κατηγορούσα αρχή πρέπει, κατά κανόνα, να γνωστοποιεί στην υπεράσπιση όλες τις αποδείξεις που έχει στην κατοχή της, είτε είναι υπέρ είτε εις βάρος του κατηγορουμένου²⁹⁴.

Το παραδεκτό των αποδεικτικών μέσων ρυθμίζεται κατά κύριο λόγο από τους κανόνες του 110 εθνικού δικαίου, η δε αξιολόγηση των εν λόγω μέσων εναπόκειται κατ' αρχήν στον εθνικό δικαστή. Η αποστολή του ΕΔΔΑ με βάση τη Σύμβαση δεν συνίσταται στο να αποφανθεί εάν ορισμένες καταθέσεις μαρτύρων, για παράδειγμα, καλώς έγιναν δεκτές ή όχι, αλλά να ερευνήσει εάν η διαδικασία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου παρουσί-

289. ΕΔΔΑ, *APEH Üldõzõtteinek Szõnõtsõge κ.ά. κ. Ουγγαρίας*, 5.10.2000, παρ. 42.

290. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, 19.12.1989, παρ. 102.

291. ΕΔΔΑ, *Kress κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 74, *Morel κ. Γαλλίας*, 6.6.2000, παρ. 27, *Ruiz-Mateos κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 63. Η αρχή της αντιδικίας δεν εφαρμόζεται ως προς το σχέδιο απόφασης του εισηγητή συμβούλου στο (γαλλικό) Συμβούλιο της Επικρατείας, δεδομένου ότι πρόκειται για εσωτερικό έγγραφο εργασίας και μάλιστα απόρρητο (*Marc-Antoine κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.6.2013, παρ. 31).

292. ΕΔΔΑ, *Niderõst-Huber κ. Ελβετίας*, 18.2.1997, παρ. 29-30.

293. ΕΔΔΑ, *McMichael κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 30.10.1995, παρ. 78 επ.

294. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, (Ευρεία Σύνθεση), 16.2.2000, παρ. 44, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, (Ευρεία Σύνθεση), 16.2.2000, παρ. 60.

ασης των αποδεικτικών μέσων, είχε δίκαιο χαρακτήρα²⁹⁵. Στην ποινική δίκη, τα αποδεικτικά μέσα πρέπει κατά κανόνα να προσάγονται στο ακροατήριο παρουσία του κατηγορουμένου ενόψει της κατ' αντιμωλία διεξαγωγής της δίκης. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι δεν μπορούν ποτέ να υπάρξουν καταθέσεις μαρτύρων εκτός του ακροατηρίου, ιδίως κατά τη διάρκεια της προδικασίας. Η αρχή της αντιδικίας επιτάσσει ο κατηγορούμενος να έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη μαρτυρία σε βάρος του και να υποβάλει ερωτήσεις στο μάρτυρα, είτε κατά τη στιγμή της κατάθεσης είτε αργότερα²⁹⁶. Γενικότερα, όπως θα αναδειχθεί αναλυτικότερα υπό το πρίσμα των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου της παρ. 3 του άρθρου 6, το ΕΔΔΑ είναι πολύ επιφυλακτικό ως προς αποδεικτικά μέσα τα οποία δεν εξετάστηκαν με βάση τις αρχές της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης²⁹⁷.

- 111 Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί και το ζήτημα της μη αποκάλυψης στην υπεράσπιση ορισμένων αποδεικτικών μέσων, έτσι ώστε να προστατευθούν για παράδειγμα η εθνική ασφάλεια, η ταυτότητα ενός μάρτυρα, η εμπιστευτικότητα των αστυνομικών μεθόδων διερεύνησης των εγκληματικών πράξεων και γενικότερα προκειμένου να προστατευθούν δικαιώματα τρίτων ή ένα σημαντικό δημόσιο συμφέρον²⁹⁸. Ωστόσο, τα περιοριστικά αυτά μέτρα μπορούν να γίνουν αποδεκτά με βάση το άρθρο 6 παρ. 1 μόνον εάν είναι απολύτως απαραίτητα²⁹⁹. Σε τέτοιες περιστάσεις το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν οι δυσκολίες που προκλήθηκαν στην υπεράσπιση από τη μη αποκάλυψη αντισταθμίστηκαν από τη διαδικασία που ακολουθήθηκε από τις δικαστικές αρχές³⁰⁰. Η εν λόγω διαδικασία μπορεί να συνεπάγεται τη γνωστοποίηση στην υπεράσπιση τουλάχιστον μιας περίληψης των μη αποκαλυπτόμενων αποδεικτικών στοιχείων³⁰¹. Σε κάθε περίπτωση η απόφαση για τη μη αποκάλυψη αποδεικτικών στοιχείων στην υπεράσπιση δεν ανήκει αποκλειστικά στην κατηγορούσα αρχή, αλλά θα πρέπει να επικυρώνεται από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια τόσο πρωτοδικώς όσο και κατ' έφεση και αφού δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να επιχειρηματολογήσει σχετικά³⁰². Επίσης, από τον προαναφερθέντα κανόνα περί απόλυτης αναγκαιότητας συνάγεται ότι η μη αποκάλυψη αποδεικτικών στοιχείων θα είναι, κατά κανόνα, συμβατή με την αρχή της αντιδικίας εφόσον δεν πρόκειται για «ουσιώδες αποδεικτικό στοιχείο»³⁰³ ή για αποκλειστικό ή βασικό παράγοντα στον οποίο στηρίχθηκε η καταδίκη³⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον οι υφιστάμενες διαδικαστικές εγγυήσεις ήταν ικανές να αντισταθμίσουν την μη αποκάλυψη των εν λόγω στοιχείων³⁰⁵.

295. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, 26.3.1996, παρ. 67, *Teixeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, 9.6.1998, παρ. 34.

296. ΕΔΔΑ, *Saïdi κ. Γαλλίας*, 20.9.1993, παρ. 43, *Asch κ. Αυστρίας*, 26.4.1991, παρ. 27.

297. ΕΔΔΑ, *Mirilachvili κ. Ρωσίας*, 11.12.2008, παρ. 216-217.

298. ΕΔΔΑ, *Natunen κ. Φινλανδίας*, 31.3.2009, παρ. 40, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 75, *Dowsett κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.6.2003, παρ. 42, *Mansell κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2003, *Kaspers κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.11.2000.

299. ΕΔΔΑ, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 75.

300. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 45-46, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 61.

301. ΕΔΔΑ, *Botmeh and Alami κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 7.6.2007, παρ. 42 επ.

302. ΕΔΔΑ, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

303. ΕΔΔΑ, *Georgios Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 9.5.2003, παρ. 35 επ., ιδίως παρ. 39 (*a contrario*).

304. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 76.

305. ΕΔΔΑ, *Donohoe κ. Ιρλανδίας*, 12.12.2013, παρ. 77, 87 επ.

δεικτι-
γορου-
ιο, ότι
ως κα-
α έχει
εις στο
ιναδει-
3 του
εν εξε-

περά-
γμα η
ών με-
ροστα-
ριορι-
ιν εάν
ολίες
η δια-
πορεί
ον μη
τη μη
κατη-
τόσο
τα να
λυτης
τά κα-
δεικτι-
αταδί-
πικές
5.

αρ. 34.

sett κ.
αράδε-

ι, ό.π.,

Με την αρχή της εκατέρωθεν ακρόασης συνδέεται και το δικαίωμα του κατηγορουμένου 112 να παρίσταται στο ακροατήριο και να συμμετέχει ενεργά στη δίκη ασκώντας όλα τα σχετικά δικαιώματά του. Όπως έχει τονίσει το ΕΔΔΑ, η δυνατότητα αυτή απορρέει από το αντικείμενο και το σκοπό του άρθρου 6 στο σύνολό του και ειδικότερα από τα εδάφια γ, δ και ε της παρ. 3, τα οποία αναγνωρίζουν σειρά υπερασπιστικών δικαιωμάτων, η άσκηση των οποίων προϋποθέτει, κατά κανόνα, τη φυσική παρουσία του κατηγορουμένου³⁰⁶. Η παρουσία του κατηγορουμένου έχει ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για την άσκηση από αυτόν του δικαιώματος ακρόασης, αλλά και λόγω της ανάγκης να ελεγχθεί η ακρίβεια των ισχυρισμών του σε σχέση και με αυτή των ισχυρισμών του θύματος και των μαρτύρων. Κατά συνέπεια, ο νομοθέτης πρέπει να αποθαρρύνει τις αδικαιολόγητες απουσίες³⁰⁷. Το ΕΔΔΑ διαπιστώνει επίσης ότι όταν το εφετείο εξετάζει μία υπόθεση στο σύνολό της δεν μπορεί να αποφανθεί ως προς την ενοχή ή την αθωότητα του κατηγορουμένου χωρίς την εκτίμηση της κατάθεσης του τελευταίου. Εξάλλου, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να μιλήσει τελευταίος έχει μεγάλη σημασία, χωρίς ωστόσο να συγχέεται με το δικαίωμά του να ακούγεται καθ' όλη τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας³⁰⁸.

Όταν η εθνική νομοθεσία επιτρέπει την εξέλιξη της δίκης εν απουσία του κατηγορουμένου, 113 ο τελευταίος θα πρέπει, μόλις πληροφορηθεί τη δίωξη, να μπορεί να επιτύχει την εκ νέου εξέταση της υπόθεσής του επί της ουσίας με την παρουσία του³⁰⁹. Το αντίθετο θα συνιστούσε αρνησιδικία, εκτός εάν αποδεικνυόταν πέρα από κάθε αμφιβολία ότι ο κατηγορούμενος απέβλεπε στο να διαφύγει τη δίκη³¹⁰ ή ότι παραιτήθηκε από το δικαίωμα. Ειδικότερα ως προς την παραίτηση, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι αυτή πρέπει να είναι αδιαμφισβήτητη και να περιβάλλεται από εγγυήσεις ανάλογες με τη σημασία της³¹¹. Στο ίδιο πνεύμα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να υποχρεωθεί να παραδοθεί στις αρχές προκειμένου να διασφαλίσει το δικαίωμά του να δικαστεί εκ νέου με βάση τις εγγυήσεις του άρθρου 6, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα έθετε την άσκηση του δικαιώματος υπό την αίρεση της προσφοράς της φυσικής του ελευθερίας ως ένα είδος εγγύησης³¹².

Τα παραπάνω ισχύουν *mutatis mutandis* και για την αστική δίκη. Πράγματι, το ΕΔΔΑ, 114 εμπνεόμενο από τις προαναφερθείσες εγγυήσεις, έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 σε περίπτωση που οι αρμόδιες αρχές δεν προέβησαν στις απαραίτητες ενέργειες προκειμένου να ενημερωθεί ο ενδιαφερόμενος για την εκκρεμούσα (αστική) δίκη εναντίον του, ούτε του έδωσαν την ευκαιρία να ακουσθεί σε νέα δίκη, παρά το γεγονός ότι δεν είχε παραιτηθεί από το σχετικό δικαίωμά του³¹³.

306. ΕΔΔΑ, *Colozza κ. Ιταλίας*, 12.2.1985, παρ. 27, *Ekbatani κ. Σουηδίας*, 26.5.1988, παρ. 25, *Zana κ. Τουρκίας*, 15.11.1997, παρ. 68, *Stanford κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 23.2.1994, παρ. 26.

307. ΕΔΔΑ, *Poitrimol κ. Γαλλίας*, 23.11.1993, παρ. 35.

308. ΕΔΔΑ, *Constantinescu κ. Ρουμανίας*, 27.6.2000, παρ. 55, 58.

309. ΕΔΔΑ, *Colozza κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29.

310. ΕΔΔΑ, *Medenica κ. Ελβετίας*, 14.6.2001, παρ. 55.

311. ΕΔΔΑ, *Poitrimol κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 31.

312. ΕΔΔΑ, *Sanader κ. Κροατίας*, 12.2.2015, παρ. 70.

313. ΕΔΔΑ, *Dilipak και Karakaya κ. Τουρκίας*, 4.3.2014, παρ. 76-95. Βλ. επίσης *Zavodnik κ. Σλοβενίας*, 21.5.2015 (ως προς την υποχρέωση ενημέρωσης των πιστωτών σε υποθέσεις πτώχευσης).

Γ. Η νομιμότητα των αποδεικτικών μέσων

- 115 Όπως ήδη αναφέρθηκε, το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν ρυθμίζει το καθεστώς των αποδεικτικών μέσων ως τέτοιων. Κατά συνέπεια, τα εθνικά δικαστήρια είναι κατεξοχήν αρμόδια να προβαίνουν στην εκτίμηση του παραδεκτού, της νομιμότητας και της αξιοπιστίας των αποδεικτικών μέσων. Με βάση την αρχή της επικουρικότητας, το ΕΔΔΑ ερευνά μόνο κατά πόσον η διαδικασία στο σύνολό της είναι δίκαιη, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο προσκομίστηκαν και αξιολογήθηκαν τα αποδεικτικά μέσα³¹⁴. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το Δικαστήριο δεν αποκλείει καταρχήν και *in abstracto* το παραδεκτό ενός αποδεικτικού μέσου που κτήθηκε κατά παραβίαση του εθνικού δικαίου³¹⁵. Από το σύνολο της διαδικασίας μπορεί να προκύπτει ότι η λήψη υπόψη ενός τέτοιου αποδεικτικού μέσου δεν παραβιάζει την αρχή της δίκαιης δίκης, όπως αυτή προστατεύεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ³¹⁶. Ειδικότερα, όταν τα εθνικά δικαστήρια βασίζονται σε παράνομα αποδεικτικά μέσα, το ΕΔΔΑ θα εξετάσει κατά πόσον η εν λόγω παρανομία επέδρασε στον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, καθώς και εάν ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη γνησιότητα και τη νομιμότητα των μέσων αυτών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και να αντιταχθεί στη χρήση τους³¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία επίσης στο εάν μια καταδικαστική απόφαση βασίστηκε κατά τρόπο ουσιώδη ή αποφασιστικό σε παράνομα αποδεικτικά μέσα³¹⁸, πράγμα που οδηγεί κατά κανόνα στην παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.
- 116 Θα πρέπει να υπογραμμιστεί, εξάλλου, η σπουδαιότητα του ζητήματος της χρήσης αποδεικτικών μέσων που κτήθηκαν κατά παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης³¹⁹. Η χρήση τέτοιων αποδεικτικών μέσων που αποτελούν προϊόν παραβίασης μιας απόλυτης απαγόρευσης από τη Σύμβαση θέτει πάντοτε σοβαρά ζητήματα ως προς το δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, ακόμη κι όταν τα εν λόγω μέσα δεν ήταν καθοριστικά για την καταδίκη του κατηγορουμένου³²⁰. Ειδικότερα, ως προς τις ομολογίες το Δικαστήριο θεωρεί ότι εάν αυτές απο-

314. ΕΔΔΑ, *Pélissier et Sassi κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.3.1999, παρ. 45.

315. ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 12.7.1988, παρ. 46. Επρόκειτο εν προκειμένω για παράνομη ηχογράφηση τηλεφωνικής συνδιάλεξης. Βλ., επίσης ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 12.5.2000, παρ. 34 επ.

316. Μπορεί, ωστόσο, να παραβιάζει κάποιο άλλο άρθρο της Σύμβασης, όπως για παράδειγμα το άρθρο 8. Βλ. ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., Bykov κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύνθεση), 10.3.2009, παρ. 94-105.

317. ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας, ό.π., παρ. 47 επ., Heglas κ. Τσεχίας*, 1.3.2007, παρ. 89 επ., *Erkaric κ. Κροατίας*, 25.4.2013, παρ. 78.

318. ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 35, 37, Gäfgen κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.6.2010, παρ. 164.

319. Βλ. ΕΔΔΑ, *El Haski κ. Βελγίου*, 25.9.2012, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 επειδή χρησιμοποιήθηκαν αποδεικτικά μέσα που κτήθηκαν σε τρίτη χώρα και για τα οποία υπήρχε «πραγματικός κίνδυνος» ότι αποτέλεσαν προϊόν βασανιστηρίου (ό.π., παρ. 90-99).

320. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 11.7.2006, παρ. 99 και 104, *Göçmen κ. Τουρκίας*, 17.10.2006, παρ. 73-74 και *Harutyunyan κ. Αρμενίας*, 28.6.2007, παρ. 63.

σπάστηκαν με βασανιστήρια³²¹ ή με άλλη μορφή κακομεταχείρισης κατά παραβίαση του άρθρου 3³²², η χρήση τους και μόνο πλήττει το κύρος της ποινικής δίκης ως σύνολο και μάλιστα ανεξάρτητα από την αποδεικτική τους αξία. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν και ως προς τη χρήση αποδεικτικών μέσων που κτήθηκαν κατά παραβίαση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου³²³.

Πέρα από την ομολογία και την παραβίαση του δικαιώματος σιωπής, το Δικαστήριο έχει 117 εγκύψει στο ειδικότερο ζήτημα της χρήσης αποδεικτικού υλικού (*real evidence - preuves matérielles*) που αποκτήθηκε ως άμεσο αποτέλεσμα κακομεταχείρισης αντίθετης προς το άρθρο 3. Εφόσον η απόκτηση του εν λόγω αποδεικτικού υλικού αποτελεί προϊόν βασανιστηρίων, η θέση του Δικαστηρίου είναι σαφής: το εν λόγω υλικό δεν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου, ανεξάρτητα από την αποδεικτική του αξία. Κάθε αντίθετη θέση θα κατέληγε στην έμμεση νομιμοποίηση της ηθικά απαράδεκτης συμπεριφοράς που αποτελεί το κατεχόμενη αντικείμενο απαγόρευσης του άρθρου 3 της Σύμβασης³²⁴.

Αντίθετα, ανοικτό παραμένει το ζήτημα της χρήσης αποδεικτικού υλικού που συνιστά 118 προϊόν όχι βασανιστηρίων, αλλά απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Στην υπόθεση *Gäfgen κατά Γερμανίας*, το ΕΔΔΑ κλήθηκε να αντιμετωπίσει το δύσκολο ερώτημα της χρήσης αποδεικτικού υλικού που είχε αποκτηθεί με κύριο σκοπό να σωθεί η ζωή του θύματος. Αφού συνεκτίμησε το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος ομολόγησε για δεύτερη φορά την ενοχή του στο ακροατήριο, χωρίς πίεση εν προκειμένω, ότι η ομολογία αυτή ενισχύθηκε από άλλο, νόμιμο, αποδεικτικό υλικό και ότι κατά συνέπεια η καταδικαστική απόφαση δεν βασίστηκε στα επίμαχα στοιχεία, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι τα υπερασπιστικά δικαιώματα του προσφεύγοντος, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, δεν είχαν παραβιασθεί και ότι η δίκη ως σύνολο έπρεπε να θεωρηθεί δίκαιη.

Δ. Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης

Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης συνδέεται άμεσα με τα παραπάνω και απο- 119 τελεί άλλη μία σημαντική εγγύηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στις ποινικές υποθέσεις. Πράγματι, όπως έχει τονίσει επανειλημμένως το Δικαστήριο, πρόκειται για διεθνώς αναγνωρισμένο δικαίωμα «που βρίσκεται στην καρδιά της έννοιας της δίκαιης διαδικασίας υπό το άρθρο 6»³²⁵. Το δικαίωμα αυτό εμποδίζει τις διωκτικές αρχές από την κτήση αποδεικτικών στοιχείων παρά τη βούληση του κατηγορουμένου να μην καταθέσει σε βάρος του. Το δικαίωμα σιωπής δεν περιορίζεται στην τυχόν ευθεία αποδοχή διάπραξης του

321. ΕΔΔΑ, *Örs κ.ά. κ. Τουρκίας*, 20.6.2006, παρ. 60, *Harutyunyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 63, 64 και 66, *Levinja κ. Μολδαβίας*, 16.12.2008, παρ. 101 και 104-105.

322. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Söylemez κ. Τουρκίας*, 21.9.2006, παρ. 107 και 122-124, *Göçmen κ. Τουρκίας*, ό.π., *El-Haski κ. Βελγίου*, 25.9.2012, παρ. 85, *Turbylev κ. Ρωσίας*, 6.10.2015, παρ. 90.

323. ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 168, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.1996, παρ. 68, *Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας*, 21.12.2000, παρ. 40, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 100.

324. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 105, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 167. Πρβλ. επίσης το άρθρο 15 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (N. 1782/1988, ΦΕΚ Α' 116).

325. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 8.2.1996, παρ. 45, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 100.

αδικήματος, αλλά αφορά εξίσου κάθε άλλη δήλωση που μπορεί να αξιοποιηθεί αργότερα προς αυτή την κατεύθυνση από την κατηγορούσα αρχή³²⁶. Σε κάθε περίπτωση, οι δηλώσεις στις οποίες προβαίνει ο κατηγορούμενος χωρίς να έχει ενημερωθεί για το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη επιφύλαξη³²⁷.

- 120 Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι μια καταδίκη που θα βασιζόταν αποκλειστικά ή κυρίως στη σιωπή του κατηγορουμένου ή στην άρνησή του να απαντήσει σε ερωτήσεις ή να δώσει ο ίδιος αποδεικτικά στοιχεία θα ήταν ασυμβίβαστη με τα παραπάνω δικαιώματα³²⁸. Από την άλλη πλευρά, οι εγγυήσεις αυτές δεν εμποδίζουν το δικαστήριο να αξιολογήσει τη σιωπή του κατηγορουμένου, ιδίως όταν οι συνθήκες απαιτούν κάποια εξήγηση εκ μέρους του. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα σιωπής δεν είναι απόλυτο³²⁹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, εξάλλου, η εφαρμογή του δικαιώματος σιωπής στις περιπτώσεις εκείνες που δεν είναι σαφές εάν ο προσφεύγων εξετάζεται ως μάρτυρας ή ως ύποπτος. Αναλύοντας τις σχετικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την τυπική ιδιότητα του προσφεύγοντος, αλλά και τις περιστάσεις υπό τις οποίες διενεργείται η εξέταση, έτσι ώστε να καθορίσει εάν ο ενδιαφερόμενος θα μπορούσε στα αλήθεια να θεωρηθεί ως ύποπτος, πράγμα που θα του επέτρεπε να επικαλεστεί το δικαίωμα σιωπής³³⁰.
- 121 Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης συνδέεται στενά με το τεκμήριο αθωότητας που προστατεύεται από την παρ. 2 του άρθρου 6. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ το εξετάζει κατά κανόνα υπό το φως της παρ. 1 του άρθρου 6. Έτσι, για παράδειγμα, σε μία από τις σημαντικότερες παλαιότερες σχετικές υποθέσεις το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόπειρα των τελωνειακών αρχών να υποχρεώσουν τον προσφεύγοντα να παράσχει ο ίδιος την απόδειξη διάπραξης των αδικημάτων για τα οποία κατηγορείτο αποτέλεσε παραβίαση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να σιωπήσει και να μην συμβάλει στην αυτοενοχοποίησή του³³¹. Στη μεταγενέστερη νομολογία του, το ΕΔΔΑ προσδιόρισε τα κριτήρια με βάση τα οποία εξετάζει κατά πόσον η πίεση που ασκείται στον κατηγορούμενο είναι επιτρεπτή ή όχι με βάση το άρθρο 6. Τα στοιχεία αυτά είναι: α) η φύση και ο βαθμός του εξαναγκασμού, β) η ύπαρξη σχετικών εγγυήσεων κατά τη διαδικασία και γ) ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν τα σχετικά στοιχεία³³².

326. ΕΔΔΑ, *Aleksandr Zaichenko κ. Ρωσίας*, 18.2.2010, παρ. 52-60, *Schmid-Laffer κ. Ελβετίας*, 16.6.2015, παρ. 37.

327. ΕΔΔΑ, *Schmid-Laffer κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 37, *Loutsenko κ. Ουκρανίας*, 18.12.2008, παρ. 51.

328. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 29.6.2007, παρ. 46.

329. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 47.

330. ΕΔΔΑ, *Brusco κ. Γαλλίας*, 14.10.2010, παρ. 44 επ., *Serves κ. Γαλλίας*, 20.10.1997, παρ. 43-47. Βλ. ωστόσο *H. and J. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2014, όπου το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του ά. 6, παρ. 1 σε σχέση προς τη χρησιμοποίηση δηλώσεων των προσφευγόντων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου σε μεταγενέστερη ποινική δίκη εναντίον τους. Οι προσφεύγοντες καταδικάσθηκαν για πράξεις ανάνθρωπης μεταχείρισης που είχαν διαπραχθεί στο Αφγανιστάν, η δε ολλανδική κυβέρνηση επικαλέστηκε την αρχή *aut dedere aut iudicare* που περιέχεται στη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων.

331. ΕΔΔΑ, *Funke κ. Γαλλίας*, 25.2.1993, παρ. 44.

332. ΕΔΔΑ, *Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας*, 21.12.2000, παρ. 51-55, *Allan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 5.11.2001, παρ. 44, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 101, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 55.

γότερα δηλώ-
αίωμα
η³²⁷.

ιν απο-
ισει σε
απάνω
ριο να
ια εξή-
αίτερο
ριπτώ-
ιοπτος.
ιότητα
η, έτσι
ς ύπο-

όπτας
ή κανό-
τικότε-
ειακών
πραξης
του κα-
στη με-
ξετάζει
όση το
ιπαρξη
ιθηκαν

6.2015,

ιλ. ωστό-
πίστωσε
ων κατά
ύγοντες
άν, η δε
αση του

ισιλείου,
ισιλείου,

ΙΑΝΟΣ

Ως προς το πρώτο κριτήριο, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε καταρχήν όσα αναφέρθη- 122
καν στην αμέσως προηγούμενη ενότητα σε σχέση προς την κτήση αποδεικτικών στοιχεί-
ων με βασανιστήρια ή άλλες μορφές κακομεταχείρισης που αντίκεινται στο άρθρο 3 της
Σύμβασης. Πέρα από αυτές τις μάλλον ακραίες περιστάσεις, το Δικαστήριο έχει εξετάσει
πληθώρα περιπτώσεων όπου ο κατηγορούμενος υποχρεώνεται με τον ένα ή τον άλλο τρό-
πο να παράσχει στοιχεία που μπορεί να οδηγήσουν στην ενοχοποίησή του. Στο πλαίσιο
αυτό, το ΕΔΔΑ θεωρεί, για παράδειγμα, ότι είναι επιτρεπτή η λήψη δειγμάτων εκπνοής,
αίματος ή ούρων στο μέτρο που συνεπάγεται περιορισμένη επέμβαση στη φυσική ακεραι-
ότητα του κατηγορουμένου και αφορά ουσίες που παράγονται φυσιολογικά από το σώ-
μα³³³. Δεν συμβαίνει το ίδιο με την αναγκαστική χορήγηση ουσιών που προκαλούν έμετο
προκειμένου να αποβληθούν ναρκωτικές ουσίες που κρύβει ο κατηγορούμενος στο σώμα
του. Κάτι τέτοιο απαιτεί βίαιη επέμβαση στο σώμα του κατηγορουμένου προκειμένου να
προκληθεί μια παθολογική αντίδραση³³⁴.

Ως προς το δεύτερο κριτήριο, δηλαδή την ύπαρξη επαρκών εγγυήσεων κατά τη διαδικα- 123
σία, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει καταρχήν ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν με τη
χρήση κάποιας μορφής βίας δεν θα πρέπει να έχουν ουσιώδη ή αποφασιστική σημασία
για τη θεμελίωση της καταδίκης του προσφεύγοντος³³⁵. Στο ίδιο πλαίσιο, το Δικαστήριο
παρατήρησε, στην υπόθεση *Jalloh*, ότι ο γερμανικός κώδικας ποινικής δικονομίας προέ-
βλεπε ότι η όποια επέμβαση στο ανθρώπινο σώμα θα έπρεπε να γίνει *lege artis* από ιατρό
σε νοσοκομείο και μόνον εφόσον δεν υφίσταται κίνδυνος για την υγεία του προσφεύγο-
ντος³³⁶. Επίσης, η προβλεψιμότητα του νομικού καθεστώτος που επιτάσσει τη μαρτυρία
του προσφεύγοντος έχει αναφερθεί από το Δικαστήριο ως σημαντική παράμετρος για να
αξιολογηθεί η νομιμότητα του σχετικού εξαναγκασμού. Έτσι, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι όποιος
επιλέγει να είναι ιδιοκτήτης και οδηγός αυτοκινήτου θεωρείται ότι έχει αποδεχθεί ορισμέ-
νες ευθύνες και υποχρεώσεις που αποτελούν μέρος του σχετικού νομοθετικού πλαισίου,
συμπεριλαμβανομένης της υποχρέωσης να πληροφορήσει τις αρχές για την ταυτότητα του
οδηγού στην περίπτωση που υπάρχει υπόνοια για τη διάπραξη παραβίασης του κώδικα
οδικής κυκλοφορίας. Αυτό ισχύει, παρά το γεγονός ότι η εν λόγω υποχρέωση μπορεί να
οδηγήσει στην αυτοενοχοποίηση του προσφεύγοντος³³⁷.

Υπό το τρίτο κριτήριο, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν τα σχετικά απο- 124
δεικτικά στοιχεία, το ΕΔΔΑ εξετάζει ιδίως την κατανομή του βάρους απόδειξης μεταξύ της
κατηγορούσας αρχής και του κατηγορουμένου. Ειδικότερα, σε σχέση προς το προαναφερ-
θέν παράδειγμα του ιδιοκτήτη αυτοκινήτου, το ΕΔΔΑ εξέτασε τα έννομα αποτελέσματα της
δήλωσης του προσφεύγοντος ως προς την ταυτότητα του οδηγού του οχήματος, το βάρος
απόδειξης που έφερε η κατηγορούσα αρχή και τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να επι-
καλεστεί άλλα αποδεικτικά στοιχεία και να εξετάσει μάρτυρες³³⁸.

333. Βλ., ΕΔΔΑ, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 69, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 114.

334. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π.

335. ΕΔΔΑ, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 72 επ.

336. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 120.

337. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 57.

338. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 60.

Ε. Η κεκαλυμμένη δράση των αστυνομικών και οι *agents provocateurs*

125 Ένα άλλο ζήτημα που εξετάζεται από το ΕΔΔΑ υπό το φως της γενικότερης έννοιας της δίκαιης δίκης σχετίζεται με την κεκαλυμμένη δράση αστυνομικών οργάνων και τους λεγόμενους *agents provocateurs*. Το Δικαστήριο δέχεται, καταρχήν, ότι η κεκαλυμμένη δράση συνιστά νόμιμη μέθοδο έρευνας για την εξιχνίαση σοβαρών εγκλημάτων και ιδίως εκείνων της εμπορίας ναρκωτικών και της διαφθοράς. Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει, ωστόσο, την ανάγκη ύπαρξης σχετικών εγγυήσεων προκειμένου να αποφευχθεί τυχόν κατάχρηση τέτοιων μεθόδων, τονίζοντας ότι το δημόσιο συμφέρον δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων που κτήθηκαν ως αποτέλεσμα «αστυνομικής παρότρυνσης» (*police incitement*). Κάτι τέτοιο θα οδηγούσε τον κατηγορούμενο στο να στερηθεί εξουπαρχής και οριστικά το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη³³⁹. Ειδικότερα, η φύση του εγκλήματος μπορεί να δικαιολογεί, κατά τη διάρκεια της ανακριτικής διαδικασίας, την προσφυγή σε πηγές πληροφοροφόρησης όπως οι ανώνυμοι πληροφοριοδότες. Ωστόσο, η χρήση τέτοιων στοιχείων κατά τη διάρκεια της δίκης προκειμένου να θεμελιωθεί η ενοχή του κατηγορουμένου είναι διαφορετικό ζήτημα και προϋποθέτει την ύπαρξη συγκεκριμένων εγγυήσεων ως προς τα επιμέρους στάδια οργάνωσης, εκτέλεσής και ελέγχου των σχετικών επιχειρήσεων³⁴⁰. Προκειμένου να διακρίνει μεταξύ απαγορευμένης και επιτρεπτής κεκαλυμμένης δράσης, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί μια σειρά από ουσιαστικά και διαδικαστικά κριτήρια.

1. Ουσιαστικά κριτήρια

126 Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται καταρχήν το κριτήριο του κατά πόσον το αδίκημα θα είχε διαπραχθεί χωρίς την παρέμβαση των αρχών. Έτσι, στην υπόθεση *Ramanauskas* το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι υπήρξε αστυνομική παρότρυνση στο μέτρο που τα κρατικά όργανα δεν περιορίστηκαν να ερευνήσουν την εγκληματική δράση κατά τρόπο παθητικό, αλλά άσκησαν επιρροή στο δράστη, υποκινώντας τη διάπραξη αδικήματος το οποίο δεν θα είχε διαπραχθεί διαφορετικά, έτσι ώστε να αντλήσουν αποδεικτικά στοιχεία και να ασκήσουν ποινική δίωξη³⁴¹. Περαιτέρω, το Δικαστήριο ερευνά κατά πόσον οι αρμόδιες αρχές είχαν σοβαρό λόγο να υποπεύονται τον προσφεύγοντα για προηγούμενη εμπλοκή σε εμπόριο ναρκωτικών ή άλλες παράνομες δραστηριότητες³⁴². Οι σχετικές πληροφορίες πρέπει να είναι αξιόπιστες³⁴³, έτσι ώστε να δικαιολογούν την οργάνωση της κεκαλυμμένης επιχειρή-

339. ΕΔΔΑ, *Teixeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, 9.6.1998, παρ. 35-36 και 39, *Khudobin κ. Ρωσίας*, 26.10.2006, παρ. 135, *Vanyan κ. Ρωσίας*, 15.12.2005, παρ. 46 και 47, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.2.2008, παρ. 54, *Bannikova κ. Ρωσίας*, 4.11.2010, παρ. 34, *Veselov κ. Ρωσίας*, 2.10.2012, παρ. 89, *Baltiņš κ. Λεττονίας*, 8.1.2013, παρ. 55.

340. ΕΔΔΑ, *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, 24.4.2014, παρ. 90.

341. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 55. Βλ. αντίθετα, *Volkov and Adamskiy κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 26.3.2015 (όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφυγή ήταν προδήλως αβάσιμη στο μέτρο που η ίδια η συμπεριφορά των προσφευγόντων, και όχι εκείνη των αστυνομικών οργάνων, αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα για τη διάπραξη των επίμαχων αδικημάτων).

342. ΕΔΔΑ, *Teixeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 37-38.

343. ΕΔΔΑ, *Vanyan κ. Ρωσίας*, 15.12.2005, παρ. 49, *Khudobin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 134.

ateurs

νοιας της δί-
τους λεγό-
μένη δράση
ως εκείνων
την ανάγκη
τέτοιων με-
χρήση απο-
ης» (police
παρχής και
s μπορεί να
πηγές πλη-
τοιχείων κα-
μένου είναι
ον ως προς
ρήσεων³⁴⁰.
ης δράσης,
α.

αδίκημα θα
nauskas το
όργανα δεν
αλλά άσκη-
θα είχε δι-
ασκήσουν
αρχές είχαν
σε εμπόριο
πρέπει να
επιχείρη-

η κ. Ρωσίας,
Λιθουανίας
ον κ. Ρωσίας,

, Volkov and
νε ότι η προ-
των, και όχι
ξη των επίμα-

σης³⁴⁴. Ειδικότερα, οι αρχές πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους συγκεκριμένα και αντικειμενικά αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι ο προσφεύγων έχει προβεί στις αρχικές ενέργειες για τη διάπραξη των σχετικών αδικημάτων³⁴⁵. Η εξοικείωση του προσφεύγοντος με τις τρέχουσες τιμές των ναρκωτικών και η ικανότητά του να εξασφαλίσει ναρκωτικές ουσίες ταχέως συνιστούν ενδείξεις προηγούμενης εγκληματικής δραστηριότητας³⁴⁶.

Συναφές είναι και το κριτήριο που αφορά το χρονικό σημείο έναρξης της κεκαλυμμένης 127
επιχείρησης. Έτσι για παράδειγμα, στην υπόθεση *Βλάχος κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο σημειώνει ότι:

«(...) από τις εξηγήσεις του προσφεύγοντα και τα προσκομισθέντα έγγραφα προκύπτει ότι ο αστυνομικός Γ.Β. παρουσιάστηκε ως αγοραστής των πλαστών χαρτονομισμάτων που προσέφερε ο προσφεύγων. Ο τελευταίος συνελήφθη αμέσως αφού έδειξε τα πλαστά χαρτονομίσματα στον αστυνομικό Γ.Β. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε στη συνέχεια για παραχάραξη χαρτονομισμάτων, ήτοι δολαρίων ΗΠΑ. Σύμφωνα με την εφαρμοστέα διάταξη του ελληνικού ποινικού κώδικα, το συστατικό στοιχείο του εν λόγω εγκλήματος είναι η κατασκευή ή η απλή κατοχή πλαστών χαρτονομισμάτων. Ωστόσο, όπως ο Άρειος Πάγος δέχθηκε στην απόφασή του αριθ. 2383/2005, το έγκλημα της παραχάραξης είχε διαπραχθεί από τον προσφεύγοντα πριν έρθει σε επαφή με τον μυστικό αστυνομικό. Πράγματι, ο προσφεύγων είχε ήδη στην κατοχή του τα επίδικα πλαστά χαρτονομίσματα και γνώριζε ότι ήταν παραχαραγμένα. Συνεπώς, η ενέργεια του αστυνομικού δεν προκάλεσε εν προκειμένω την επίδικη παράβαση καθώς αυτή είχε διαπραχθεί πολύ πριν τη συνάντηση μεταξύ του προσφεύγοντος και του Γ.Β.»³⁴⁷.

Το παραπάνω χρονικό κριτήριο έχει χρησιμοποιηθεί σε σειρά υποθέσεων όπου η αστυνομία 128
ενεπλάκη αφού ενημερώθηκε από ιδιώτη ότι ο προσφεύγων είχε ήδη διαπράξει εγκληματική πράξη³⁴⁸. Εάν αποδειχθεί ότι η αστυνομία υποκίνησε την παράνομη συμπεριφορά, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο ρόλος της υπερβαίνει τα όρια της επιτρεπόμενης κεκαλυμμένης δράσης και ότι οι αστυνομικές αρχές δρουν ως *agents provocateurs* με την κυριολεκτική έννοια του όρου³⁴⁹. Επιχειρώντας να χαράξει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ επιτρεπόμενης κεκαλυμμένης δράσης και υποκίνησης του εγκλήματος, το Δικαστήριο εξετάζει επίσης εάν ο προσφεύγων πείστηκε να διαπράξει το αδίκημα, παρά την αρχική άρνησή του ή με την προσφορά δελεαστικών ανταλλαγμάτων, κ.ο.κ³⁵⁰.

Εφαρμόζοντας τα παραπάνω κριτήρια, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι ο μεν προσφεύγων φέρει το 129
βάρος μιας *prima facie* απόδειξης των ισχυρισμών του, αλλά ότι εναπόκειται τελικά στις αρμόδιες δικωτικές αρχές να αποδείξουν ότι δεν υπήρξε υποκίνηση για τη διάπραξη του αδικήματος από την πλευρά των αστυνομικών οργάνων και ότι τα τελευταία υιοθέτησαν παθητική στάση³⁵¹. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επίσης την ανάγκη ξεκάθαρης και προβλέψι-

344. ΕΔΔΑ, *Malininas κ. Λιθουανίας*, 1.7.2008, παρ. 36.

345. ΕΔΔΑ, *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 91.

346. ΕΔΔΑ, *Shannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.4.2004.

347. ΕΔΔΑ, *Vlachos κ. Ελλάδας*, 18.9.2008, παρ. 26.

348. Βλ., ΕΔΔΑ, *Shannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., *Miliniene κ. Λιθουανίας*, 24.6.2008, παρ. 37-38.

349. ΕΔΔΑ, *Malininas κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 37.

350. ΕΔΔΑ, *Malininas κ. Λιθουανίας*, ό.π., *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 47.

351. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 70.